Рік XIV. Р. 1905 кн. VI. Т. LXVIII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА IМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XIV Jahrgang. 1905, VI B. B. LXVIII.

Накладом Наукового Товариства імени Ш...

...ев

З друкарні Наукового Товариства імени Шев...
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 24/XII с. с.

Рік XIV. Р. 1905 кн. VI. Т. LXVIII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

d. ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

Jahrgang. 1905, VI B. B. LXVIII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 24/XII с. с. 1905.

Зміст LXVIII тому.

Inhalt des LXVIII Bandes.

Inhalt voriger Bände (deutsch) siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

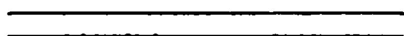

Сьвятий Климент у Корсуні.

Причинки до історії староруської леґенди.

Написав *Др. Іван Франко.*

XII. Память про сьв. Климента в західній Европі.

Моя тема в головному вичерпана. Еволюція Климентової леґенди на сході кінчить ся в IX віці; його культ переживає сю еволюцію ледво на 3—4 столітя, щоб потім загаснути і зберегти ся хиба в неясних устних та книжкових ремінісценціях. Дати повний образ розвою й еволюції сеї леґенди на заході Европи не входить у мою задачу і перевисшає мої сили — не тому, щоб матеріял був тут такий богатий та скомплікований, але радше тому, що він скупий, розсипаний по ріжних краях і для того тяжко його зібрати та зложити в якусь цілість. Щоб одначе й сеї теми не лишити нетиканою, подаю тут те, що міг зібрати, від разу признаючи ся, що се матеріял дуже уривковий і далекий від повноти, що отже й мої висновки, роблені на його підставі, далеко не певні і вимагають нової провірки на основі матеріялу повнійшого, ніж менї була змога зібрати.

Сказавши по правдї, еволюція леґенди про сьв. Климента також на заходї Европи кінчить ся з IX віком. Принесенє Климентових мощий до Риму було фактом сензаційним і власне до нього навязує та одинока нова парість леґенди, звязаної з іменем сьв. Климента, яку передали нам лїтописні записки.

В лїтописї Бенедиктинця Івана Берарді, що починаєть ся роком 866, а кінчить ся 1182[1]), говорить ся про заснованє

[1]) Вона надрукована в збірцї Muratori, Rerum Italicarum scriptores, t. II, pars II, вид. 1726 р.

німецьким цїсарем Людовіком II манастиря Casa aurea на острові Пескієрі (Piscaria). Берарді оповідає, як Людовік, почувши, що Калябрійцї та Апулїйцї задумують повстати на Римлян, зібрав військо, перейшов Альпи, а дійшовши до Пескієри, insulam delectabilem, cui nomen est Casa aurea, undique aquis cinctam invenit“. Щоб упросити в Бога успіх для свого оружя, він засновує там манастир з церквою сьв. Трійцї. І справдї його оружю пощастило, в тріумфі він вертає до Риму, де його витає папа Адріян, той сам, що недавно витав Константина і Методія. Імператор задумує свою нову церков украсити мощами якогось сьвятого або мученика; в тій цїли скликає всїх архієпископів, епископів і вельмож і просить у них поради. „Et dum ad haec — пише Берарді — singuli titubarent, nescientes quid responderent ei, accessit quidam veteranus antistes, studiosus valde in sanctis scripturis et sanctorum martyrum plenarie gesta cognoscens, qui clara voce dixit Imperatori: „Imperator auguste, cui Deus tantam contulit gratiam, ut quae ipse in coelis praedestinat, per te[1]) operetur in terris, consilium, quod requiris, ab homine tibi non potest dari. Immo ipse Deus, cujus nutu insulam elegisti, quae revera alter paradisus potest dici, ipse talem tibi elegit protectorem, qui in aquis vitam pro Christo fuderit, si tua celsitudo ad hunc perquirendum voluerit inclinari“. Cui Imperator: „De quo, pater scientissime, loqueris?“ „De Clemente, — respondit senex ille, — qui successor exstitit Petri apostoli, qui huic Romanae praesidens ecclesiae apostolum totius Galliae Dionysium delegavit, qui noviter repertus et ad hanc urbem per quendam philosophum nomine Constantinum delatus, tuae a Deo praedestinatus est custos ecclesiae: ut qui in aquis pro Deo spiritum exhalavit, demersos in aquis Piscarienses[2]), ne pereant, liberare possit“. Людовік розвідує все пильно про сьв. Климента, потім скликає всїх кардиналів, розвідує у кождого з окрема, хто був сьв. Климент, де й як віднайдений, і просить їх, аби вставили ся за ним із його просьбою до папи. Одержавши їх запевнене, імператор „accersitis primatibus suis cum archiepiscopis et principibus totius Urbis accessit ad papam. Hadrianus quidem II papa ille vocabatur, qui beatum Clementem suscepit a philosopho, postea dedit regi Ludovico“. Імпе-

[1]) В друку хибно: per se.
[2]) В друку чомусь Piscariensibus.

ратор просить і благає папу, щоб дав йому мощі сьв. Климента: „ut mihi Deus clemens efficiatur, Clementem requiro“. Папа заявляє, що не може дати йому того, кого просить, бо се залежить від усього клиру й народа, „quibus nolentibus aliquid pretiosum non possum praebere alicui“. Імператор обертаєть ся до клиру й народа, і всї радо вволяють його просьбі. Тодї пристає й папа і дарує йому „corpus beati Clementis et praesulis, qui jussu Trajani imperatoris in mare demersus fuit et nobis volente Deo redditus“, додаючи ще з власної охоти реліквії сьв. Петра й Павла. На розказ папи принесено тїло сьв. Климента і передано імператору, „qui frangens illico vas, in quo erat positum, traxit singulatim omnia ossa ejus, et ne aliquid deesset diligenter aspiciens, involvit totum corpus in pretioso pallio, deinde posuit in vasculo, quod ipse rex secum habebat factum de alebastro“. По кількох днях відправивши всякі набоженства імператор з великою процесією і з папою вирушив до нової домівки. До процесії пристає незлїчена сила народу. А коли дійшли до острова Пескієри, що зі всїх боків облитий глубокими водами, сказав цїсар Людовік: „Щоб ми могли в якімось місцї похоронити тїло блаженного Климента, треба помочи Спасителя. Отжеж благаймо Того, що все може, щоб оказав нам сьогоднї в вашій присутности, чи справдї сей ось — Климент, той сам, що вкинений у морську безодню знайшов там мармуровий храм збудований ангельськими руками. Коли се той сам, нехай Бог покаже нам таким способом, аби сей мул, що несе його, пішов сухим копитом через середину хвиль і без людського проводу дійшов до місця, в якому ми ухвалили похоронити його з почестю“. Коли се сказав, мул пішов через найглубшу воду, що бючи ся широкою струєю виявляла морські хвилї, і переходячи через них сухим копитом (sicco vestigio) довгий шмат дороги, майже цїлї одні стаї, вийшов на остров і зупинив ся там, де пан заповів бути гробови сьв. мученика“. Оповівши ще деякі чуда вдїяні мощами Берардї описує обряд посьвяченя пескієрської церкви та добродїйства цїсаря Людовіка для того манастиря, якому він крім ґрунтів і привілеїв між иньшим дав „in perpetuum jure haereditario sceptrum regale, quod gestabat in dextera, ut illud abbas portaret in solemnibus festis in loco baculi pastoralis“.

Коли порівняти отсе оповіданє з панонськими житіями, то воно на перший позір виріжняєть ся докладністю і масою деталїв; не диво, що давнїйші історики церкви, такі як Ахер

(Spicilegium Chronicorum, t. V) та Мабілльон (Acta Sanctorum ordinis s. Benedicti, I, saec. VI) приймали його на віру. Та вже в початку XVIII в. Рондініні[1]) дуже основно виказав повну безпідставність сеї історії, показуючи, що анї історики сучасні самому фактови, анї троха пізнїйші, а вчаснїйші від Берарді (головно Лев Остийський) нїчогісінько не знають про друге перенесенє Климентових мощий із Риму до Пескієри; навпаки, Лев Остийський, що сам нераз бував у манастирі Casa aurea, каже виразно, що Людовік II заснував на острові Піскарії манастир і церков на імя сьв. Трійці і надав йому ріжні прівілеї, а тілько пізнїйше аббати того манастиря по своїй уподобі назвали його манастирем сьв. Климента. Рондініні на підставі документів цитованих у тій самій Берардієвій хронїці показує, що назва сьв. Климента при сьому манастирі стрічаєть ся у-перве аж у р. 1024, не швидше; зрештою всї історичні деталї Людовікового походу представлені зовсїм невірно і все оповіданє являєть ся таким робом видумкою, зложеною в інтересї Казаврийського манастиря.

Та хоча Берардієве оповіданє, як слїд було ждати, крім назв осіб і місцевостий не має в собі анї одного зерна історичної правди, то з культурно-історичного погляду воно про те дуже інтересне, бо вводить нас у ту середньовікову атмосферу, серед якої йшла дальша еволюція леґенди чи радше культу сьв. Климента і незлїчених иньших сьвятих. Сю атмосферу можна коротко схарактеризувати словами: голод і спрага за релїквіями та мощами сьвятих. „Годї повірити, — пише цитований Рондінінїн Іван Ферранд у своїй книзї „Disquisitio reliquiaria“ — які численні та завзяті були у всїх віках[2]) змаганя та свари христіян між собою за вишукуванє та набуванє сьвятих мощів, бо не лише словесними доказами вела ся та боротьба, але доходила іноді й до розливу крови. Доказує се колишня презабавна боротьба між Піктавійцями і Туронцями за релїквії сьв. Мартина, про яку пречисто сьвідчить Григорій Турський у своїй книзї про чуда сьв. Мартина, або кровава війна за иньше тїло сьвятого мужа, про яку згадує Іван Кассіян у своїй

---

[1]) De S. Clemente papa et martyre ejusque basilica in urbe Romana libri duo. Auctore Philippo Rondinino Faventino. Romae MDCCVI, стор. 93 і далї.

[2]) Розуміє ть ся, се переборщено, бо не завважуємо сеї охоти в найперших трьох віках (I—III) христіянської ери, тай у віках, що починають ся гуманїзмом, вона помалу вигасає.

Collatio кн. VI, гл. 5. І не будемо дивувати ся неосьвітній та меньше розумній юрбі, коли згадаємо, з яким скаженим завзятєм вела ся довгі літа суперечка між монахами з Monte Cassino та манастирем Floriacum за тіло сьв. Венедикта, яке кождий із них присвоював собі, або яка славна була боротьба між монахами з Ратісбони та манастирем сьв. Діонїзія за реліквії сьв. Діонїзія Ареопаїіта; все се, думаю, досить відоме загально. Тай в остатнїх часах вибухла боротьба між Римлянами і Беневентцями за тіло сьв. Варфоломея, яка й доси ще не втихла, ба навпаки, кожда сторона чим раз насильнїйшими доказами домагаєть ся того сьвятого скарбу для себе“ (Rondinini op. cit. 71—72). Переношеня мощий (translationes) і сполучені з ними насильства та заколоти зробили ся такі часті, що декуди сама церков починала підносити против них голос; синод у Майнцї з р. 813 відновлює заборону трансляцій, дозволяє їх одначе лише тодї, коли їх ухвалять епископи й синод і дозволить князь[1]).

Церков причиняла ся одначе ріжними способами до ширеня і утверджена культу реліквій. Найважнїйший із тих способів був наказ, щоб кожда церков мала в своїм вівтарі часточку реліквій. Уже Амврозій медіоланський не хотїв посьвячувати церкви, в якій не було реліквій, а семий вселенський собор у Нїкеї в р. 787 заборонив епископам під карою екскомунїки посьвячувати церкви, в яких не було реліквій (Hauck, op. cit. 634). Оттим то і в західній і в східній церкві реліквії роблять ся предметом горячих забігів, протекції, торгів та спекуляції, а часто й полїтичних транзакцій. У розд. X отсеї розвідки я висловив здогад, що й перенесенє Климентових мощів із Константинополя до Риму було в першій лїнії полїтичною транзакцією. І не остатньою мабуть, яка мала предметом сї власне мощі, бо в житєписї сьв. Климента, зложенім у XV в. Павлом Реґієм, епископом Віціаквянським (біля Неаполю), читаємо про те, як у неозначенім близше часї з Риму даровано чи продано голову сьв. Климента королеви неапольському, який зложив її в одній неапольській церкві (Rondinini, op. cit. 95). Нема сумніву, що подібних звісток можна би і з иньших сторін призбирати ще немало, при чім інтересно ще особливо те, що в самій церкві сьв. Климента в Римі тепер нїяких Климентових мощів

---

[1]) Див. Hauck, Reliquien, статя в Realencyklopädie für protest. Theologie und Kirche, т. XVI, стор. 633.

нема, хоча ще 1706 р. Рондініні був певний, що вони там замуровані в певнім означенім місці в стіні (op. cit. 190).

В основі тої загальної хапчивости на реліквії лежала не дійсна пошана до сьвятих, основана на знаню їх житя і вчинків, а забобонна віра в чудотворну силу тих мощів та реліквій. І тут треба сказати, що церковна єрархія середніх віків далеко відбігла від того простого та ясного погляду старої церкви, який іще при кінці V в. так досадно висловляв папа Дамаз у нагробній вірші якогось архідіякона Стефана, де читаємо:

Nil juvat, immo gravat tumulis haerere piorum;
Sanctorum meritis optima vita prope est;
Corpore non opus est, anima tendamus ad illos,
Quae bene salva potest corporis esse salus[1]).

Та вже в VI в. папа Григорій Великий в однім листі, при якому посилав реліквії, пише: „Sacratissimam clavem a s. Petri ap. corpore vobis transmisi, quae super aegros multis solet miraculis coruscare; nam etiam de eis catenis interius habet. Eaedem igitur catenae, quae illa s. colla tenuerunt, suspensae vestra colla sanctificent“. Віра в чуда доконувані реліквіями, в їх лікарську та профіляктичну силу робить ся одним із найхарактернійших обявів духового житя народніх мас у середніх віках; се була немов могутня хвиля фетишизму, що розлила ся над Европою з темних жерел варварського стану цівілїзації. Ще в XVI в. резолютне слово Лютера про реліквії: „Es ist alles tot Ding, das niemand heiligen kann“ було для маси католиків нечуваною єресю, та для многих міліонів вірних не перестало нею бути й доси.

В оповіданю Берарді інтересні для нас іще слова цісаря Людовіка: „Ut mihi Deus clemens efficiatur, Clementem requiro“. Імя сьвятого дає тут підставу просити через нього у Бога власне того, що обняте значінєм сього імени. І се вводить нас у середньовікову психольоґію, яка специялїзувала ріжних сьвятих на помічників та посередників у ріжних специяльних потребах людського житя, робила їх доглядачами, патронами ріжних справ, часто на підставі наївно толкованої етимо-

[1]) Fr. X. Krauss, Roma sotteranea стор. 113. У перекладї на нашу мову се значить: „Не радість, але провина причіпляти ся до гробовищ сьвятих; для їх заслуг найвідповіднійше наше добре житє. Тїло не потрібне, підіймаймо ся до них душею; коли вона здорова, то й тїлу се буде на здоровлє“.

льоґії їх імени: тут Clemens — ласкавий, що має з'єднати ласку божу; на подібній основі у Німців сьв. Власій (Blasius) робить ся патроном вітряків, бо його імя нагадує дмуханє (blasen), або у Французів сьв. Клявдій робить ся патроном цьвяхарів, бо його імя у французькій провінціяльній вимові звучить St. Cloud, a clou значить цьвях. До таких патронів наділених певною специяльністю на підставі етимольоґії їх імени належать між иньшим сьв. Лукія (Lucia) та сьв. Кляра — обі заступниці від болю очий та сліпоти, бо в їх іменах є „сьвітло", сьв. Серен (Serenus), патрон доброї погоди, сьв. Вольфґанґ — заступник череди від вовків і т. д.[1]). Та ще частїйше таке патронство діставало ся сьвятому на підставі якогось маркантного епізоду в його житєписї. І так сьв. Йосиф зробив ся патроном теслів та столярів, сьв. Кріспін, християнський місіонер, що живучи серед поган займав ся шевством, зробив ся патроном шевців; сьв. Марта і Закхей, що гостили Ісуса, стали патронами гостинників, сьв. Павло патроном наметарів і т. д. (Samson op. cit. 8). Для признаня якомусь сьвятому певної функції служить підставою іноді його мучеництво; натяк на се маємо також у оповіданю нашого Берарді, де він цитує слова старого монаха до цісаря Людовіка, з яких видно, чому він радить цісареви просити власне того сьвятого на патрона і покровителя облитої водою Пескієри: „ut qui in aquis pro Deo spiritum exhalavit, demersos in aquis Piscarienses, ne pereant, liberare possit" (Rondinini op. cit. 62). Пескієрцям що року грозили морські заливи, і маючи у себе тіло такого досьвідного моряка, яким був сьв. Климент, що навіть згинув у морі, вони можуть бути безпечні. Отсї слова з їх чисто фетишовірним сьвітоглядом живцем нагадують оповіданє відомого Кельтиста Вільмарке́ про його розмову з одним селянином із Бретанї: „Проходжуючи ся одного разу в околиці Кімпера з книжкою в руції, я здибав ся з селянином, який запитав мене:

— Чи се ви читаєте житія сьвятих?

Троха здивований таким запитом я не знав що сказати, міркуючи про сей погляд бретонського селянина, по якому читати житія сьвятих, се найзвичайнїйша річ для всякого, хто вміє читати. А коли мій розмовник повторив своє питанє, я відповів, щоб війти в круг його думок:

---

[1]) Пор. Dr. Heinrich Samson, Die Schutzheiligen. Ein Beitrag zur Heiligenlegende und zur Kulturgeschichte. Paderborn 1889, стор. 9.

— Так, читаю книгу, в якій іноді говорить ся й про сьвятих.

— А якого сьвятого житіє читаєте? — питав далї селянин не попускаючи.

Я сказав на хибив-трафив імя якогось сьвятого і менї здавало ся, що я заспокоїв його цікавість, але я не заспокоїв його віри.

— А до чого помічний той сьвятий? — запитав він.

— Ось у чім річ! — додає д. Ш. Ґоффік, від якого позичаю сей інтересний цитат[1]. — В очах Бретонця кождий сьвятий мусить бути до чогось „помічний". На правду сьвяті в Бретанї сповняють обовязки давнїх ґенїїв та мітольоґічних пів-богів. Кождий із них має свою спеціяльність: один, що вигоює біль зубів, відсилає до свого сусїда тих хорих, що терплять на ломанє в костях або на болї в нутрі".

Власне в сьому напрямі й пішов дальший розвій — не леґенди, а культу сьв. Климента в західній Европі. Він робить ся патроном ріжних островів, як ось згаданої вже Пескієри. Рондінїнї (op. cit. стор. 18) згадує надто про культ сьв. Климента на острові Сардинії[2]; приймаючи вповнї на віру історичну правдивість тої леґенди про Климента, яка велить йому кінчити житє в Корсунї, сей автор, розуміється, не вірить нї в який звязок сардинського культу з Климентом Римським і стоїть на тім, що се мусить бути память якогось иньшого Климента, одного з тих сорока сьв. Климентів, яких слїди відшукав Ольдоін у своїй працї „Liber de Clementibus". По тім, що сказано у мене висше про ґенезіс і розвій леґенди про римського Климента і про правдоподібність Сардинії як першого етапу в мандрівцї тої леґенди — а сказано се було ще геть перед тим, заки я

[1]) Le R. P. Albert Le Grand, Les saints de la Bretagne, avec introduction par Charles Le Goffic. Paris 1895, стор. 399.

[2]) Докладнїйше про той культ писали недоступні менї Petrus Subertus, De cultu vineae Domini, VIII, 3 та Johannes Chaprius, Catalogus discipulorum Domini, IV. Як при культї сьв. Климента принагідно держала ся також память про славянського первовчителя Константина-Кирила, показує пескієрський гимн до сьв. Климента, зложений не швидше як під кінець першої чверти XI в., на підставі Берардієвої хронїки, якого одна строфа виглядає ось як:

Postquam divinae placuit potentiae,
Per Constantinum Clementis reliquiae
Inventae Romam portantur, a praesule
Suscipiuntur sedis apostolicae,
Ibi ponuntur ad momentum temporis (Rond. 176).

познайомив ся з книжкою Рондініні та з фактом істнованя культу сьв. Климента на Сардинії — можна прихилити ся до припущеня, що культ сего сьвятого на тім острові має початок значно давнійший, ніж прим. на Пескієрі, і сягає ще VI або й V віку.

Як патрон островів сьв. Климент ступнево набирає прикмет і робить ся героєм леґенд спільних усім морським божествам. Отже поперед усього він може ходити по морських хвилях. Ми бачили зразок такої леґенди в оповіданю Берарді, з тою хиба відміною, що тут сьв. Климент не живий, а тілько яко мощі мандрує по воді, везений мулом. Се нагадує по троха старинного Посейдона, що їздив по морю на трітонах, та ще більше цілу низку сьвятих, які ходили або їздили по воді чи то за житя, чи по смерти. Морі вичислює сьв. Власія і сьв. Петра-Тельма; сьв. Гіяцінт, сьв. Бірін, сьв. Ґільдас і сьв. Франціск а Paulo перепливали води на своїх плащах мов на поромах[1]); Детцель додає до них сьв. Мавра і сьв. Івона. Сьв. Мавр був одним із основателів манастиря Монте Кассіно, а сьв. Івон належить до головних патронів Бретанї[2]). Та найважнійший для нас факт, що та сама леґенда привязуєть ся також до сьв. Николая Мирликійського, прим. у нашій лїрницькій пісні про оживленє ним трьох порубаних студентів. Записаний мною в Дрогобичі варіант тої пісні починаєть ся словами:

Ой зайшло сонце, місяць не зійшов,
Сьвятий Николай по морю ішов.
Сьвіти місяцю, ясная зоре,
Най перейду синоє море!

І зараз же немов для доповненя анальоґії пісня говорить, що

Сьвятий Николай на ослї їхав,
І до шинкаря на ніч заїхав.

Дальший зміст сеї пісні байдужий нам тут, але треба завважити, що її тема прийшла до нас із заходу, де в середнїх віках була дуже популярною і мабуть разом із нею прийшло до нас також представленє сьв. Николая, що йде або їде по морі, представленє, якого не знають старші грецькі та славянські леґенди про того сьвятого.

В звязку з тим сьв. Климент робить ся патроном моряків. На жаль не маємо зібраних відповідних сюди вірувань із Іта-

[1]) A. Maury, Croyances et légendes du Moyen âge. Nouvelle édition. Paris 1896, стор. 103.

[2]) H. Detzel, Christliche Ikonographie, Bd. II, стор. 427—531.

лії, де безперечно було жерело його культу; його сліди маємо за те в північній Франції, спеціяльно у Бретані. „В Saint Cast — оповідає П. Себійо — патроном моряків є сьв. Климент; от тому йому купили якір. Одного ранку парох увійшовши до церкви побачив, що якір випав із рук сьвятого. Він почав кричати: чудо! чудо! і обернув ся з проповідю до своїх парафіян говорячи їм, що сьв. Климент покидає моряків. Тодї всї вони попадали до стіп сьв. Климента просячи його, щоб не покидав їх. І від тої хвилї взяли його собі за патрона і не перестають благати його в хвилях найбільшої небезпеки“[1]).

Якір, старохристіянський символ надії, мальований біля многих сьвятих, був, як сказано вже висше, жерелом леґендових оповідань про втоплене тих сьвятих з якорем на шиї. Тут бачимо дальшу еволюцію тої символїки: якір мальований біля сьв. Климента в очах бретонських рибаків характеризує його як спеціялїста від плавби по морю; сьвятий, що чудесно пускає якір із рук, дає сим пізнати, що зрікаеть ся свого патрованя над моряками.

Иньшим жерелом моряцьких вірувань була та обставина, що память сьв. Климента сьвяткує церков д. 23 падолиста, в пору, коли на морях починають ся великі бурі і звичайно кінчить ся прибережна плавба. Отже сьв. Климент замикає море, розпускає вітри, він володар вітрів. Се віруванє видне в отсїм бретонськім оповіданю, яке подає той сам Себійо: Один капітан родом із Сен-Ка виплив із Сен Мальо, щоб удати ся до Нової Землї. Коли опинив ся напроти Лєжона (Légeon), побачив на скелї чоловіка, що кликав ратунку. Капітан зараз велїв спустити шалюпу в воду і розбитка привезено на поклад. Спустили якір, бо був морський прилив і течія гнала корабель на скелї. В ту пору не було ще вітрів на морі і кораблї мусїли плавати з течією. Коли якір закинено в море, капітан велїв своїм людям іти спати, ждучи, що морський відплив позволить рушити далї в дорогу. Він лишив ся сам із розбитком, який запитав його:

— Куди пливете, капітане?

— До Нової Землї.

— До Нової Землї? Я не бачу, щоб ви прибували до неї.

— З часом прибуду, і надію ся зробити добру подорож.

— Я можу запевнити вам повний успіх, — мовив розбиток, — але під умовою, що на тепер покинете думку плисти до Нової Землї.

---

[1]) Revue des traditions populaires, t. VII. Paris 1892, стор. 105

— А се що за концепт! — крикнув капітан. — Коли не поплину туди, то що буде з моєю жінкою й дітьми?

— Вони не стратять нічого, навіть навпаки. Відвезіть мене назад до Сен Мальо і я відкрию вам свій секрет.

Капітан велїв підняти якір і вернув до Сен Мальо. Тодї розбиток сказав до нього:

— А чули ви дещо про вітри, капітане?

— Так, я чув навіть, що король готов дати найкращий корабель тому морякови, який би міг спровадити їх на океан.

— Ото й добре. Коли хочете послухати мене, то королївський корабель буде ваш. Плинїть тепер просто до Краю Вітрів і вони прийдуть з вами; та перед тим я мушу відкрити вам свій секрет. Коли я був на скелї, я міг виратувати ся й сам, як би хотів, бо я могутнїй сьвятий і називаю ся сьв. Климент; але я хотів дізнати ся, чи в вас добре серце, і за те, що ви помогли менї, належить ся вам заплата. Притулїть свої уста до моїх.

Капітан зробив се, а сьвятий дунув йому в рот і мовив:

— Від коли вітри вітрами, я володію над ними і вони слухають мене. Коли прибудеш до них, то досить тобі лише свиснути, і вони слухати-муть тебе, як мене. Забереш їх із собою на корабель, а коли вони полетять на океан, то гарний королївський корабель буде твій.

Далї оповідаєть ся, як капітан прибув до Краю Вітрів, як вітри з разу противили ся йому, та коли він свиснув, зробили ся „смирні як барани“, посїдали з ним на поклад і почали дути в вітрила, так що він швидко вернув до дому і розпустив їх на океан. „Від тодї вони дують тут раз у раз і моряки не потребують веслувати“. А французький король дарував капітанови свій найкращий корабель. По якімось часї капітан покинув плавбу, осів з жінкою й дітьми в Сен-Ка і „вдячний за прислугу, яку зробив йому сьв. Климент, велїв помістити його статую в парафіяльній церкві, де вона стоїть і доси“[1]). Дивовижна мішанина космоґонїчного міту (відки взяли ся вітри на морі) з побожною леґендою варта близшого досліду, який одначе вибігає по за рами моєї задачі.

Інтересні причинки до культу сьв. Климента в Скандинавії зібрав Потанїн[2]). І тут сей культ вяжеть ся з ремеслом моря-

---

[1]) Paul Sébillot, Légendes, croyances et superstitions de la mer, t. II. Paris 1887, стор. 136–138

[2]) Г. Потанинъ, Персонажъ Наранъ-Гэрэлъ (лучъ солнца) въ степныхъ сказаніяхъ (Этнографическое обозрѣніе 1892, кн. XV), стор. 93—95.

ків і льокалізуєть ся на острові Ґотляндї. Тут у місточку Вісбі бачив Арсенєв розвалини церкви сьв. Климента („Древности острова Готланда“ в Зап. Имп. Русск. Археолог. Общ. т. V, вып. 1 і 2, Спб. 1891, ст. 232), хоч і не вміє подати про неї нїчого цікавого. За те більше подає про місто Оргус (A'hus) у Ютляндії, де й доси стоїть соборна церков присьвячена сьв. Климентови і де держить ся леґенда, буцїм то тїло сьв. Климента привязане до якоря зараз по його втопленю біля Корсуня чудесно поплило морем і доплило аж до Оргуса. Герб сього міста і доси представляє сьв. Климента привязаного до якоря. Яке високе місце займав сьв. Климент серед сьвятих у віруваню Оргусцїв, показує цитований Потанїним лист епископа Ове Більде до матери з 1520 р.: „Всемогущий Господи і пане сьв. Клименте зі всїми нашими патронами, даруйте менї ласку управляти моєю епархією на хвалу, славу і честь Бога і сьв. Климента, на скріпленє сьв. церкви, на щастє, радість і спасеніє менї самому“. Потім далї: „Не можу досить надякувати Всемогущого Бога, пана сьв. Климента і всїх наших патронів за всї оказані менї добродїйства“. Лист кінчить ся словами: „Дорога мамочко, за помічю Бога і пана сьв. Климента, сподїваю ся, знайдете мене все готовим на все, чим тілько могти-му доказати вам свою синівську любов, як се й належить ся для моєї доброї матусї. За сим поручаю вас Богу і сьв. Климентови“.

Та що за скок від сього, так сказати, сердечного поводженя зі сьв. Климентом до того згірдного, ущипливого значіня, яке підсунено його імю швидко потім у часї реформації! Відомо, що відкидаючи найбільшу часть церковного церемонїялу реформатори в першій лїнії мусїли звернути ся до тих церковних писань, що були його жерелом і основою, а власне до писань видаваних за твори сьв. Климента, як ось „Апостольські Конституції“, „Апостольські Канони“ і т. ин. Ті писаня відкинено, признано неавтентичними, фальшивими і саме імя Климента стало ся сінонїмом фальшівника та дурисьвіта. Особливо серед польських протестантів XVI в. Klimek значить ошуканець або річ, якою ошукують; klimkiem rzucać, klimkować значить дурити, кидати піском в очи. Відгуком того протестантського призирства можна мабуть уважати й нашу народню приповідку: „Говори Климе, най твоє не гине“, якою характеризуєть ся брехуна та пустомелю.

Додатки.

До розд. IV про Псевдоклементини.

О скілько література про теольоґічне, церковно-історичне та доґматичне значінє Псевдоклементин особливо в остатнїх роках дуже богата, о стілько чисто літературна сторона сього циклю творів лишаєть ся без уваги. З двох важних праць, які вийшли по написаню моєї розвідки, одна, двотомова моноґрафія Мейбома (H. U. Meyboom, De Clemens-Roman, Groningen 1903, 2 т.), написана голяндською мовою, була менї недоступна, а друга Вайца (Lic. Hans Waitz, Die Pseudoklementinen, Homilien und Rekognitionen, eine quellenkritische Untersuchung. Leipzig 1904) ледви доторкаєть ся теми літературних жерел (стор. 250—251), тай то автор не вміє про них сказати від себе нїчогісїнько, лише покликаєть ся на статю Буссета (W. Bousset, Die Wiedererkennungsfabel in den pseudoklementinischen Schriften, den Menächmen des Plautus und Shakespeares Komödie der Irrungen), друковану в Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft, 1904, стор. 18—27. В. Буссет, один із виднїйших сучасних нїмецьких теольоґів, пустив ся тут одначе на поле відоме йому тілько дуже поверхово. Він не заглянув навіть до книги Ервіна Роде про грецький роман, звідки міг би був переконати ся доочне, що пізнанє (ἀναγνορισμός) розгублених ріжними пригодами членів родини не було темою якоїсь грецької новелї, „die zu postulieren wäre", але загальним, спільним шабльоном грецьких романів, із яких деякі відомі нам у повнім текстї, а иньші в скорочених переповідках або в уривках. Д. Буссет зведений одним натяком у Рекоґнїціях на те, що оба брати-близнюки, Фавстові сини, були такі подібні до себе, що їх не можна було розпізнати, підхоплює ту парість сеї теми, що знайшла своє артистичне обробленє в Шекспіровій „Комедії помилок". Алеж сам Буссет признає, що та подібність близнюків у Климентинах не грає нїякої ролї, коли натомісь у Шекспіровій комедії вона стає головним жерелом помилок, що доводять героїв до найзабавнїйших ситуацій. Одинока справдї інтересна зустріч обставин, зазначена Буссетом, се власне та, що в Псевдоклементинах Маттідія, подаючи сьв.

Петрови фальшиві деталї про свій рід, заявляє, що сама вона Ефесянка, а її муж Сицилїєць; а власне Ефес і Сиракузи в Сицилії, се два міста, в яких відбувають ся події Шекспірової комедії. Буссет справедливо завважує, що се не простий припадок, бо „gerade derartige Berührungen in äusseren unscheinbaren Dingen und Angaben sind ja von besonderer Beweiskraft“ (стор. 25). Буссет доказує, що сих деталів Шекспір не міг узяти із Плявтових Менехмів, які служили одним із жерел його комедії, тим більше, що події в Плявтовій комедії відбувають ся в Епідамнї, хоча й про Сиракузи є там згадка. Не дуже вірить д. Буссет також і в те, щоб Шекспір користував ся безпосередно Псевдоклементинами, хоч вони в середнїх віках тїшили ся значною популярністю. Розуміє ть ся, що всї ті непорозуміня та загадки відпадають, коли мати-мемо на увазї спільне жерело і Псевдоклементин і Шекспіра, а власне старогрецький роман про Аброкома, якого дїя відбуваєть ся в Ефесї, про що говорено в моїй статї.

До розд. VI. Передметафрастове житіє Климента.

В роздїлї VI отсеї працї на стор. 118 згадав я про грецький текст житія сьв. Климента, що містить ся в рукописї париської Національної бібліотеки Cod. graec. 1510, к. 230—239 і висловив тамже догад, що сей текст виявляє старшу форму Климентового житія від тої, яка війшла в леґендарій С. Метафраста. Завдяки ввічливости проф. Хв. Вовка я одержав уже по написаню тої глави копію париського тексту, який по детальнім порівнаню показав ся майже ідентичним із відповідними уступами (гл. CXL—CLXXXV) тзв. другої Епітоме, опублїкованої Дресселем[1]), одначе з деякими, хоч і незначними скороченями та стилїстичними варіянтами, які сходять ся часто з нотованими Дресселем під текстом варіянтами Оттобонїянського рукопису першої Епітоме. Про сам рукопис париської Національної бібліотеки, з якого беремо отсей текст, завважує вчений автор катальоґа грецьких рукописів сеї може найбогатшої на ті рукописи бібліотеки, д. Анрі Омон, ось що: се фоліянт, писаний на перґаменї в XII в. і містить житія сьвятих, переважно до-Метафрастівської редакції, отже мученє Мини, Гермоґена і Евґрафа, признаване сьв. Атанасієви, житіє сьв. Артемія

[1]) Clementinorum Epitome duae, cura A. R. M. Dressel, Lipsiae 1859, стор. 220 - 233.

писане Іваном монахом Родийським, житє сьв. Теодора Стратилата писане патріархом Нектарієм, житє сьв. Івана Милостивого писане Леонтієм еп. Кипрським і надто деякі апокріфи (мученє ап. Андрія, діянє ап. Томи в Індії) та деякі притчі та леґенди[1]). Сей текст я й кладу в основу отсього виданя, порівнюючи його слово за словом із текстом другої Епітоме з Дресселевого виданя і виписуючи варіянти під текстом. У грецькім рукописї, як здаєть ся, копія не дуже старанна, правопись і акцентуація занедбана, оттим то я держу ся в таких випадках переважно тексту Дресселя, лиш де-де виписуючи хибні лекції рукопису, особливо там, де він зраджує новійший вульґарний виговір, прим. правильне писанє *τοίνηv* зам. *τοίνυν*, декуди *ἔλτα* зам. *εἶτα, κέλμενος* зам. *κείμενος* і иньші подібні форми, що сьвідчать про помішанє в виговорі *η* й *υ*, а в двоголосї *ι* й *λ*. При кінцї подаю порівнанє відмін отсего тексту від Метафрастового, та иньших належних сюди текстів та дослїд про їх посвояченє.

I. *Οὗτος ὁ ἀοίδιμος καὶ παμμάκαρ πατὴρ ἡμῶν Κλήμης, ἐκ τῆς τῶν Ῥωμαίων τυγχάνων πολίχνης, καὶ συγγενεῖς τοῦ βασιλέως γεννήτορας ἐσχηκῶς, διά τινα ζήτησιν τοῖς γεννήτορσιν αὐτοῦ καταλείψας, καὶ κατὰ χώρας ἑαυτὸν ἐκδοὺς περιοδεύοντα πῶς* [?] *Πέτρον εὑρὼν τὸν ἀπόστολον, κοινωνός πάσῃ τῇ αὐτοῦ γέγονε περιόδῳ, δι᾽ αὐτοῦ δὲ καὶ τοῦ ἁγίου κατηξιώθη βαπτίσματος. τοῦτον δὲ ὁ Πέτρος τότε διάπυρον τῆς πίστεως καὶ ζῆλον εἰδὼς καὶ τὸν τῆς γνώμης ἀκέραιον καὶ ἄπλαστον καὶ τὸν πρὸς πάντας συμπαθῆ τρόπον καὶ τὸν τῆς εὐσεβείας, κατέλιπεν* [*ποιμένα*] *ἐκκλησίας.*

II. *Καὶ γὰρ δεύτερος ἀπὸ τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων Πέτρου τῆς τῶν Ῥωμαίων ἐκκλησίας πρόεδρος γέγονεν, καὶ τὴν τοῦ διδασκάλου δὲ οὗτος καλῶς ἀκριβωσάμενος ἐπιστήμην καὶ τοῖς αὐτοῦ ἀπαρατρέπως ἑπόμενος ἴχνεσιν καὶ πεπληρωμένος χάριτός τε καὶ σοφίας, οὕτω τοῖς τρόποις ἐκεκόσμητο καὶ διέλαμπεν, ὥστε πᾶσι πάντα γενόμενος τοῦ σώζεσθαι πάντας ἕνεκα, Ἰουδαίοις καὶ Ἕλλησιν καὶ τοῖς χριστιανῶν λαοῖς πᾶσιν εὐαρεστεῖν, ὑπὸ πάντων δὲ ἀγαπώμενος, πάντας τῇ εἰς Χριστὸν ἀγάπῃ συνδεῖν ἐποιεῖτο σπουδήν. ἠγάπων μὲν γὰρ αὐτὸν οἱ Ἕλληνες, ἐπειδὴ οὐ βδελυττόμενος ἐκ τῶν παρ᾽ αὐτοῖς βίβλων τε καὶ τελετῶν ἀπεδείκνυεν, ποῦ τε γεγένηνται καὶ πόθεν ὥρμηντο οἱ πὰρ αὐτοῖς νομιζόμενοι θεοί, ἅ τε πεπράχασιν, πῶς τε*

---

[1]) Henri Omont, Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothéque Nationale, seconde partie. Paris 1888, стор. 72—73.

αὖϑις κατέληξαν[1]*), φανωτάταις ἀποδείξεσι] παρίστη· αὐτούς τε τοὺς Ἕλληνας ἐδίδασκεν συγχωρήσεως παρὰ τοῦ ϑεοῦ τυχεῖν, εἴπερ τῆς ἐκείνων λατρείας ἀπόσχοιντο.*

III. *Παρὰ δὲ Ἰουδαίοις τοιούτῳ τρόπῳ χάριν ἐπορίζετο, ἐπειδὴ τοὺς πατέρας αὐτῶν φίλους τοῦ ϑεοῦ ἀπεδείκνυεν, τόν τε νόμον ἅγιον καὶ ἱερώτατον ἀπέφανεν, καὶ πρῶτον τὸν τόπον τῆς Παλαιστίνης παρὰ τῷ ϑεῷ κληροῦσϑαι, εἴπερ τοῦ ἰδίου νόμου τὰ μυστήρια τηρήσοιεν, ἐν τῷ τὴν ἐπαγγελίαν πρὸς Ἀβραὰμ μὴ ἀρνεῖσϑαι εἰς τὸν Χριστὸν πεπληρῶσϑαι· διότι ἐν τῷ σπέρματι Ἀβραὰμ κληροδοτεῖν ὁ ϑεὸς καϑυπέσχετο πάντα τὰ ἔϑνη, καὶ ὅπερ εἶπεν πρὸς Δαβίδ· ἐκ κάρπου τῆς κοιλίας σου ϑήσομαι ἐπὶ τοῦ ϑρόνου σου· καὶ αὖϑις διὰ Ἠσαΐου· καὶ κληϑήσεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ.*

IV. *Παρὰ δὲ χριστιανοῖς διὰ τοῦτο καὶ μᾶλλον ἠγαπᾶτο, ἐπειδὴ τοὺς καϑ' ἕκαστον ῥεγεῶν πένητας κατ' ὄνομα εἶχεν γεγραμμένους καὶ οὓς τῷ [τοῦ] βαπτίσματος ἁγιάσμῳ ἐφώτιζεν, οὐ συνεχώρει δημοσίαν ἀπαίτησιν ὑπελϑεῖν. τῷ δὲ καϑ' ἡμέραν κηρύγματι τούς τε μετρίους καὶ πλουσίους ἐνουτέϑει τοῦ μὲν ἀνέχεσϑαι τοὺς πεφωτισμένους πένητας παρὰ Ἰουδαίων [ἢ] Ἑλλήνων δημοσίᾳ ὄψα λαμβάνειν καὶ βίον τῇ τοῦ βαπτίσματος καϑιερώσει κεκαϑαρμένον χαρίσμασιν Ἑλλήνων χραίνεσϑαι*[2]*).*

V. *Τούτοις καὶ τούτων πλείοσιν ἀνδραγαϑίας ἄνϑεσιν τῷ τε ϑεῷ καὶ πᾶσιν ἀνϑρώποις ἐχέφροσιν ἠρέστη*[3]*). τοῖς γὰρ ἀλογίστοις ἀρέσκειν*[4]*) ἀδύνατον, ὅπερ τῷ ϑεῷ εὐάρεστον ἀποδείκνυται. τούτου οὖν ἕνεκεν οὐκ ἐφοβήϑησαν τὰς ὕβρεις τῶν ἀλογίστων ἀνϑρώπον ἐκεῖνοι, οἷς ἡ γνώμη ἐτύγχανεν τοὺς ἀπαρεσκομένους πλείστους ὄντας μὴ δειλιᾶν. ὅτου χάριν περιῆν τῷ μακαριωτάτῳ Κλήμεντι τῷ τοῦ ϑρόνου Ῥωμαίων ἐπισκόπῳ Σισίννιον τὸν φίλον τοῦ βασιλέως Νερούα*[5]*) μὴ φοβεῖσϑαι.*

VI. *Ἐπειδὴ τοίνυν*[6]*) τῇ αὐτοῦ διδασκαλίᾳ ἡ γυνὴ Σισιννίου Θεοδῶρα πιστεύσασα πρὸς ϑεὸν σπουδαίαν ἐτέλει τὴν λειτουργίαν, ταύτην ὁ ταύτης*[7]*) ζηλοτυπήσας ἀνὴρ παγιδεῦσαι κατηγωνίζετο πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἀπιοῦσαν. καὶ δὴ εἰσελϑούσης ἐκεῖνος δι' ἑτέρας εἰσόδου καταφϑάσας ἤρξατο πολυπραγμονεῖν· ἡνίκα δὲ παρὰ τοῦ ἁγίου Κλήμεντος εὐχὴ γέγονεν, τοῦ λαοῦ εἰρηκότος το ἀμὴν, ὁ Σισίννιος τυφλός τε καὶ κωφὸς ἀπετελέσϑη τοῦ μήτε ὁρᾶν, μήτε ἀκούειν δύνασϑαι. τότε λέγει τοῖς δούλοις αὐτοῦ· λάβετέ με καὶ ἐξαγάγετε ἔξω, ὅτι οἱ ὀφϑαλμοί μου τυφλοὶ γεγόνασιν καὶ αἱ ἀκοαί μου εἰς τοσοῦτον ἐκωφώϑησαν, ὅτι οὐδὲν τὸ σύνολον ἀκούειν δύναμαι.*

---

1) В Пар. κατέλιξαν. 2) В Пар. χααίνεσϑαι. 3) Дрессель: εὐηρέστει. 4) Пар. ἀράσκειν. 5) Др. Νέρουα. 6) Пар. τοίνυν. 7) Др. vac.

VII. *Τότε οἱ παῖδες αὐτοῦ λαβόντες αὐτὸν περιῆγον δι' ὅλης τῆς ἐκκλησίας ἐν μέσῳ τοῦ εὐχομένου λαοῦ ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, καὶ τὰς θύρας, ὅθεν εἰσῆλθον, εὑρεῖν οὐκ ἠδύναντο. ὅθεν ἐν τῷ περιέρχεσθαι αὐτοὺς πλανωμένους καὶ κυκλεύειν πρὸς Θεοδώραν τὴν κυρίαν αὐτῶν, ἔνθα τῷ θεῷ προσηύχετο, σὺν τῷ δεσπότῃ αὐτῶν παρεγένοντο, ἥτις ἑωρακυῖα τοὺς παῖδας μετὰ τοῦ κυρίου αὐτῶν τυφλωθέντα αὐτὸν περιάγοντας, πρῶτον μὲν ἐξέκλινεν τὴν θέαν αὐτοῦ νομίζουσα, ὅτι περ ἠνεῳγμένοις ὄμμασι τεθέαται*[1] *αὐτήν. καὶ μεταπεμψαμένη ἕνα τῶν παίδων*[2] *αὐτῆς πρὸς τὸ γνῶναι, τί ἄρα θέλοιεν μετὰ τοῦ κυρίου αὐτῶν περιερχόμενοι, εἶπεν· ὁ κύριος ἡμῶν θέλων ὁρᾶν ἅπερ αὐτῷ οὐκ ἔξεστιν, καὶ ἀλλοτρίου μυστηρίου ἀκούειν, ἀποτετύφλωται καὶ κωφὸς ἀπειργάσθη, ἡμῖν τε ἐκέλευσεν, ἵνα τοῦτον ἐντεῦθεν ἐξαγάγωμεν· καὶ οὐ συγκεχώρηται ἡμῖν ἐντεῦθεν ὅπως αὐτὸν*[3] *ἐκβαλεῖν.*

VIII. *Ἡνίκα δὲ τοῦτο ἡ Θεοδῶρα ἤκουσεν παρὰ τοῦ παιδός, ἔστησεν ἑαυτὴν εἰς εὐχὴν καὶ μετὰ δακρύων ἐδέετο τοῦ θεοῦ, ἵνα ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ἐκεῖθεν ἐξελθεῖν δυνήθῃ. καὶ στραφεῖσα πρὸς τοὺς παῖδας τοὺς συνόντας αὐτῷ λέγει· ἀπέλθετε καὶ χειραγωγήσαντες τὸν κύριον ὑμῶν ἀγάγετε εἰς τὸν οἶκον· ἐγὼ γὰρ τὴν εὐχήν, ἣν ἠρξάμην, οὐ μὴ καταλείπω, ἀλλὰ προσφέρω τὴν θυσίαν μου τῷ κυρίῳ καὶ πληρωθέντων τῶν μυστηρίων καταφθάνω ὑμᾶς. τότε τοίνυν*[4] *ἀπῆλθον οἱ παῖδες χειραγωγοῦντες αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον, καὶ ὑποστρέψαντες πρὸς τὴν κυρίαν αὐτῶν ἀπήγγειλαν, τυφλὸν καὶ κωφὸν αὐτὸν εἰς ἔτι διαμένειν. ἡ δὲ Θεοδῶρα ἐπὶ πλεῖον τῷ θεῷ δεήσεις καὶ δάκρυα ἐξέχεεν, ὅπως τὸν ἄνδρα αὐτῆς τὸ ἔλεος αὐτοῦ προκαταλάβητε*[5]*. καὶ δὴ τῆς ἀπολύσεως γενομένης*[6] *προσέπεσε τῷ μακαρίῳ Κλήμεντι ἡ Θεοδῶρα, λέγουσα πάντα τὰ συμβάντα τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς, καὶ ὅτι τυφλός ἐστι τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ κωφὸς τοῖς ὠσί.*

IX. *Ταῦτα ἀκούσας ὁ μακάριος Κλήμης, δάκρυα προχέας προετρέψατο τοὺς συμπαρόντας, ἵνα ὁμοθυμαδὸν αἰθήσωνται παρὰ κυρίου, τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς τήν τε ἀκοὴν καὶ τὴν ὅρασιν χαρισθῆναι. θαρσαλέως τοίνυν*[7] *ὁ μακάριος Κλήμης μετὰ τὴν εὐχὴν συνεπορεύθη τῇ γιναικὶ πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς, καὶ εὗρεν αὐτὸν ἀνεωγμένους ἔχοντα τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ μηδένα ὁρῶντα, οὔτε μὴν λόγον τὸ παράπαν, οὔτε τινὸς ὄχλου*[8] *ἀκούοντα· ἔνθα καὶ συμμιγῆ ὀλοφυρμὸν ἅπαντες περιήχουν, οὗ τινος ὁ Σισίννιος παντάπασιν [οὐκ] ἠκροᾶτο.*

---

[1]) Др. θεάσηται. [2]) В Пар. ἐν αὐτῶν παίδων. [3]) Пар. οὖν. [4]) В Пар. τοίνην. [5]) Др. ἀντιλήψηται. [6]) В Пар. γινομένης. [7]) В Пар. τοίνην. [8]) Дрес. ἤχου.

X. *Τότε οὖν ὁ μακάριος Κλήμης τὰ γόνατα πρὸς τὸν θεὸν κλίνας ἔφη· κύριε Ἰησοῦ Χριστὲ, ὁ τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν δεδωκῶς τῷ ἀποστόλῳ σου Πέτρῳ, διδασκάλῳ δὲ ἐμῷ, καὶ εἰπών· ἅπερ ἂν οἰξήσῃ*[1]*), ἠνέῳκται, καὶ ἅπερ ἂν κλείσῃς, κέκλεισται· σὺ κέλευσον, ἵνα ἀνοιχθῶσιν*[2]*) ἀνθρώπου τούτου αἱ ἀκοαὶ καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ, ὅτι σὺ εἶπας· ἅπερ ἂν αἰτήσητε πιστεύοντες, λήψεσθε, καὶ αὕτη σοῦ ἡ ἐπαγγελία διαμένει εἰς αἰῶνα αἰῶνος. καὶ ἡνίκα πάντες εἶπον τὸ ἀμὴν, διηνοίχθησαν εὐθέως οἱ ὀφθαλμοὶ Σισιννίου καὶ αἱ ἀκοαί. ἰδὼν δὲ τὸν ἅγιον Κλήμεντα ὁ Σισίννιος ἱστάμενον σὺν τῇ ἑαυτοῦ γυναικὶ, ἐξέστη τῇ διανοίᾳ λογιζόμενος, τί ἄρα εἴη τοῦτο, καὶ ὑπονοῶν, ὅτι γοητικαῖς τέχναις ἐμπέπαικται, ἤρξατο κελεύειν τοὺς δούλους αὐτοῦ καὶ λέγειν· κρατήσατε Κλήμεντα τὸν ἐπίσκοπον, διὰ γὰρ τοῦ εἰσελθεῖν πρὸς γυναῖκά μου τῇ μαγικῇ αὐτοῦ τέχνῃ τὴν πήρωσίν μοι ἐπήγαγεν.*

XI. *Ἐκεῖνοι δὲ οἱ κελευθέντες τὸν Κλήμεντα κατασχεῖν τε καὶ κατασύρειν, τοὺς κειμένους στύλους δεσμοῦντες εἷλκον, ποτὲ μὲν ἔνδοθεν*[3]*) εἰς τα*[4]*) ἔξω, ποτὲ δὲ ἐκ τῶν ἔξω εἰς τὰ ἔσω· τοῦτο δὲ καὶ αὐτῷ τῷ Σισιννίῳ ἐδόκει, ὅτι περ τὸν ἅγιον Κλήμεντα δεδεμένον κατέχοισι καὶ ἕλκουσι. πρὸς ὃν ὁ ἅγιος Κλήμης ἰδὼν ἔφη· ἡ σκληρότης τῆς καρδίας σου εἰς λίθους ἐτράπη· ὅτι καὶ τοὺς λίθους δοξάζεις εἶναι θεοὺς, λίθους σύρειν κεκλήρωσαι.*

XII. *Ἐκεῖνος δὲ ὡς δῆθεν δεδεμένου τοῦ ἁγίου καυχώμενος ἔλεγεν· ἐγώ σε ποιῶ εἰς ὑπόδειγμα πάντων τῶν γοητῶν ἀναιρεθῆναι. τηνικαῦτα οὖν ὁ ἅγιος Κλήμης δεδωκὼς εὐχὴν καὶ εὐλογήσας τὴν ἐκείνου σύμβιον εἰς τὸ αὐτοῦ ἐπισκοπεῖον ἀπίει, τοῦτο αὐτῇ ἐντειλάμενος, μὴ τὸ παράπαν τῆς προσευχῆς παύσασθαι, μέχρις ἂν τὴν παρ᾽ αὐτοῦ ἐπίσκεψιν ὁ κύριος εἰς τὸν ἄνδρα αὐτῆς καταπέμψῃ*[5]*). κλαιούσης τοίνυν καὶ εὐχομένης τῆς Θεοδώρας*[6]*) πρὸς ἕσπεραν ἐφάνη τις ἀνὴρ τῇ πολίᾳ αἰδέσιμος*[7]*) καὶ λέγει τῇ Θεοδώρᾳ· διά σε ὑγὴς ἔσται ὁ Σισίννιος, ὅπως πληρωθῇ, ὅπερ ἔφη ὁ ἀδελφός μου Παῦλος ὁ ἀπόστολος· ἁγιασθήσεται ὁ ἀνὴρ ὁ ἄπιστος διὰ τὴν γυναῖκα τὴν πιστήν. καὶ ταῦτα εἴπων ἐξ ὄψεως αὐτῆς ἀνεχώρησεν. ὅθεν ἀναμφίβολον ὑπάρχει καὶ κατάδηλον, τὸν μακάριον ἐκεῖσε Πέτρον τὸν ἀπόστολον φανῆναι.*

XIII. *Καὶ δὴ ἐξαυτῆς ἐκάλεσεν ὁ Σισίννιος τὴν Θεοδώραν καὶ λέγει αὐτῇ· δέομαί σου, ἵνα ἱκετεύσῃ τὸν θεόν σου τοῦ μὴ ὀργισθῆναί μοι*[8]*). σὲ γὰρ ζηλοτυπήσας παρεγενόμην*[9]*) καὶ εἰσῆλθον κατόπιν σου*[10]*) εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ διὰ τὸ θέλειν με δρᾶν τά τελούμενα μυστήρια*

---

[1]) Др. ἀνοίξῃς. [2]) Др. διανοιχθῶσιν.[3]) В Пар. εὖδον. [4]) В Пар. τοῦ. [5]) Др. καταξιώσῃ ἀναδεῖξαι. [6]) Др. κλαιούσῃ... εὐχομένῃ τῇ Θεοδώρᾳ. [7]) В Пар. ἐδέσιμος. [8]) В Пар. με. [9]) В Пар. παρεγενάμην. [10]) Др. vac.

καὶ ἀκροατὴν τῶν λεγομένων γένεσθαι [1]), *τήν τε ὅρασιν καὶ ἀκοὴν ἀπώλεσα. νυνὶ δὲ ἐπειδὴ ἡ τοῦ Κλήμεντος ἀνεκτήσατό με παρουσία* [2]), *δεήθητι αὐτοῦ, ὅπως ἔλθῃ πρός με καὶ ποιήσῃ με τὴν ἀλήθειαν ἐπιγνῶναι, ἐπεὶ καὶ ἐμοὶ καὶ τοῖς παισί μου ἀσφαλῶς ἐνομίζετο, τὸν Κλήμεντα δεσμεύειν σὺν τοῖς αὐτοῦ κληρικοῖς καὶ τοῦτον περισύρειν· ἀλλ' οὗτοι λίθους τε καὶ στύλους δεσμοῆντες* [3]) *ἕλκειν τε καὶ ἀνθέλκειν κατεφαίνοντο.*

XIV. *Τηνικαῦτα οὖν ἡ Θεοδῶρα πορευθεῖσα διηγήσατο πάντα, ἅπερ εἶδε καὶ ἅπερ ἐδηλώθη ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, τῷ ἁγίῳ Κλήμεντι. παραγενόμενος οὖν ὁ ἅγιος πρὸς τὸν Σισίννιον μετὰ πολλῆς τῆς τιμῆς ὑπεδέχθη. παρ' οὗ ἀκηκοὼς, ὅσαπερ πρὸς οἰκοδομὴν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ συνέτεινεν, ἐπίστευσε τῷ θεῷ ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ ἤρξατο τοῖς ποσὶ τοῦ ἁγίου Κλήμεντος προσκυλινδεῖσθαι καὶ λέγειν·* [4])

XV. *Εὐχαριστῶ τῷ θεῷ ἀληθινῷ καὶ παντοκράτορι, ὃς διὰ τοῦτό με τετύφλωκεν, ἵνα ὄψομαι αὐτὸν, καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἀκοὴν ἀφείλετο, ἵνα ἐν ᾧ τὴν ἀλήθειάν ποτε τῇ ἐμῇ* [5]) *κατεγέλων διανοίᾳ* [6]), *ἀκούσας δέξωμαι· καὶ τοῦτο μὲν ἐνόμιζον ψευδὲς ὑπάρχειν, ὅπερ ἦν ἀληθές, ἐδόκουν δὲ τὸ ἔμπαλιν ἀληθὲς, ὃ ψευδὲς ἐτύγχανε· τὸ σκότος ἐνόμιζον φῶς, καὶ τὸ φῶς σκότος ὑπελάμβανον. ἀλλ' ἐκαθαρίσθη ὁ νοῦς μου ἐκ τοῦ μωλισμοῦ τῆς εἰδωλομανίας, ἀληθῶς γὰρ ἐπέγνων τοὺς δαίμονας ἐξαπατῶντας τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως τῶν μὴ πιστευόντων τὸν Χριστὸν εἶναι θεὸν κυριεύσωσι* [7]) *πέτραι καὶ λίθοι κωφοὶ καὶ ἄλαλοι, ὥσπερ κἀμοῦ ἐπεκράτησαν μέχρι τῆς δεῦρο. ταῦτα καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια τοῦ Σισιννίου εἰπόντος χαρὰ μεγάλη γέγονεν· ἐπίστευσε γὰρ σὺν πάσῃ* [8]) *τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἐπιδεδωκὼς τὸ οἰκεῖον ὄνομα, προσεγγίσαντος τοῦ πάσχα ἐβαπτίσθη αὐτός τε καὶ πάντες οἱ ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ. ἠρίθμησαν δὲ οἱ βαπτισθέντες ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες σὺν τοῖς νηπίοις τετρακόσιοι εἴκοσι τρεῖς· διὰ τοῦτον δὲ τὸν Σισίννιον πολλοὶ τῶν περιφανῶν καὶ φίλων Νερούα τοῦ βασιλέως ἐπίστευσαν καὶ πρὸς τὸν θεὸν ἐπεστράφησαν.*

XVI. *Κατ' ἐκείνῳ δὲ τῷ καιρῷ* [9]) *ὁ κόμης τῶν ὀφφικίων Πούπλιος Ταρκουτιανὸς ἑωρακὼς ἀναρίθμητον πληθὺν* [10]) *πιστεύσαντα τῷ Χριστῷ προσεκαλέσατο τοὺς προστάτας τῶν ῥεγεώνων, καὶ δεδωκὼς αὐτοῖς χρήματα ἔπεισεν αὐτοὺς, ἵνα τάραχον κινήσωσι τῷ χριστιανικῷ ὀνόματι.*

XVII. *Διοικοῦντος τοίνυν* [11]) *Μαμερτίνου τοῦ ἐπάρχου τὸν πολιτικὸν θρόνον, στάσις γέγονε τοῦ Ῥωμαίων δήμου ἐπ' ὀνόματι τοῦ*

---

[1]) Др. εἶναι. [2]) Др. ταῦτά με ἀνακτήξασθαι... ἀπειργάσατο. [3]) Др. δεσμοῦντες. [4]) Др. βοᾶν. [5]) Др. vac. [6]) Др. дод. ἐν αὐτῇ. [7]) Пар. κυριάσωσι. [8]) Пар. πᾶσι. [9]) Др. κατ' ἐκείνου δὲ τοῦ καιροῦ. [10]) В Пар. πληθὴν. [11]) В Пар. τοίνην.

Κλήμεντος καὶ πρὸς ἀλλήλους συγχυθέντες ἄλλος ἄλλο κατ' αὐτοῦ ἔλεγον, τινὲς δὲ ἀντέλεγον· τί γὰρ κακὸν ἔπραξεν, ἢ τί τῶν καλῶν οὐ κατώρθωσεν; ὅστις ἄρρωστος παρ' αὐτοῦ ἐπεσκέφθη [1]*, ἰάσεως ἔτυχεν· ὅστις πρὸς αὐτὸν λυπούμενος ἀπῆλθεν, χαίρων ἀνεχώρησε· οὐδένα ποτὲ ἔβλαψεν* [2]*, πάντας δὲ ὠφέλησε. ἄλλοι δὲ πνεύματι διαβολικῷ ἐκκαυθέντες ἔκραζον· γοητικαῖς τέχναις ταῦτα ποιῶν τῶν θεῶν ἡμῶν λατρείαν ἀνατρέπει· τὸν Δία λέγει μὴ εἶναι θεόν, Ἡρακλέα δὲ τὸν ἡμέτερον φύλακα ἀκάθαρτον εἶναι λέγει πνεῦμα· Ἀφροδίτην τὴν ὁσίαν πόρνην γεγονέναι ὑποτίθεται· Ἑστίαν δὲ τὴν μεγάλην θεὰν πυρὶ καταναλῶσθαι βλασφημεῖ. ὡσαύτως δὲ καὶ τὴν εὐαγεστάτην Ἀθηνᾶν, Ἄρτεμίν τε καὶ Ἑρμῆν, ἅμα τὸν Κρόνον καὶ τὸν Ἄρεα διαβάλλει, πάντα τε τὰ ὀνόματα τῶν ἡμετέρων θεῶν καὶ τοὺς ναοὺς καθυβρίζει. ἢ θύσει* [3] *τοῖς θεοῖς ἡμῶν, ἢ αὐτὸς ἐξαλειφθείη.*

XVIII. *Τότε Μαμερτῖνος ὁ τῆς πόλεως ἔπαρχος μὴ φέρων τοῦ δήμου τὴν στάσιν ἐκέλευσεν πρὸς αὐτὸν ἀχθῆναι τὸν μακαριώτατον Κλήμεντα, ὅνπερ θεασάμενος ἤρξατο λέγειν· ἐξ εὐγενοῦς μὲν ῥίζης προελήλυθας, ὅπερ ἡμῖν ἡ τῶν Ῥωμαίων πληθὺς μαρτυρεῖ, ἀλλὰ πλάνην ὑπέστης, καὶ διὰ τοῦτο οὐ φέρουσι σιωπᾶν, ἐπειδὴ οὐκ οἶδα τίνα Χριστὸν σέβῃ καὶ ἐναντία τῶν θεῶν ἀποδέχῃ. διὸ ἀποθέσθαι σε δεῖ πᾶσαν τὴν περιττὴν δεισιδαιμονίαν, καὶ τοῖς ἐξ ἔθους ἡμῖν θεοῖς λατρεύειν. τότε ὁ μακάριος Κλήμης ἔφη· ηὐχόμην τὴν τῆς σῆς ὑπεροχῆς φρόνησιν προσανέχειν μου τῇ ἀπολογίᾳ, καὶ μὴ διὰ τὴν στάσιν τῶν ἀπαιδεύτων, ἀλλὰ διὰ τὸν ἐμὸν λόγον γράψασθαί με. ἐπεὶ ἐὰν κύνες ἡμᾶς πολλοὶ περιυλάξωσι, μὴ δύνανται* [4] *ἀφελέσθαι καὶ τὸ εἶναι ἡμᾶς μὲν* [5] *λογικούς* [6]*, ἐκείνους δὲ κύνας καθυλακτοῦντας· καὶ γὰρ ἡ στάσις ἀεὶ παρὰ ἀπαιδεύτων προεχομένη διαδείκνυται, ὥστε μηδὲν ἀσφαλὲς* [7] *ἔχειν, μήτε μὲν ἀληθές. ὅθεν σιγῆς ζητείσθω πρόφασις, ἐν ᾗ ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας ὁ λογικὸς ἄνθρωπος καὶ καθ' ἑαυτὸν βουλεύεσθαι καὶ διαλέγεσθαι ἀπάρξηται, ἵνα τὸν ἀληθῆ θεὸν εὗρον, ᾧ τὴν ἑαυτοῦ πίστιν σεμνοπρεπῶς παράθοι.*

XIX. *Τότε Μαμερτῖνος ὁ ἔπαρχος ἀποστείλας ἀναφορὰν Τρϊανῷ τῷ αὐτοκράτορι ἀνήγαγε περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ μακαρίου Κλήμεντος φάσκων· τοῦτον τὸν Κλήμεντα στασιώδεσι κραυγαῖς ζητῶν ὁ δῆμος οὐ παύεται, καὶ ἀξιόπιστος ἀπόδειξις εἰς τὰ κατ' αὐτὸν εὑρεθῆναι οὐ δύναται. τηνικαῦτα Τραϊανὸς ὁ αὐτοκράτωρ ἀντέγραψεν, δέον αὐτὸν ἢ συνελθεῖν* [8] *θύοντα, ἢ πέραν τῆς θαλάσσης καὶ τοῦ Πόντου ἐν ἐρήμῳ πόλει παρακειμένῃ τῇ Χερσῶνι ἐξορισθῆναι.*

---

[1]) В Пар. ἐπεσκάφθη. [2]) В Пар. εὔλαψεν. [3]) В Пар. θύστε. [4]) В Пар. καὶ δαίανται. [5]) В Пар. μηδὲν. [6]) У Др. дод. ἀνθρώπους. [7]) В Пар. ἀφελές. [8]) Дрес. συναινεῖν.

XX. *Καὶ ὅποτε τὸ τοῦ Τραϊανοῦ κέλευσμα ἐπεκυρώθη, ἐσκεπτετο*[1] *ὁ Μαμερτῖνος, ὅπως ὁ Κλήμης ἑκούσιον ὑπερορίαν μὴ αἰτήσηται, ἀλλὰ μᾶλλον τοῖς θεοῖς σπονδὰς προσάξει*[2]. *ἀλλ' ὁ μακάριος Κλήμης ἠγωνίζετο καὶ αὐτοῦ τοῦ δικαστοῦ τὸν λογισμὸν εἰς τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ μεταγαγεῖν, καὶ ἑαυτὸν ἀποδεῖξαι προαιρεῖσθαι μᾶλλον τὴν ὑπερορίαν, ἢ δεδίττεσθαι. τοσαύτην τοίνυν*[3] *χάριν ὁ κύριος τῷ Κλήμεντι παρέσχετο, ὥστε κατοδύρεσθαι Μαμερτῖνον τὸν ἔπαρχον καὶ λέγειν· ὁ θεός, ᾧ σὺ εἰλικρινῶς λατρεύεις, αὐτός σοι βοηθήσῃ*[4] *ἐν ταύτῃ τῇ γραφῇ τῆς ὑπερορίας. καὶ ἀφώρισεν ναῦν, καῖ πάντα τὰ πρὸς τὴν χρείαν ἀναγκαῖα ἐπιβαλῶν ἀπέλυσεν. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ λαοῦ εὐλαβεῖς ἄνδρες πολλοὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ.*

XXI. *Ἡνίκα δὲ κατέλαβε τὸν τόπον τῆς ὑπερορίας, ἐν τῇ ἐργασίᾳ τῆς τῶν μαρμάρων λατομίας περαιτέρω δύο χιλιάδων χριστιανοὺς εὗρεν ἐκεῖσε μακροχρόνιον ἀγῶντας ὑπερορίαν*[5]. *οἳ καὶ τὸν ἅγιον ἑωρακότες καὶ ἀοίδιμον*[6] *Κλήμεντα ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν μετὰ στεναγμῶν καὶ ὀδυρμῶν προσελθόντες ἔλεγον· εὖξαι ὑπὲρ ἡμῶν, ὅσιε ἱεράρχα, ἵνα ἄξιοι ἀποδειχθῶμεν τῆς παρὰ τοῦ Χριστοῦ ἐπαγγελίας. οὓς ἐγνωκὼς ὁ ἅγιος Κλήμης διὰ τὸν θεὸν ὑπερορισθέντας ἔφη· οὐκ ἀπροσφόρως ὁ κύριος ἐνταῦθα με παραγενέσθαι ἠξίωσεν*[7], *ἀλλ' ἵνα συμμέτοχος γενόμενος τῶν παθημάτων ὑμῶν ἔτι παρηγορίας ὑποτύπωσιν καὶ ὑπομονῆς ἐμπαρέξω.*

XXII. *Ἔμαθε δὲ παρ' αὐτῶν, ὅτι ἀπὸ μιλίων ἓξ τὸ ὕδωρ τοῖς ἰδίοις ὤμοις*[8] *ἐκόμιζον. αὐτίκα οὖν ὁ ἅγιος Κλήμης προέτρεψαν*[9] *λέγων· εὐξώμεθα πρὸς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἵνα τοῖς ὁμολογηταῖς τῆς πίστεως αὐτοῦ νομὴν ὕδατος διανοίξῃ. καὶ ὁ πατάξας*[10] *τὴν πέτραν ἐν τῇ*[11] *ἐρήμῳ τοῦ Σινᾶ, καὶ ἐρρύησαν ὕδατα εἰς πλησμονὴν, αὐτὸς ἡμῖν τὸ ἄφθονον νᾶμα παράσχοι, ὅπως τῇ αὐτοῦ χορηγίᾳ εὐφρανθῶμεν. καὶ δὴ τῆς ἱκεσίας πληρωθέσης ἔνθεν κἀκεῖθεν περιεβλέψατο καὶ εἶδεν ἀμνὸν ἑστῶτα, ὃς τὸν δεξιὸν πόδα ἐκούφισεν, οἷα τὸν τόπον τῷ ἁγίῳ Κλήμεντι ὑποδεικνύς. τότε ὁ ἅγιος Κλήμης ἐννοήσας τὸν κύριον εἶναι, ὃν μόνος αὐτὸς τεθέατο καὶ ἕτερος παντελῶς οὐδεὶς, ἐπορεύθη πρὸς τὸν τόπον καὶ εἶπεν· [ἐν] ὀνόματι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος κρούσατε ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ. καὶ ἐπειδὴ πάντες ἐν κύκλῳ τοῖς σκαπανίοις ἔσκαψαν καὶ οὐ κατ' αὐτὸν τὸν τόπον, ἐν ᾧ ὁ ἀμνὸς ἔστη, λαβὼν μικρὸν σκαλίδιον ὁ ἅγιος ἐλαφρῷ κρούματι τὸν τόπον τὸν ὑπὸ τὸν πόδα τοῦ ἀμνοῦ*

---

[1]) В Пар. ἐσκέπετο. [2]) Дрес. προσάξῃ. [3]) В Пар. τοίνην. [4]) Дрес. βοηθήσει. [5]) Др. αὐτόθι μακροχρονίῳ γραφῇ καταδικασθέντας. [6]) В Пар. ἀοίδημον. [7]) Др. ἐπεκατέστησεν. [8]) Дрес. ἐπὶ τῶν ἰδίων ὤμων. [9]) Др. προετρέψατο αὐτούς. [10]) В Пар. πατέξας. [11]) Др. γῇ.

ἔκρουσεν, ὅθεν παραχρῆμα πηγὴ ὑπερβλυζούσαις τοῖς φλεψὶν εὐπρεπεστάτη ἀνεφάνη, ἥτις σὺν ὁρμῇ ἐκχυθεῖσα ποταμὸν ἀπετέλεσε. τηνικαῦτα ὁ ἅγιος Κλήμης πάντων ἀγαλλιωμένων εἶπεν· τοῦ ποταμοῦ τὰ ὁρμήματα εὐφραίνουσι τὴν πόλιν τοῦ θεοῦ.

XXIII. *Διὰ ταύτην οὖν τὴν φήμην προσέδραμεν πᾶσα ἡ ἐπαρχία, καὶ οἱ ἐληλυθότες ἅπαντες πρὸς τὴν διδαχὴν τοῦ ἁγίου Κλήμεντος ἐπέστρεφον ἐπὶ*[1]) *τὸν κύριον, ὥστε καθ' ἡμεραν πεντακόσιοι* [*καὶ*] *περαιτέρω βαπτιζόμενοι ἀνεχώρουν*[2]). *ἔντος δὲ ἑνὸς ἔτους γεγόνασιν ἐκεῖσε παρὰ τῶν πιστῶν ἑβδομήκοντα πέντε ἐκκλησίαι, καὶ πάντα τὰ εἴδωλα συνετρύβη*[3]), *πάντες οἱ ναοὶ τῆς περιχώρου καθηρέθησαν, πάντα τὰ ἄλση ἐπὶ τριακόσια μίλια δι' ὅλου ἐν κύκλῳ κατεπόθη*[4]) *καὶ κατεστρώθη*[5]).

XXIV. *Τηνικαῦτα οὖν ἐπίφθονον διήγημα διέδραμε πρὸς τὸν βασιλέα Τραϊανὸν, ὡς αὐτόθι πρὸς ἀναρίθμητον πλῆθος*[6]) *ὁ τῶν χριστιανῶν ἐπηυξήθη λάος· καὶ ἀπεστάλη παρ' αὐτοῦ Αὐθεδιανός*[7]) *ὁ ἡγεμών, ὅστις πλείστους*[8]) *τῶν χριστιανῶν διαφόροις βασάνοις ἀνεῖλεν. ὁρῶν δὲ πάντας τῷ μαρτυρίῳ μετὰ χαρὰς προσερχομένους, παρεχώρησε τῷ πλήθει, μόνον δὲ τὸν ἅγιον Κλήμεντα ἐπιθύειν βιαζόμενος. καὶ ἰδὼν οὕτως ἱδρυμένον ἐν κυρίῳ καὶ καθόλου μετατεθῆναι μὴ βουλόμενον, λέγει τοῖς δημίοις· λαβόντες αὐτὸν ἀπαγάγετε μέσον τῆς θαλάσσης καὶ δήσατε πρὸς τὸν αὐχένα αὐτοῦ ἄγκυραν σιδηρὰν καὶ ῥίψατε αὐτὸν ἐν τῷ βυθῷ κάτω, ὅπως μὴ δυνηθεῖεν οἱ χριστιανοὶ ἀνελέσθαι τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ ἀντὶ θεοῦ σέβεσθαι αὐτόν.*

XXV. *Τούτου οὖν γενομένου ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν χριστιανῶν ἐν τῷ αἰγιαλῷ παρεστὼς ὠδύρετο. καὶ ἐπὶ τούτοις εἶπον Κορνήλιος καὶ Φοῖβος, οἱ μαθηταὶ αὐτου· πάντες ὁμοθυμαδὸν εὐξώμεθα, ἵνα δείξῃ ἡμῖν ὁ κύριος τοῦ μάρτυρος αὐτοῦ τὸ λείψανον. εὐχομένου τοίνυν*[9]) *τοῦ λαοῦ ὑπεχώρησεν*[10]) *ἡ θάλασσα εἰς τὸν ἴδιον κόλπον ἐπὶ τρία σχεδὸν μίλια*[11]), *καὶ εἰσελθόντες διὰ ξηρᾶς οἱ λαοὶ εὗρον ἐν σχήματι ναοῦ μαρμαρίνον οἴκημα παρὰ θεοῦ ηὐτρεπισμένον, καὶ αὐτόθι κείμενον τὸ σῶμα τοῦ ἁγίου μάρτυρος Κλήμεντος, καὶ τὴν ἄγκυραν, μεθ' ἧς ἐῤῥίφη, πλησίον αὐτοῦ κειμένην.*

XXVI. *'Απεκαλύφθη τοιγαροῦν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ τοῦ μὴ ἐκβάλαι*[12]) *τὸ λείψανον ἐκ τοῦ τόπου· οἷς καὶ τοῦτο ἐχρηματίσθη, ὡς ὅτι ἑκάστῳ χρόνῳ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἀθλήσεως αὐτοῦ ὁποχωρήσει ἡ θάλασσα ἐπὶ ἡμέρας ἑπτὰ ξηρὰν τοῖς ἐρχομένοις παρεχομένη*[13])

---

[1]) Др. πρὸς. [2]) В Пар. ἀνεχώρσην. [3]) Дрес. κατεθρύβησαν. [4]) Др. κατεκόπησαν. [5]) Др. κατεστρώθησαν. [6]) Пар. πλῆθον. [7]) Др. Αὐφιδιανός. [8]) Пар. πλείστοι. [9]) Пар. τοίνην. [10]) Пар. ἐπεχώρισεν. [11]) Пар. μήλια. [12]) Др. ἐκβαλεῖν. [13]) Дрес. παρασχομένη.

πορείαν. ὅπερ εἰς ἔπαινον τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ εὐδόκησεν ὁ κύριος γενέσθαι μέχρι τῆς σήμερον ἡμέρας. τούτου δὲ γεγονότος πάντα τὰ κυκλῶθεν[1] *ἔθνη ἐπίστευσαν τῷ Χριστῷ. ἔνθα οὐδεὶς Ἕλλην, οὐδεὶς Ἑβραῖος, οὐδεὶς τὸ παράπαν εὑρίσκεται αἱρετικός. γίνονται γὰρ*[2] *πλεῖσται εὐεργεσίαι· τυφλοὶ φωτίζονται ἐν τῇ αὐτοῦ ἑορτῇ, δαίμονες ἀπελαύνονται, ῥιγῶντες ὑγιαίνουσιν, οἱ τοῖς νεφροῖς ἐταζόμενοι καὶ λιθιῶντες μόνῃ τῇ τοῦ λειψάνου αὐτοῦ προσψαύσει καὶ ὕδατος ἁγιασθέντος ῥαντισμῷ καὶ πόσει τοῦ νοσήματος ἀπολύονται, ἀλγυνόμενοί τε νόσῳ οἱαδήποτε πρὸς τὴν τοῦ ἱερομάρτυρος καταφεύγοντες βοήθειαν ἰάσεως ἀπολαύουσι*[3]*.*

XXVII. *Ἀλλὰ καὶ θαῦμα πάντων ὑπερβάλλων θαυμάτων ἐν τῇ τοῦ ἁγίου γέγονε λάρνακι. ὡς κατὰ τὴν ἐτήσιον τοῦ ἁγίου Κλήμεντος μνήμην ὑποχωρεῖν ἔλαβεν ἡ θάλασσα ἔθος καὶ τῷ λαῷ ξηρὰν πᾶσι παρεῖχεν ὁδὸν, μετὰ τοῦ λαοῦ κακείνου παντὸς καί τις ἀνὴρ μετὰ τῆς αὐτῆς γαμετῆς καὶ ἑνὸς μονογενοὺς τέκνου πίστεως ἕνεκεν τῇ τοῦ ἁγίου κατέλαβε λάρνακι*[4]*. ὡς δὲ ἡ ἑβδομὴ ἤδη κατέλαβεν ἡμέρα καὶ τοῦ λαοῦ τῇ Χέρσῳ καταλαβεῖν ἐπισπεύδοντος*[5]*, οὐκ οἶδ' ὅπως εἰπεῖν, ὕπνῳ ὡρηθεῖς συγχεθεὶς παῖς ἐν τῇ τοῦ ἁγίου λάρνακι κατελείφθη. ὡς οὖν τῇ Χέρσῳ οἱ τούτου γονεῖς κατελάβασι καὶ κατὰ τὸν ἴδιον ὅρον κατέστη πάλιν ἡ θάλασσα, καὶ μὴ τὸν μονογενῆ τούτων παῖδα εἰδότες κατὰ τὸν ἅπαν τοῦτον ὄχλον ἐζήτουν. ὡς δὲ ἐρωτήσει τὴν ἐρώτησιν ἐποιοῖντο καὶ οὐδαμοῦ ὁ τούτων εὑρύσκητο παῖς, τῷ τῆς θαλάσσης οἱ τούτου γονεῖς χήλῳ*[6] *περιπεσόντες, κατὰ τοῦ ἁγίου τοιάσδε γοερὰς μετὰ δακρύων φωνὰς ἀνεπέλυπον· διὰ τοῦτο, ἅγιε τοῦ θεοῦ, κατὰ τὴν σὴν μετὰ τοῦ παιδὸς ἡμῶν κατεφύγωμεν λάρνακα, ἵνα τοιούτῳ πικρῷ θανάτῳ τὴν τοῦ ἡμῶν ἐλπίδα, τὸν παῖδα ἡμῶν παράξεις; διὰ τοῦτο μετὰ πολλῆς πίστεως τῇ σῇ σωρῷ κατελάβαμεν, ἵνα τὸν μονογενῆ ἡμῶν καθυστερήσῃς ἡμᾶς; καὶ μάλιστα τοιούτῳ πικρῷ θανάτῳ, ὡς εἴπομεν, τί τὴν βακτερίαν τοῦ βίου ἡμῶν καθυστέρυσας; τί δὲ καὶ τὸ ἡμῶν πρὸς σὲ ἅγιε τοῦ θεοῦ ἁμάρτημα; μὴ οὔκεν θερμῆς σοι προσήλθαμεν πίστεως; μὴ μάλιστα περὶ τοῦ ἡμῶν οὐκ ἐπιδεόμεθά σου παιδὸς, ἵνα τοῦ βίου αὐτῷ εὐμάρεια γένηται καὶ τῆς σῆς μετὰ θεὸν εὐχῆς*[7] *ἀντιλήψεως; ἰδοὺ τοῦ ναντίου συνέβη γενέσθαι ἡμῖν. δὸς ἡμῖν, ἅγιε τοῦ θεοῦ, τὸ τέκνον ἡμῶν. δὸς τὸν ἄφνω πόντῳ φορηθέντα ἡμῶν παῖδα. τί, ἅγιε τοῦ θεοῦ, καταλαβεῖν ἡμᾶς μετὰ λύπης τὸν ᾅδην ἠθέλησας; τίδε καὶ οἴκαδε οὕτω γεγοερῶς ἐπαγνήκειν πεποίηκας;*

---

[1]) Дрес. κυκλόθεν. [2]) Др. дод. ἐκεῖσε. [3]) Др. дод. καὶ διαμένει ἡ δόξα αὐτοῦ καὶ ὁ ἔπανος εἰς ἀεὶ διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ τῷ πατρὶ ἡ δόξα σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ζωοποιῷ αὐτοῦ πνεύματι νῦν καὶ εἰς τοὺς αἰώνας τῶν αἰώνων. ἀμήν. [4]) Пар. νάρκακι. [5]) Пар. ἐπιπτεύδοντος. [6]) Пар. τὸ... χῆλο. [7]) Пар. ὀχῆς.

τί ἀντὶ χαριστίας ἀχαρίστους ἡμᾶς ὑποστρέφειν ἠθέλησας; ποῖον δὲ πάλιν τὸ φίλτατον ἡμῶν τῆς θαλάσσης πταρόξει θηρίον; πῶς δὲ καὶ τὰ γλυκύτατα μέλη ἐκείνου διανεμηθῶσιν, πάντως ὅτι οὐκ ἓν μέλος, οἱ τῆς θαλάσσης θῆρες διατεμῶσιν; αἱ αἱ, γλυκύτατον τέκνον ἡμῶν, πῶς οὕτως δυσανάρπαστον τοῖς ἡμῶν γέγονας οφθαλμοῖς; ἔδει τὸν τοιοῦτον πικρὸν θάνατον ἡμᾶς ὑποστῆναι, ἢ σέ, φίλτατον τέκνον ἡμῶν.

XXVIII. *Τοιαῦτα οὖν καὶ πλείονα τούτων κατὰ τοῦ ἁγίου καὶ τοῦ αὐτοῦ τέκνου εἰπόντες, ὑπὸ τῶν αὐτοῖς συνόντων παρακληθέντες γειτόνων οἴκαδε γοερῶς οὕτως ἔχοντες ἐπανῆκον. ὡς δὲ ἡ τοῦ χρόνου διῆθεν περίοδος, καὶ ἡ τοῦ ἁγίου ἐτήσιος μνήμη κατέλαβεν, πάντες κατὰ τὸν αἰγιαλὸν ἔτρεχον τῆς θαλάσσης. παντὶ δὲ τῷ ὄχλῳ καὶ οἱ τοῦ παιδὸς γεννήτορες ἠκολούθουν, λείψανόν τι τοῦ αὐτῶν τέκνου εὑρεῖν προσδοκοῦντες. ὡς οὖν κατὰ τὸ ἔθος ἡ θάλασσα ὑπεχώρει καὶ μέχρι τῇ τοῦ ἁγίου σορῷ ξηρὰν τοῖς εἰσιοῦσιν παρεῖχεν ὁδόν, πρὸ τοῦ τὸν ὄχλον τὴν ξηρὰν τῆς θαλάσσης εἰσπηδῆσαι ὁδὸν οἱ τοῦ παιδὸς προδραμόντες γονεῖς, τῇ τοῦ ἁγίου σωρῷ προκατέλαβον. καὶ ὢ τοῦ θαύματος τὸ καὶ ἐκπληξίας γέμοι καὶ φρίκης. ἅμα τοῖς τοκεῦσιν καταλαβεῖν τοῦ παιδὸς, εὗρον τὸ παρ᾽ αὐτῶν ἀπηγορευθὲν τέκνον ἐν τῇ τοῦ ἁγίου καθήμενον λάρνακι. ὡς οὖν οἱ τούτου γονεῖς τὸ παράδοξον θέαμα εἶδον καὶ μετ᾽ ἐκπλήξεως καὶ χαρᾶς πολλῆς ἐμπλησθέντες τὸ ἴδιον τέκνον περιπλακέντες, ὅσα θρηνοῖντες το πρότερον τῷ ἁγίῳ κατέλεγον, τοσοῦτον καὶ εὐχαριστίας ἐγκώμια περὶ τοῦ γεγονότος θαύματος ἔπλεκον ἅμα παντὶ τῷ συνεληλυθότι ὄχλῳ ἐκεῖ.*

XXIX. *Εἶτα* [1]) *μετὰ τὴν εὐχαριστὴν τοῦ θαύματος ἐνέκεν ὑμνωδίαν τῷ τέκνῳ λέγουσιν οἱ γονεῖς· τίς κατὰ τὴν τοῦ χρόνου, τέκνον ἡμῶν, περίοδον ὅλην ὧδε σοῦ φύλαξ γέγονε καὶ τροφευς; καὶ ὁ παῖς δακτυλοδεικτῶν ἐν τῇ τοῦ ἁγίου σωρῷ ἀπεκρίνετο· οὗτος ὁ ἐνταῦθα κείμενος* [2]) *ἅγιος καὶ τροφεὺς γέγονέ μου καὶ φύλαξ· μὴ δ᾽ ὅλως τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης ἀγγίσαί μοι συγχωρήσας, καὶ ὡς ἰδίου αὐτοῦ μέχρι τῆς δεύρω περιποιούμενος τέκνου ἐμὲ ἀβλαβῆ ἐκ τῶν τῆς θαλάσσης διεφυλάξευε θηρίων. τούτου πάντες τοῦ παραδόξου ἀκούσαντες θαύματος καὶ αἱ περὶξ κῶμαι καὶ χῶραι καὶ πάντα τὰ ἐκεῖσε τυγχάνοντα κλίματα τῇ τοῦ Χριστοῦ προθέμως προσήρχοντο πίστει. καὶ ἰάσεως κατὰ τὸν λάρνακα ἐπαπολούοντες τοῦ ἁγίου, καὶ εἰς δόξαν αὐτοῦ καὶ ἔπαινον ἀεὶ διαμενοῦντες καὶ τῇ αὐτοῦ ἐκ θερμῆς πίστεως λάρνακι προσερχόμενοι τῷ δωτῆρι τῶν ὅλων ηὐχαρίσουν. Χριστῷ τῷ τοιαῦτα θαυμάσια τοῖς αὐτοῦ παρέχοντι δούλοις εἰς δόξαν καὶ ἔπαινον τοῦ τὰ πάντα τεκτηναμένου θεοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος σὺν τῷ συνανάρχῳ πατρὶ ἅμα τῷ ἁγίῳ καὶ ὁμοουσίῳ πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.*

---

[1]) В рукоп. ἔλτα. [2]) В рукоп. κέλμενος.

Порівнюючи отсей текст поперед усього з текстом другої Епітоме, бачимо значнїйші ріжниці лише в першім роздїлї і в закінченю. Що до першого роздїлу нашого тексту, то він написаний очевидно чоловіком, який читав Псевдоклементини чи то в повній формі, чи лише котрусь Епітоме і безпосередно навязує своє оповіданє до того уступу Епітоме, що являєть ся вже не текстом самого Климента, а припискою якогось нїби редактора. В своїм виданю обох Епітоме Дрессель кладе сю приписку як роздїл CXLVIII на чолї того окремого оповіданя, що говорить уже спеціяльно про Климента, його діяльність на папськім престолї, осуджене і мучеництво, оповіданя ідентичного з тим, яке Симеон Метафраст умістив у своїм леґендарії і яке мусимо вважати коли не його лїтературною власністю, то в усякім разї його перерібкою. Але ся приписка певно не Метафрастова, бо в леґендарії Метафрастів текст починаєть ся словами *Τρίτον τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας*, отже більше меньше тим, чим починаєть ся CLXIX глава Дресселевого виданя[1]). Але аналоґічна, хоч і не ідентична що до вислову редакційна приписка є і при другій Епітоме, і власне, здаєть ся, сю другу приписку мав перед очима автор нашого тексту, коли не захочемо припустити навпаки, що впорядчик другої Епітоме мав перед очима готовий уже текст оповіданя про Климентове мучеництво з таким вступом, як у Пар. — припущенє мало правдоподібне. На сей здогад наводять мене такі спільні обом текстам звороти, як *ἀοίδιμος Κλήμης* (Пар.) і *πανаοίδιμος βίος Κλήμεντος* у Еп. 2; *ἄπλαστον τρόπον* у Пар. і *ἄπλαστον ἦθος* у Еп. 2; *διάπυρον πρὸς θεὸν ἔρωτα καὶ τὸν ζῆλον* у Еп. 2 і *διάπυρον τῆς πίστεως καὶ ζῆλον* в Пар.; *γνώμης ἀκέραιον* у Еп. 2 і те саме мусїло стояти в оріґіналї Пар. замісь безсенсового *γνώμης ἀκαιρέοντα; καὶ τὸν ζῆλον τῆς εὐσεβείας* було мабуть дословно однаково в обох текстах, тепер у Пар. бракує слова *ζῆλον*; *τὸν πρὸς πάντας συμπαθῆ τρόπον* — спільне в обох текстах. Із тих зворотів Епіт. 1 має лише *διάπυρον ἔρωτα* і *εὐσεβείας ζῆλον* — саме стілько, щоб схарактеризувати його як паріст спільного текстового пня, але значно відмінну в вислові від Еп. 2 і Пар.

Що до решти тексту, то вже варіянти подані під текстом отсього виданя показують, що париське martyrium майже слово в слово згідне з другою Епітоме, хиба що декуди діялектичними окремішностями ближше до Оттобонїянського рукопису,

[1]) Пор. Fr. X. Funck, Opera patrum apostoliorum II, 28.

а декуди ще скупійше на слова. Можливо зрештою, що пропуски деяких слів треба покласти на карб не дуже уважного переписувача париської копії.

Головна ріжниця між нашим текстом і другою Епітоме Дресселя та, що наш текст замісь кінцевої доксольоґії, яку має у Дресселя гл. CLXXXV, (наведена у нас у ноті на ст. 303) має ще далї три глави, які відповідають главам CLXXIV—CLXXXV першої Епітоме і містять оповідане про Климентове чудо з хлопцем на днї моря. Та поки приступимо до розбору сього оповіданя, чи то до питаня про обопільну залежність і жерела обох текстів, треба попереду сказати дещо про відміни нашого тексту від тексту першої Епітоме в тих частинах, що спільні йому з другою Епітоме. Тих ріжниць, а в дальшій лїнії ріжниць між обома Епітоме доси в науцї, скілько знаю, не слїджено, бо загалом обі Епітоме в порівнаню з основними текстами, Гомілїями та Рекоґніціями, мало звернули на себе уваги. Ті ріжницї в оповіданю про мучеництво Климента, чужім властивій темі Псевдоклементин, можуть мати значінє виключно лїтературне, прим. для усталеня приблизного часу написаня другої Епітоме, а ще більше для сконстатованя жерела славянських чи иньших перекладів та перерібок, що черпали з грецьких взірцїв.

Отже зазначую тут ось які ріжницї, не самі стилїстичні, але річеві та в назвах. У першій і другій Епітоме (в переважній части рукописів використаних Дресселем) Климент являєть ся третїм папою по Петрі; в Оттобонїянськім рукописї і в нашім (Пар.) текстї другим. Префект римський у 1 Епітоме зоветь ся *Μαρμεντῖνος*, у 2 Епіт. і в нашім текстї *Μαμερτῖνος*. По втопленю Климента за молитвою його учеників море розступаєть ся в 1 Епіт. „не менше як на 20 стадій“, в 2 Епіт. і в нашім текстї на три стадії; відмінно мотивує Авфідіян свій наказ утопленя Климента: в 1 Епіт.: щоб анї мощі його не лишили ся християнам, у 2 Епіт. і в Пар. далеко відповіднійше до поганського сьвітогляду: щоб християни не могли вкрасти його тїла і шанувати як бога. Коли додамо до того спостережене, що 1 Епіт. (зглядно ті її глави, що говорять про Климентове мучеництво) анї крихітку не богатша на зміст від 2 Епіт. і нашого тексту, а за те значно богатша на слова і на стилїстичні прикраси, иноді досить сумнївного характеру (прим. Публїй Туркутіян від разу інтродукуєть ся епітетом *πονερότατος κατ᾽ ἐκεῖνον καιροῦ* — в 2 Епіт. і в нашім текстї нїякого епітета нема) і що сей текст належить до безсумнївної частини Метафрасто-

вого леґендарія зложеного в X віці, то будемо мати не лише певну дату написаня сеї перерібки, але надто підставу для ореченя, що 2 Епіг. і Пар. текст мусять бути давнїйші, що власне їх треба розуміти під тими книгами про житє і мучеництво сьв. Климента, про які згадуєть ся в панонській леґенді та в листї Анастазія Бібліотекаря. Розбір оповіданя про чудо з хлопцем, долученого до Пар. тексту, дасть нам ще деякі дальші вказівки.

Для сього розбору маємо крім нашого тексту ще три до порівнаня. Поперед усього текст Метафраста, про який по попереднїх увагах уже з гори можна сказати, що се також пізнїйша перерібка. Ріжницї між Метафрастовим і Пар. текстом головно стилїстичні, та про те інтересні. І так Метафраст зовсїм не цитує нарікань родичів по втратї хлопця, а тілько каже загально: *εἶτα καὶ τὸν ἅγιον, οἷά περ ἂν ὀδυνωμένη ψυχὴ φθέγξαιτο, ἔλεγον θάνατον ἑαυτοῖς ἀντὶ τῶν παρόντων εὐχόμενοι* (тодї й сьвятому наговорили дечого такого, що висловляла зболіла душа, благаючи собі смерти замісь того, що стало ся) — остатнїй зворот навіть остілько невірний, що в оріґіналї, з якого Метафраст робив своє резюме, нїчого не кажеть ся про бажанє смерти. Від себе додав Метафраст оповіданє про те, як то родичам по їх навороті до дому „знов прибувало нове терпінє, коли бачили одежу хлопця або щобудь, що належало до нього, і се приводило їм його на память і робило ще прикрійшим їх нещастє". Анї в Пар. текстї, анї в иньших, про які скажемо далї, нема нїчого подібного. Оповідаючи про роковини Климентового празника Метафраст цитує розмову родичів між собою, якою вони заохочують себе йти знов до Климентового підводного храма, висловлюють надію знайти хоч останки його тїла, і додає, що говорили ще дещо й таке, що їм піддавало горе, натякаючи тим, що в оріґіналї, з якого він черпав, ся розмова була ширша. Наш Пар. трактує сей епізод значно коротше, кажучи, що „з народом пішли й родичі надїючи ся знайти якийсь останок своєї дитини"; ся згадка про останок *(λείψανόν τι)* вяже наш текст безсумнївно з Метафрастовим, але лише як сьвідоцтво на те, що оба вони черпали з якогось спільного, просторійшого жерела.

Епізод про віднайденє хлопця в підводнім Климентовім храмі розділює грецькі тексти нашого оповіданя на дві ґрупи. В однїй ґрупі, до якої належить Метафраст і псевдо-Єфрем Корсунський, родичі застають хлопця не лише живого, але надто „веселого і занятого забавою" (Єфрем) або скачучого *(ζῶν καὶ*

ἀλλόμενον), як каже Метафраст; у другій, до якої належить наш Паризький текст і ще текст одного рукопису 2421 (у Парижі? пор. Дрессель 118) читаємо, що хлопець „лежав у домовині сьвятого“; також залежний від них Никифор Каллїст має близьке до сего *παρακαθήμενον λάρνακι*, що зовсім докладно підходить до найстаршої відомої нам версії сього оповіданя, а власне до тексту Григорія Турського, де мати також знаходить свого хлопця dormientem in eo loco, ubi eum dormientem reliquerat, in ipso adhuc sopore teneri (пор. висше стор. 170). Ми ще вернемо до сего епізоду, коли будемо говорити про відносини нашого тексту до псевдо-Єфрема; тепер досить нам лише зазначити, що традиція нашого тексту очевидно старша від Метафрастової і Єфремової.

Значно ріжнить ся Метафрастів текст від нашого також в остатнім уступі, де описано сцену пізнаня родичами віднайденої дитини, розпитуванє дитини та її відповідь і дальше поводженє родичів і народа. В Метафрастовій перерібцї хід образів такий:

1. Родичі з разу не вірять, чи се їх дитина, поки хлопець *καὶ τοῖς γνωρίσμασι καὶ τοῖς σχήμασι,* тоб то знаками і рухами не переконав їх, що се він сам; тоді родичі плачучи кидають ся цілувати його. В нашім тексті про такий сумнїв нема анї згадки, а перше чутє родичів при виді дитини — велика радість, а потім зараз сльози і жаль за те, що образили сьвятого, та подяка йому за доконане чудо, подяка, до якої прилучуєть ся весь зібраний народ.

2. Обцїлувавши дитину родичі у Метафраста починають розпитувати, хто її берії, кормив; хлопчик держачи ся лївою рукою за домовину сьвятого, а правою показуючи зложене в нїй тїло говорить: „Сей був менї і житєдавцем *(τῆς ζωῆς πάροχος)* і погодівником і сторожем, все мене ласкаво держав при собі і гарно прокормлював“. У нашім текстї се розпитуванє хлопця відбуваєть ся аж *μετὰ τὴν εὐχαριστὴν τοῦ θαύματος ἕνεκεν ὑμνῳδίαν ;* цитуєть ся запитанє родичів in oratione recta; хлопець відповідає не держачи ся рукою за домовину, а тілько пальцем показуючи на неї, тай відповідь його стилїзована значно відмінно.

3. У Метафраста тілько тепер, почувши оповіданє хлопця, родичі проймають ся радістю і починають співати; автор знає, що вони співали „Дивен Бог во сьвятих своїх“ додаючи до сього й решту сеї церковної пісні, і потім радісно вертають до

дому. Кінчить ся оповідане загальною моралїзацією, що ось як Христос шанує тих, що вірно служили йому. Наш текст зазначує по оповіданю хлопця новий зрив радости і вдячности народа супроти сьвятого, зазначує наслїдок сього чуда — велике розширене Христової віри в околицях Корсуня і згадує численні уздоровленя, що відбували ся біля домовини сьвятого. Кінчить ся моралїзаційною рефлексією подібною до Метафрастової, хоч коротше стилїзованою, і розширеною доксольоґією. Все те дає нам право до висновка, що анї Пар. текст не залежить від Метафраста, анї Метафраст безпосередно не залежить від Пар., але між ними треба приняти одно або й більше спільних жерел.

З попередного відомо нам уже, що таких жерел, чи то верзій нашого оповіданя старших від Метафраста (не вчисляючи сюди найстаршого, латинського оповіданя Григорія Турського, якого не маємо в грецькім перекладї) маємо два, а власне просторе оповідане тзв. Єфрема Корсунського та коротке резюме, вставлене в Похвалу Климентови Римському, написану церковнославянською мовою десь при кінцї IX або на початку X в., якої автором уважають Клима епископа Велицького [1]), і нарештї коротку переповідку в церковній історії Никифора Ксантопуля Каллїста, що вправдї жив аж у XIV в., але, як тепер догадують ся, видав під своїм іменем старшу історію церковну, написану десь у початку X в. (сягала до р. 920); маленьким потвердженем сього догаду був би й той факт, що в оповіданю про Климентове чудо з хлопцем Никифорова історія користуєть ся не Метафрастом і навіть не псевдо-Єфремом Корсунським, а текстом близьким до нашого париського.

Отже поперед усього мусимо ствердити той інтересний факт, що оповідане Клима Велицького треба поставити зовсїм окремо від сеї грецької ґрупи старших верзій. Ось воно в повнім текстї: Рчем же и мы предивноє чюдо, бывшеє в томь морѣ, том8 блгов'ѣрном8 свор8 исходащю изъ црквє єго. єгда же Ѿидах8, то морє покрываше землю. єтерѣ же женѣ отроча Ѿбл8жь са по бию смотрению оста въ црькви. она же мьнащи в народѣ с8ще, излѣзши на край не обр'ѣте єго. на др8гоє же лѣто въ днь праздника єго по обычаю своєм8 морю Ѿст8пльшю пришедъше пакы блговѣрний люди обрѣтоша отрока въздрастомь и свѣтлостью оукрашена снєю єго и нетлѣньною пищею в'ъскоръмлена"

[1]) Див. C. Je Boor, Zur kirchenhistorischen Litteratur (Byzantinische Zeitschrift, V, 23); Krumbacher, Geschichte der byz. Litt., 2 Ausg., стор. 247, 291.

(Чтенія моск. 1889, кн. 3, стор. 77—8). Клим не знає нічого про батька, а згадує лише про матїр, значить, із сього погляду стоїть близше до Григорія Турського, ніж до всїх грецьких текстів. З другого боку закінченє його оповіданя, що віднайденє хлопця відбуло ся в неприсутности матери, ставить сю версію окремо від усїх відомих нам доси і насуває припущенє, що Клим користував ся тут не жадним писаним жерелом, а якоюсь устною традицією, в усякім разї західною, близькою до Григорія Турського або й просто опертою на нїм.

Порівнюючи що до змісту оповіданє псевдо-Єфрема з париським текстом бачимо ось які ріжницї: у Псевдо-Єфрема родичі знаходять хлопця в підводнім храмі *ζῶν καὶ φαιδρὸν καὶ ἀλλόμενον*, у Пар. бачуть, як він спить на Климентовій домовинї; у Псевдо-Єфрема не говорить ся нїчого, яким способом родичі згубили дитину в гробовищі, тілько додаєть ся, що хлопець лишив ся в склепі не з забутя родичів, а з божого промислу; у Пар. автор каже: „не знаю як, може зморений сном", немов натякаючи на старше жерело — оповіданє Григорія Турського.

Та найінтереснійша тема до порівнаня сим разом — наріканя родичів. У Єфрема зразу нарікає мати, потім батько, в нашім текстї обоє; хоча загальна тема нарікань однакова,подіктована однаковою ситуацією, то про те стилїзація, арґументи, викрики в обох текстах зовсїм відмінні і уложені в иньшім порядку. Детальне порівнанє, в яке тут годї вдавати ся, дає одначе підставу до здогаду, що Пар. текст старший від розводненого тексту Псевдо-Єфрема і служив для нього жерелом. Детальнїйше надїю ся умотивувати сей погляд на иньшім місцї.

Угорський король Матвій Корвін

в славянській устній словесности.

Розбір мотивів, звязаних з його іменем.

Написав **Зенон Кузеля.**

VI.

Матвій Корвін у Словінців. Загальний характер і історичний підклад пісень.

Сербсько-хорватські пісні про Матвія і про події, що припадають на час його пановання не вяжуть ся з словінськими балядами, до яких саме тепер переходимо, і ріжнять ся від них не лишень формою, але також змістом і загальним характером.

Епічні поезії Сербо-Хорватів, осьпівуючи угорського короля Корвіна, виходили з історичної підстави і не відбігли далеко в сторону казочности і леґендарности. Близша аналіза показала, що в них відбили ся досить вірно, коли не самі дійсні історичні факти, то принайменьше народна традиція і погляди народу на сучасні події[1]). Казкових і леґендарних мотивів майже не стрічаємо: лише в деякі пісні вспіли вони закрасти ся. Причи-

[1]) Є се один доказ більше на те, що вихідною точкою кождого епосу були історичні події і історичні особи, виведені на сцену на тлї тодїшних битових обставин і що мітольоґічне пояснюване не має підстави. (Н. Дашкевич: „Разборъ сочиненія Вс. Миллера: Экскурсы въ область русскаго народнаго эпоса". Отчетъ о 36 присужд. наградъ гр. Уварова, 1895, стр. 73 і д., Веселовскій в критиках на Воеводского: „Введеніе въ миѳ. Одиссеи, 1881" в Вѣстн. Европы,

ною сього було се, що пісні ті повстали ще за житя Матвія або зараз по його смерти під впливом дійсних, сьвіжих подій а потім скоро забули ся і не мали часу набрати в себе тих елементів, які так легко переходять з казок, леґенд і оповідань.

Цілком инакше мусимо оцінювати словінські баляди про Матвія, що ані трохи не відбігають від звичайного типу західноевропейської баляди. Тут вже тяжко дошукувати ся історії і контролювати народну традицію, себто сучасні оповіданя історичними жерелами. Історична подія дає тут лише підставу до зложеня поетичної цілости, закрашеної всілякими більше або меньше популярними мотивами, що не мають звичайно звязи з оспівуваним фактом або лучать ся з ним в дійсности дуже слабо. Баляда не потребує навіть історичних осіб і їх подвигів: і житє звичайних людий або побутові явища можуть бути її жерелом так само, як і народні віруваня і леґенди. В баляді важний не історичний факт, а навіть не особа, лише тема, яка подобала ся її творцеви або робила на нього вражінє. Тому розмальовує вона яркими і поетичними красками теми про пориванє дівчат, їх висвободжуванє, утечі, про розлуку і поворот, про щасливу і нещасливу любов, про зраду в любови, в подружю і на війні, про чесність та сталість і про хиткість та слабість і про звязь з надприродним сьвітом і позагробовим житєм, теми, що побуджували фантазію і могли загально подобати ся тим, для яких були призначені. Історична особа була тут звичайно лише усанкціонованем теми, була лише неминучим майже декоративним елементом сеї лицарської поезії.

1882, IV, стр. 757—776 і на праці Nyrop'а і Rajn'у про французький епос в „Новыя изслѣдованія о франц. эпосѣ" Ж. м. н. пр. т. 238 отд. 2 с. 244 і д. А. Лобода у вступі до праці „Русскія былины о сватовствѣ" Универс. Извѣстія, 1902, XLII, N. 10 стр. 51 passim і ин.). В цілім т. зв. угорськім циклю нема ані одної прикмети, що могла би бути мітольоґічною: майже кожда подробиця має тут підставу в історичних традиціях. Наші пісні можуть бути про те прикладом, в якім виді могли бути історичні чи епічні пісні зараз по утвореню, заким підпали перерібкам і впливам казок і оповідань. Так виглядали мабуть колись і пісні про иньших сербських героїв, особливо про Марка Кралевича, якій прибрав в студії Ноділя цілком мітольоґічну форму (Religia Srba i Hrvata. Rad), а також німецькі та французькі епопеї і більшість російських билин (G. Gröber: Französische Litteratur. Grundriss d. romanischen Philologie. Strassburg 1902, II, 1, стр. 450 і д., 462 і д. Веселовскій, Ж. м. н. пр. 238, стр. 244 і д.).

Одначе часто навязували ся баляди дійсно до звісних осіб і зв.сних фактів. Child, Grundtvig і Nigra виказали на богато прикладах, що основою великої части баляд послужили історичні події і що велике число героїв, з якими вони звязані, грали колись ролю в історичній минувшости.

Так отже не можна і тут спускати з ока історичної оцінки. Лицарська поезія (баляди і романци), як відміна епічної, а до певної міри і її спадкоємниця, не могла цілком розпращатись з лицарською обстановою, з історично-побутовим підкладом[1]). Її предметом було саме житє лицарства і то житє його найкращого вицьвіту. Співак брав з нього приклади і не сходив в низші верстви та не займав ся якою будь незначною особою. Нині баляди прибрали уже иньший характер. Дух середновічного лицарства став для народу незрозумілий так, як і більшість імен королів, князїв і иньших героїв. Місце льордів, перів і визначних колись осіб заняли тепер звичайні персонажі, з сучасними іменами і з сучасним характером[2]). Се особливо видно на балядах тих народів, які занадто далеко були віддалені від центра, з якого розходила ся лицарська поезія, або переймили її в часах пізнїйших, коли вже і дух та характер її почали затрачувати ся.

Се видимо передовсїм у Славян, де місце лицарів і королїв заняли иньші особи зверхнїх верств, а передовсїм пани. Лише в деяких балядах виступають певні історичні особи: між ними на першім місци можна поставити словінські баляди про короля Матвія.

Оцінюючи їх, не можемо одначе забувати, що баляда не була витвором славянським, що вона прийшла до нас з Заходу і принесла зі собою не лишень саму форму, але також і зміст. Балядові мотиви вандрували так само як і казки та леґенди від народу до народу, зміняючи ся більше або меньше відповідно до місцевих обставин і обставин часу. Блискучість

---

[1]) Пор. м. и. F. Wolf, Schwedische Volkslieder der Vorzeit. Leipzig 1857, с. XVI і д. Созонович, Къ вопросу о западномъ вліяніи на южно-славянскій эпосъ. Варшавс. Унив. Изв. 1897, II, с. 2 і д. Const. Nigra, Canti popolari del Piemonte. Torino 1888, с. XXXIV і д. і pass. Goedeke, Geschichte der deutschen Dichtung. II Aufl. стр. 74 і д.

[2]) М. Драгоманов, Відгук лицарської поезії в руських народнїх піснях. Пісні про Королевича. Розвідки М. Др. про укр. нар. словесність і письменство. Т. I, 1899 стр. 67 і д.

теми улекшувала їм дорогу і приняте: так більшість лужицьких баляд перейшла просто від Німців, як би ми нині сказали, в дословнім перекладі; богато полуднево-славянських пісень знаходить знов дуже близькі паралелї у романських народів. Українські баляди витворили ся під двома впливами: одна їх частина перейшла від Поляків, які дістали їх від Німців за посередництвом Чехів (і може Лужичан), друга часть прийшла з полудня і виказує велику близькість з сербсько-хорватською поезією, а що характеристичне — і з поезією романських народів. Що при тім не обійшло ся також і без впливу чи посередництва Словаків, се річ певна, і я постараю ся незабаром виказати се на кількох характеристичних примірах. Тепер вистарчає сконстатувати, що мотиви майже усїх нам знаних баляд у Славян були лише відблиском західних, ґерманських і романських первовзорів, і що не можна трактувати їх окремо без звязи з продуктами иньших народів.

Словінські баляди не становлять тут вимку. Противно, побачимо з їх близшого перегляду, що і вони не були цїлком самостійним витвором і зближують ся значно до романських і ґерманських поезій, переймаючи при тім богато з сербсько-хорватської епіки.

Баляди сї звязані з угорським королем Матвієм. Виринає про те зараз питанє, чому саме Матвій став предметом оспівуваня, — Матвій, який все таки не мав до Словінців таких відносин, як приміром до Угрів або Сербо-Хорватів. Повстає і друге питанє, чи не перенесено тут імени на готову вже пісню і чи не належить під іменем Матвія видїти кого иньшого; чи не вплинули на витворенє його слави і популярности які иньші особи і які були до сього причини? На сї питаня мусимо відповісти, заким перейдемо до огляду мотивів наших баляд, аби можна було, принайменьше з деякою правдоподібністю сказати, для чого сей або иньший мотив звязаний з Матвієм. Нинї став Матвій у Словінців справдї народнїм героєм, ідеалом усього найхоробрійшого і найлїпшого, оборонцем і сторожем національної будучности. На цїлім просторі, замешкуванім Словінцями, в Стирії, Каринтії, Країнї і на Побережу співають про нього піснї і оповідають популярні перекази.

Матвій вріс неначе в орґанїзм народу і затратив свій мадярський характер, прибираючи за те богато добра, яке призбирало ся коло иньших забутих, знаних і незнаних героїв. Іван Гуніяді, ґрафи Цільські передали свою славу і популярність

хороброму оборонцеви від турецької навали. Коло його імени зґрупували ся всілякі иньші спомини, але в такім вже неяснім і затертім виді, що тяжко, а властиво неможливо розділити їх від себе. Що Гуніяді мусів вплинути на формацію особи Матвія в піснях, се річ дуже правдоподібна, а навіть майже певна: його слава і його популярність у Угрів і Славян, а особливо у Сербо-Хорватів не могли не дійти і до Словінців. Так само мала ся річ і з ґр. Цільськими: про перше можемо лиш здогадувати ся, на друге маємо докази в піснях.

Одначе і сама особа Матвія була знана у Словінців: людність мала нагоду чути про нього, а навіть бачити його. В війнах турецьких брали участь і словінські жовнїри і били ся під проводом угорсько-сербських вождів, між якими визначали ся Іван Гуніяді і його син Матвій. Між Угорщиною і народами, що її замешкували, і між Словінцями та їх краями йшли цїле XV ст. живі полїтичні зносини.

Згадаю для ілюстрації найважнїйші факти, причім скажу кілька слів і про Цільських, про яких доховали ся спомини в словінських балядах.

Словінцї не творили нїколи одноцїльної держави і були розділені на кілька самостійних княжеств, що доперва в XIV в. (і в XV) злучили ся під скиптром Габсбурґів. В р. 1335 дістала Австрія Каринтію, в 1282 р., а зглядно 1335 Країну, в 1374 часть Істрії, в 1340 зглядно 1500 Ґорицію, а 1282 зглядно 1456 Стирію[1]). Між словінськими володарями набрали найбільшого значіня ґрафи Цільські, яким судило ся відіграти виднїйшу ролю в історії. З незначних початків (в XII в.) дійшли вони до великих посілостий і держали в своїх руках майже

[1]) Історичні дані зачерпнені з ширших праць, які тут вичисляю, аби далї уже на них не покликувати ся. Загальні огляди дають статї в збірнику „Öst. Ung. Monarchie in Wort und Bild", книжка Осипа Шумана „Die Slowenen". Wien 1881 (особливо с. 14—78) і збірне видане Матиці Словінської „Slovenska zemlja", яке складаєть ся з таких частий: I відділ, „Pokneżena grofija Goriška in Gradiščanska. Spisal S. Rutar". V Ljubljani 1892—3, 2 томи. Історії присьвячений другий том. II. „Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra. Spisal S. Rutar". L. 1896 (особливо с. 193—280). III. „Beneška Slovenija. S. Rutar L. 1899" (особливо с. 96—177). IV. „Vojvodina Kranjska. Spisal Fr. Orożen. L. 1901—1902, 2 томи. З спеціяльних праць побіч австр. історії Кронеса і Фр. Маєра треба іще користувати ся старими творами А. Діміца і Трдіни („Geschichte Krains" 2 томи, „Kurzgefasste Gesch. Krains" 1886 і „Zgodovina slov. naroda" 1866).

цілу Країну і полудневу Стирію, а крім того маєтки в Каринтії й Хорватії. До великого впливу добили ся наслідком сьвітлих колїґаций. Донька Германа Цільського, Варвара, віддала ся за угорського короля і німецького цісаря Жигмонта і принесла ґрафам титул князїв (1436 р.). Єлисавета, донька Жигмонта і Варвари, пійшла знов замуж за австрійського ґерцоґа Альбрехта, що став потім чесько-угорським королем і німецьким цісарем. Се причинило ся, розуміеть ся, до живійших зносин між Уграми і кн. Цільськими. Ще більше заанґажували ся вони на Угорщині по смерти Альбрехта і мали там довший час велике слово. В самих війнах за Єлисавети (і в усїх непорозумінях) грав велику ролю, внук Германа, Ульрих Цільський; цілу бурю можна було аж тоді вчасти успокоїти, коли його побив Ів. Гунїяді і вкинув до темниці. Увільнений потім, звертає Ульрих пильну увагу на Угорщину і займаєть ся усїми справами не лише з огляду на виключно амбітні справи, але також і як свояк Єлисавети та опікун її сина Лядіслава, якого навіть виховував. І тепер саме, себто меньше-більше від р. 1443 до 1456 припадає час найживійших взаємин, але заразом час ненастанного вороговання і конфлїктів між Гунїяді і Ульрихом, які комплїкували ся ще їх відносинами до Фридриха IV. Ще 1443 року зачали ся непорозуміня між Ульрихом і Гунїяді. Ульрих хотїв дістати Боснїю в спадщинї по Твардку, а Гунїяді не хотїв до того допустити, бо бояв ся мати під боком так сильного противника і вплинув на боснїйських боярів, що вибрали королем Стефана Томасевича. Се дало привід до війни. Словінцї нищили полудневі угорські области, а Гунїяді відплачував ся грабованєм Стирії і иньших земель Ульриха. І потім не приходило нїколи до довшої згоди, навіть коли Лядіслав дістав ся на престол угорський і коли Цїллї розпоряджував усїм місто нього. Противно, тоді старав ся Цїллї пімстити ся на ненависних Гунїядах і усюди інтриґував проти них. Раз навіть хотїв зловити Яна, принадивши його обіцянкою, що дасть йому зелїзний лист, який забезпечить йому доступ до короля. Одначе Ян не дав собі зробити кривди, а Ульрих упав жертвою своєї ненависти, убитий в замку Гунїядих.

Така була „полїтична“ історія. Бачимо з неї, що між Словінцями і Угорщиною були ненастанні зносини, зносини не лише самих володарів, але і простої людности. Нинї не знаємо, які були ті взаємини між народом: історичні дані промовляли би за тим, що і вони були ворожі. Одначе більше пра-

вдоподібна гадка, що вони були досить приязні, особливо за часів Матвія, по смерти Ціллї, коли угорські війська спиняли Турків і боронили полуднево-західних границь.

З сього прихильного настрою виріс певно культ Матвія, який і так часто заходив на словінські погранича[1]). Зрештою було його імя загально знане у Словінців. Навіть неприхильний Матвієви лїтописець Унрестус згадує його дуже часто в своїй хронїці і високо ставить його заслуги в боротьбі проти Турків[2]), називаючи його найвизначнійшим угорським королем.

Що сей настрій не мусїв бути дуже ворожий, про се сьвідчить і ся обставина, що піснї про Матвія нїчого про ворожнечу не оповідають, хоч правдоподібно повстали під конець його панованя або скоро по його смерти[3]), бо в половинї XVI ст. були вже так популярні, що звернули на себе увагу історика Ніколєтті[4]). До витвореня сього настрою могли причинити ся і Серби та Хорвати, з якими були Словінції в дуже близьких зносинах; Хорватія належала навіть якийсь час до Цільських, а Серби зіткнули ся з Словінцями в своїх нових кольонїях, які посунули ся за Матвія дуже далеко на захід, аж до словінських

---

[1]) J. Parapat, Turški boji v XV in XVI veku s posebnim ozirem na Slovence. Letopis Matice Slovenske za 1871, стр. 83, 85, 86 і ин. Jacobi Unresti... Chronikon Carinthiacum op. cit. стр. 655. В жерелах згадуєть ся про пустошенє словінських околиць угорськими військами в війнах з австрійським Фридрихом. Одначе се не мало мабуть великого впливу на нарід, який не конче прихильно дивив ся на Фридриха.

[2]) (Jac. Unrestus) Chronicum Austriacum. Pars posterior, Friderici III. imperatoris vitam luculenter descriptam imprimis exhibens. Hahnii... Collectio monum... Tomus I, 1724, стр. 742: (Матіяс) „der zu Ungern und allem dem, das zu der Kron Ungern gehort, geweltigklich regirt hat, das vor kain Kunig von Ungern nach Andreas Zeittn nye vermugt hat".

[3]) Так думає також і Fr. Orožen, Vojvodina Kranjska I, 1901, стр. 258. Що піснї про історичні особи (і нар. епос) повстають за житя героїв і оспівуваних подій або принайменьше підчас сьвіжого ще вражіня, то се підносив іще Л. Н. Майков, О былинахъ Владимiрова цикла (Лобода: Рус. бог. эпосъ. Кiев. Ун. Изв. 1902, X, стр. 41).

[4]) J. Scheinigg, Ös. Ung. Mon. in Wort und Bild. Krain. Mythen, Sagen und Volkslieder der Slovenen. стр. 389 і S. Rutar, Kralj Matijaž v slovenskih narodnih pesmih in pripovedkah. Zvon. Na Dunaji 1878, c. 139 („Usano essi cantare in versi ne varii modi della loro linqua le lodi di Christo e dé Beati, nonche di Matthia re d' Ungheria e di altri celebri personaggi di quella Nazione").

погранич[1]). Вони, себто їх оповіданя і пісні причинили ся до того, що Матвій заслонив собою спомини про иньші історичні особи і став найславнійшим героєм сумної турецької епохи у Словінців[2]), надаючи фірму готовому вже в дечім матеріялови.

Передовсім злучено з його іменем спомини про ґр. Цільських, а специяльно про останнього з них Ульріха. На се напроваджує нас пісня про смерть Матіяса, наведена у збірці Штрекеля під числом 12 і 11. Матвій називаєть ся тут виразно цільським королем:

Stôji, stôji mesto belo,
Celje lépo in veselo,
V Celji lipica zelena
Tam je post'lja narejena,
Mehko pernice zrahljane,
Belo rjuhe se oprane,
In blazine in odeje
So iz drage turške praje.
Tam leži pri belim dnevi
Kral Matjaž, bolnik kraljevi[3].

Замилуванє короля до роскішних комнат і строїв можна б також приписати впливам традицій про ґрафів Цільських, бо про Матвія знаємо, що він любив простоту і не зносив виставности, коли б се, що можливо, не було звичайною лише стилїстичною прикрасою, яка відповідає характерови баляди. І сам мотив сеї пісні можна б також добре погодити з характером Ульріха Цільського, як се підносить Рутар в своїй розвідці.

Одначе усїх тих натяків і споминів не богато — бо не богато й дійсних споминів про Матвія. Се лише останки деяких подробиць народної традиції, які потрафили втиснути ся в склад

---

[1]) П. Падејски, Српске насеобине у Штајаској и вараждинском пограничном генералату. Стражилово 1880 (У Новом Саду), с. 360 і д.

[2]) Турки полишили значні слїди в споминах Словінців. Турецьким війнам присьвячено кільканацять пісень, в яких між иньшим підносить ся спільна участь словінсько-хорватсько-угорських військ — пр. в пісни N. 24 у Стрекеля „Turek označuje naše zastave“ (стр. 64). Пор. також N. 19—23, 39—47, 53—58, 96, 895—902 і ин. Пор. Dr. Wl. Lewec, Die ersten Türkeneinfälle in Krain und Steiermark в Mitteil. des Musealvereines für Krain. Jhr. XVI, стр. 169 і д.

[3]) Slovenske narodne pesmi, iz tiskanih in pisanih virov zbral in vredil dr. Karol Štrekelj. Svezek I. V Ljubljani 1895—1898, c. 33.

чужих, неісторичних, мотивів баляди і удержали ся в ній якби на доказ, як примінювались захожі теми до місцевих обставин. Се, що так скажу історичний підклад, на який, як фарби на образі накладали ся всїлякі казкові, новелїстичні і леґендові мотиви так чужого як і питомого походженя. Матвій стояв перед очима народу як синтеза усього героїчного і тому причіплювано до нього такі теми, які могли припасти тільки на долю таких героїв, як сей ідеал словінського народу. Відкинувши імя короля і згадку про мадярську корону, ми б не могли пізнати, що се пісня про звісну історичну особу, а навіть не могли близше означити її епохи. Тому не можна тут, на мою гадку, класти головну вагу на історію, як се робить проф. Рутар, що зрештою виходить з мітольоґічного становища.

Історія може нам лише прояснити в дечім ґенезу наших баляд: вона може нам подати вказівку, чому напр. повстала баляда про любовні пригоди Матвія і чому напр. пристав мотив про висвободжене героя з неволї при помочи доньки ворога не до кого иньшого лише до Матвія. Історія позваляє нам деколи зрозуміти хоч в части „секрети поетичної творчости“ народу і кидає часами сьвітло на історію вандрівних тем народної лїтератури. При її помочи і при помочи народної психольоґії можемо доперва на певно порішити, чи даний мотив, особливо епічної поезії перейшов звідки инде, чи виринув самостійно, чи він належить до первісних складових частин пісні, чи пристав пізнїйше і т. д. Обмежувати ся лише на самім констатованю паралель і анальоґій се ще за мало, особливо за мало там, де історія може дещо сказати.

Оглядаючи і розбираючи пісні і оповіданя про Матвія будемо вже уважати на сю сторону.

VII.

Баляди про Матвія, а спеціяльно баляда: „Матвій освободжує свою жінку з турецької неволї“.

Тепер знаємо про Матвія чотири пісні в кільканацяти варіянтах. До недавна були вони розкинені, як і иньші народні пісні, по рідких і майже неприступних збірниках з початку XIX ст., або спочивали собі в рукописях. Тому панував загально цїлком неоправданий погляд, що Словінцї не мають народньої поезії[1]), і то не лише

[1]) Гл. W. Nehring, Die slowenischen Volkslieder Mitth. der Schlesischen Gesel. f. Volksk., hrg. v. T. Siebs. H. XII, 1904, c. 44 і д.

у перших „слявістів“, як прим. Прейс, але також у новійших дослідників. Покійний Пипін не умів про неї богато сказати: очевидно не богато мусїли про неї чувати і ті славянські учені, що займали ся студійованєм славянських поезій, а передовсїм полуднево-славянської епіки. Згадаю для прикладу, що проф. Халанскій[1]), який зібрав стільки матеріялу до Марка Кралєвича, не стільки не звернув уваги на подібність деяких пісень сербських і болгарських з словінськими, але навіть не використав усїх пісень про нього, які також співають ся у Словінців. Так само і Созонович в своїй великій студії про поворот мужа на весїлє жінки, цїлком пропустив словінські варіянти, які наведені у Штрекеля на стор. 276—281 під числами 215—218 (Mož se vrne na ženino svatovščino)[2]), подібно як і проф. Сумцов в своїй розвідцї на подібну тему[3]). Таких прикладів можна би навести більше, поминаючи розумієть ся се, що і у самих Словінців нїхто не вказав, де видно сей вплив Марка Кралєвіча на словінську поезію, а властиво на піснї про Матвія, і як він обявляєть ся хоч про се так загально говорить ся[4]).

Що тут вина учених дуже мала і майже ніяка, се річ очевидна і не можна їм задля того робити закидів. Трудно вимагати, аби кождий міг мати під рукою всїлякі старі словінські календарі, полїтичні і лїтературні часописи, яких і у Відни годї роздобути.

Тому велику заслугу треба признати проф. Штрекелеви, що зібрав усе друковане в цїлість і докинувши до того старі рукописні збірники та ново назбирані записи, видав се в двох великих томах, чим улекшив значно студійованє словінської поетичної лїтератури і усунув давний погляд про брак поезії у Словінців. У нього знаходимо і піснї про Матвія, доповнені новими варіянтами (І том стр. 1—34 і 112—116) і як найдокладнїйше порівнані з первісними рукописами. Дальше маємо у нього дуже

---

[1]) М. Халанскій, Южно-слав. сказанія о Маркѣ Кралевичѣ. Рус. Фил. Вѣст. 1894—5.

[2]) И. Созоновичъ, Къ вопросу о западномъ вліяніи на славянскую и русскую поэзію. Варшав. Универс. Изв. 1898, I.

[3]) Н. Ѳ. Сумцовъ, Мужъ на свадьбѣ своей жены. Этногр. Обозрѣніе 1893, N. 4.

[4]) Се згадує в своїй студії і Рутар, але також не дає близших пояснень, обмежуючи ся на сконстатованю сього, що перекази про сплячого Матвія повстали під впливом подібних верзій про Марка Кралєвіча. Чисте констатованє стрічаємо також у Фр. Губада в Öster. Ung. Mon. in Wort u. Bild. Steiermark, с. 224—5 і у иньших.

гарно і вірно уґрупований матеріял. Проф. Штрекель порівнував усюди, котрий з варіянтів може бути первісний і може мати більшу вартість, а котрий новійший і більше відбігає від основної форми і надрукував їх по вартости верзій в такім порядку, що навіть без близшого студійованя впадають в очи усї відміни і додатки.

Загалом маємо тут 4 піснї про Матвія в 14 варіянтах і 19 редакціях. В першій (N. 1—8) оповідаєть ся про те, як Матвій увільнює свою жінку з турецької неволї, в другій (N. 9 —10) про утечу Матвія з турецької темниці при помочи доньки султана, в третій (N. 11—12) про його смерть, а в четвертій про те, як вибавив з пекла свою жінку. Більшість пісень походить з Країни, між тим пісня третя, якої нїде инде не записано, а так само і пісня четверта. Друга пісня про турецьку неволю Матвія знана з Країни і Ґориції; лише перша „kralj Matjaž reši svojo nevesto“ приходить в усїх словінських територіях в Країнї, Стирії, Каринтії і на Побережю. Вона мабуть і найпопулярнїйша: записана в вісьмох варіянтах, з котрих перший знаний аж в трьох редакціях.

Ми відступимо від порядку принятого у Штрекеля і зачнемо з піснї третьої, як найбільше самостійної, що навязує до історичних споминів[1]).

Пісня про „Smrt kralja Matjaža“ описує наслїдок його залицянь до чужої жінки Бобнарки і до иньших. В першій верзії (N. 11), яка виглядає на старше при всїй своїй короткости, представлена хвиля перед смертю короля. Матвій лежить умираючи під зеленою липою і говорить з своєю сестрою Аленчіцою про свої рани. Сестра дає йому науку, аби не ходив „k moškim ženam“, себто до музулманських жінок, бо їх годї дістати навіть за королївську голову.

Сей мотив про смерть за залицянє розвинено і доповнено в другій верзії, дуже популярній. В Цілях розкішно уряджені комнати Матвія: він лежить на постели, сильно потурбований мужем Бобнарки, до якої любив заходити, цїлий обкровавлений

---

[1]) Strekelj, op. cit. стр. 32—34, N. 11 a, b 12, N. 11 надрукований пораз перший з рукописів Враза, N. 12 передрукований зі збірки Кугача op. cit. III, с. 98—101. Стрічаємо її також в збірці Станка Враза, Narodne pěsni ilirske, koje se pjevaju po štajerskoj, koruškoj i zapadnoj strani Ugarske. I. U Zagrebu 1839 с. 26—28, і в збірці Коритка, Slovénske pésmi kranjskiga naróda. V Ljubljani. IV, 1841, стр. 5—8.

і пообвязуваний і передчуваючи смерть просить сестру, аби покликала знахаря і післала по сьв. олій. Сестра пригадує йому:

„Vedno, kralj, sim te svarila,
Ne lotit' se žen prosila:
Serčne rane žene ptuje“

але натура короля не зміняєть ся навіть перед смертю:

„Tol'ko Bog daj zdravlja meni,
Da bom vás šel k' lepi ženi!“

Се й були послїдні слова Матвія і ними кінчить ся основна частина піснї, що годить ся з попередньою відміною. Конець належить уже до самої Бобнарки і її сумної долї. Дзвони дзвонять по цїлім Цїллє. Бобнарка питаєть ся по кім, а як довідала ся що по Матвію, то так зворушилась, що аж пустила ложку на землю. Се запримітив Бобнар і пізнавши аж тепер кого вона любила, пробив її ножем, а сам утїк з міста.

Як ми вже висше згадували, доховали ся тут спомини про ґр. Ульріха Цїллї, який був славний зі своїх любовних пригод. Се більше можливе, ніж иньша гадка, що тут відбили ся згадки про любов Матвія до жінок. Зрештою нема ніяких близших даних, аби пояснити ґенезу сеї баляди: можемо тільки сказати, що пісня повстала між Словінцями, бо не знаходимо до неї близьких паралєль у иньших народів.

Инакше стоїть справа з першою піснею „kralj Matjaž reši svoje nevesto“ [1]), до якої переходимо. Тут і мотив і подробицї, як покажеть ся, переняті від сусїдів.

В пісни (N. 1) описуєть ся геройська пригода:

Коли король Матвій женивсь
Аленчіцу собі узяв,

---

[1]) Štrekelj op. cit. стр. 3—24 N. 1 a, b, c — 8. Число перше, взяте з рукописи Воднїка, було вже надруковане з відмінами у Враза op. cit. стр. 16 - 21 в „Kranjska čbelica“ IV c. 86—94 (v Ljubljani 1833) і у I. Korytka op. cit. II, c. 42—52, який опирав ся на виданій тепер (1 c.) редакції Равнікаря Поженчана. Число друге було в рукописній збірцї M. Majar-a, Sbornik narod. pěsnij... 1859 і в записях С. Враза і появляєть ся у Штрекеля по раз перший в друку. Число 3 знане зі збірок Scheinigg-a (c. 84 N. 69), де наведена паралєля з Германа (I, 263) і Кугача (IV, 299). Штрекель користуєть ся крім того кількома рукописями. Числа 4, 5, 6 і 7 надруковані по раз перший з рукописної спадщини Враза. Фраґмент 8 стрічаємо у Schenigg-a.

Гарненьку молод дівчину,
Що була з роду вгорського.

Одначе вже на самім початку трафляє його нещастє: пишуть йому, аби сейчас збирав ся і їхав над Дунай на угорські покраїни воювати. Матвій зажурив ся тим,

Бо досить мало при нїй спав,
За коротенько, ночий три,

але прикликав зараз свою жінку, оповів їй, що мусить виїхати і просив її, аби сиділа дома та стерегла ся Турків (de Turki te ne vjamejo), потім виїхав проти Турків. Коли вже шатра були розложені, запримітив Матвій пташка, що облетів 3 рази шатро і заговорив до здивованого короля, повідомляючи його про велике нещастє, що Турки забрали жінку. Матвій не хотів спершу вірити і гадав, що пташок дурить. Але коли пташок запевнив, що се правда і що за се дає свою голову, тодї:

На свого сів король коня
Як пташка на галузочку:
Скоренько він домів жене
Живійше ще, як хмарочка,
До свого камен-города
До свого дому білого.

Напротив нього вийшла челядь і почала плакати та нарікати. Король потїшив її:

„Не бій ся челядко моя!
На третїй день, ось кажу вам
Цареву в хату приведу“.

І тут наступає місце, на яке хочу звернути більшу увагу:

Po turšk' obleče se vsiga,	В турецький убираєсь стрій,
Ogerne halo do petá,	Обгортуєсь до самих пят,
Pripaše svetlo sáblico,	Блискучу шаблю припина
Na sabli vózo rudečo.	Ще й з биндою червоною.
Pod halo skrie šmaren križ,	Під одіж же ховає хрест
Se nós' ko gróm in blisk in piš.	Огнистого бере коня
	Й сїдає верхи на нього
	Дрібненько з двору виїжджа.

Відтак приїжджає в глубоку Турцію до одного місця, де забавляли ся Турки під липою. Між ними була і його жінка

Аленчіца, в якій любив ся турецький паша. Матвій задумав вхопити жінку в танци: зачав тому випитувати ся, по кілько платить ся за танець а запрошений приязно пашою, кинув на стіл золоту монету. Одначе паша пізнав, що то гріш Матвія: тоді Матвій сказав як би приготований:

Povem ti jo, deš' nič ne daš,	Чомуж тобі б я не сказав,
Matjaža ob život sim djal	Матвієви житє я взяв
Mu zlate vse vse čist' pobrál.	Всї гроші чисто загорнув.

Потім йде до танцю й каже грати музиці:

Бере собі Аленчіцу,
(Царівну сю Аленчіцу);
За рученьки її бере
І раз її обкручує —
Тай перстень свій показує.
Тоді вона: „О друже мій!
О як тебе чекала я,
Як жила в муці і тузї!
На дармо всї тут слинять ся!
Тепер най сушать бороди“.
Король до неї мовить так:
„О камінь спав з моїх грудий!
Ще раз лише обкрутим ся,
Щоби зблизитись до коня,
На скорого тебе всаджу,
На мого, білого коня.
Рубати буду праворуч
Тому на ліво все держись“.
І другий раз ще обкрутивсь
До нього з нею наблизивсь,
На нього скочив він, як стій,
До Сави порох закуривсь.
Як Турки лиш споглянулись
Пустили ся їм за здогін,
А баша маже бороду
І мовить сьміючись ось як:
„Я був при нього близько так,
Мож було стяти голову;
А так Аленчіцу на все віддав,
Хоч як її з души кохав“.

Тимчасом сїче Матвій шаблею на обі сторони:

А шабля весь, як блискавка:
І так як женець снопи кладе,
За косарем трава лежить,
Так Турків ряд за ним паде.

Одначе Турки не уставали в погони. Аби їх змилити, казав Матвій ковалеви підкувати конї так, аби підкови були обернені задньою стороною на перед. Таким способом виратував ся король і дістав ся з жінкою щасливо до дому.

Иньші варіянти відбігають в подробицях від тексту першого числа. Можемо в них відріжнити дві ґрупи. Першу становлять числа 2, 3 і 4, другу числа 5 і 6. Друга ґрупа вяжеть ся з першою кількома чертами, головно заспівом, але показує також велику схожість з головним текстом під ч. 1 і в тім

лежить її головна ріжниця від першої ґрупи, що приняла вправді дещо нового, але ще більше пропустила. Друга ґрупа задержала за те богато подробиць з числа 1.

Усї варіянти звязані між собою характеристичним заспівом, який вказував би на се, що нарід забув походженє Матвія, бо порівнує його корону з мадярською і ставить її висше від неї:

Lepa je krona vugerška,
Še lěpši je Matijava (bis)
Matijava, Matijažava.

1) Мотив, що король дістає зазив зараз по весїлю повтаряєть ся лише в трьох перших варіянтах. Жінка Матвія називаєть ся постійно Алєнчіца — або донькою турецького цїсаря з глубокої Турції (ч. 3), або звичайною дївчиною з Істрії (ч. 6), або навіть ґрацькою кельнеркою (ч. 8). Відомість доходить або як і в першім числї листом (ч. 2, 4), або ґазетою (cajtinje ч. 3).

2) Король іде в ч. 1 і 4 проти Турків, в ч. 2 і 3 взагалї на війну. В усїх иньших варіянтах наступає зараз по заспіві згадка, що Турки забрали Матвієви жінку, коли він тільки при нїй переспав три ночи.

3) Муж наказує жінку, аби стерегла ся Турків лише в першім числї. В третїм віддає її та свою стару матїр під опіку птиці, яка йому про все доносила.

4) Рабунку доконують в усїх варіянтах Турки.

5) Король довідуєть ся про се від птиці навіть в тих варіянтах, де не говорить ся нїчого про війну або його неприсутність дома. Найлїпший доказ, що мотив про війну з Турками належить до основного складу піснї. Птиця летить до короля з сумною звісткою, але перед тим облїтає три рази шатро, так якби чого бояла ся. Се мусїло мабуть бути в первісній редакції, де птиця з власної волї і прихильности переносить відомість. Так читаємо і в найновійшій пісни під числом один. Звідси можемо догадати ся, чому птиця не рішила ся просто, заговорити. Вона бояла ся перестрашити короля і не хотїла, аби її за се спіткала кара, на яку, як бачимо з наведеного висше тексту заносило ся. Верзія про птицю, що стояла на службі у короля, се видумка пізнїйша. Пізнїйші також верзії скорочені, в котрих нема розмови з пташиною.

В ч. 4 не згадуєть ся цїлком про сей епізод, бо король довідуєть ся про все вернувши до дому.

6) В усїх варіянтах вертає Матвій зараз до хати, аби переконати ся, чи відомість правдива. Лише пятий і шестий варіянт не підчеркують сього докладно, але тільки для того, що в них сам зміст затемнений. Король не виїздить на війну; жінку поривають по 3 днях; птиця дає йому знати і робить йому закид, що він далекі землї мірить, а своєї жінки не пильнує. Дальше наступає вже перебиранє в своїй хатї. З цїлого уґрупованя видно, що тут пропущена виправа короля на війну і його поворот; инакше не потрібно би анї птицї анї її закидів, що — зрештою — належить до основного змісту. Перша пісня сповідає також про те, що Матвій застав дома плач і смуток. З тим стрічаємо ся лише в ч. 4, але тут мотив сей дальше розвинений. Стара мати оповідає синови його нещастє, але уміє йому дати раду і каже йому, де тепер його жінка пробуває. Мотив сей, як побачимо, повтаряєть ся лише в західно-европейських піснях.

6) Довідавши ся, що птиця не сказала неправди, йде Матвій шукати жінки. В тім годять ся усї відміни. В усїх говорить ся виразно про шуканє жінки, бо герой сам не знає, куди її забрали. Лише в ч. 4 чоловік вибираєть ся, щоб увільнити жінку з знаного вже від матери місця. Аби дійти до своєї цїли, уживає Матвій перебираня. Майже в усїх варіянтах бере він на себе турецьку одїж, під котру припасує шаблю (ч. 1, 5, 6). Лише в характеристичнім варіянтї ч. 4 перебираєть ся король за монаха. Очевидно се пізнїйша зміна. Одїж бере з своєї скринї, бо вже має готову. Одначе в другім, третїм і четвертім варіянтї мусить її робити. Тому посилає по кравця. (Poslo je po mîniški žnidarji, De są mo strili miniški gvant c. 18 N. 4).

8) Епізод з танцями під зеленими липами приходить в усїх піснях і то з невеликими змінами, тому нема причини сумнїватп ся, що се основна і первісна частина складова баляди.

9) Так само усюди стрічаємо місце про те, що Матвія пізнали по його власних грошах і що він мусїв ужити викруту, аби відсунути підозрінє: він убив угорського короля і обрабував його. Виїмок становить знов число 4, де про се нема згадки.

10) В танци дає себе Матвій пізнати своїй жінцї, показуючи їй свій перстень. Так в ч. 1, 2, 5 і 6. В пісни третїй сама королева питає незнайомого „королевича“, що він за один і дістає на се таку відповідь:

„Jaz sèm kralič tam doma,
K so v bělam hradi line tri, (bis)
Vanej si že stała ti“.

По нім виглядають дальші слова зайвими:

„Al bi poznała svojha moža,
Al bi čej pred te peršeł?“
„Mene se pa le taku zdi,
Da zda z menoj hovori“

одначе вони в баляді цілком зрозумілі.

В четвертій пісні йде справа скорше. Матвій кидає скоро танечницю з заду на коня і утїкає з нею. Доперва на дорозї питаєть ся її, чи пізнає його, а коли вона заявляє, що не виділа його ніколи, показує їй свій золотий перстень. Але і се не переконало ще вірної жінки — і король мусів ужити иньших арґументів, про які ми одначе не знаємо, бо пісня тут саме перериваєть ся. З порівнаня виходило би, що перша пісня найправдоподібнійше найстарша, про що впевнили вже нас і иньші основні прикмети, а ще більше впевнює ясний опис утечі.

11) Утеча відбуваєть ся на однім кони (в усіх відмінах), про якого більше розказуєть ся в пісни 4, 5 і 6:

„Kir nij nigdar pio mèrzle vode
Jino nij jédo drobne otave:
Pio jè sladko ipavčiną,
Zoblo je rumeną šenicą“ (c. 18 N. 4).

12) Утїкачів здоганяють Турки, але Матвій уміє їх усїх перебити і вернути щасливо (лише в ч. 4 відбуваєть ся утеча цїлком спокійно). В 2 числї баша змушений навіть сам завернути погоню. До того долучено іще в першій пісні мотив про прибиванє підков відворотною стороною, який повторяєть ся також в дальшій, другій з ряду, баляді.

13) На кінци згадую про ще один характеристичний мотив, з котрим стрічаємо ся в 1 (5 і 6) пісни. Баша жалує за Алєнчіцою, а жалує тим більше, що любив її по правдї.

Я навмисне подав ширше зміст тої баляди і її складові части відповідно до того як вони приходять в поодиноких варіянтах, аби дати понятє про сам характер пісні, оцінити вартість декотрих мотивів з огляду на час повставаня і мати лїпший підклад до порівнаня.

Сам характер баляди каже нам вже богато. Від разу видно, що се щось иньше як сербські пісні про Матвія, що се навіть не подібне до тих епічних пісень про иньших сербських героїв, в яких оброблені подібні балядові мотиви. Нема тут сього поважного спокою і повільности, що в угорськім циклю, а за те живійше темпо і скора переміна образів. Епічна форма 16-ти і 10-ти складного вірша уступає місце лекшому складови з мужеським ритмом. Льоґічна і звичайно консеквентна будова епічних рапсодів набирає тут дуже часто уривчастости: цілі розділи стоять нераз побіч себе, звязані на перший вид слабо між собою. Ліричний спосіб мальованя, який знаходимо в народних піснях з правдивім того слова значіню, появляєть ся вже тут далеко частїйше.

Се вже баляда, улюблена форма Словінців, переията від Італійців і Німців, що не мала часу загнїздити ся у Сербів, бо вже трафила на богату місцеву народню поезію, яка вповні заспокоювала потреби народа. Инакше було у Словінців: тут мабуть не застала лицарська поезія Заходу нїчого такого, щоб їй могло противдїлати, і стала скоро загально уживаною.

Що форма (а не лише сам зміст) перейшла живцем від сусїдів, про се — на мою гадку — нема сумнїву. Треба лише порівнати нашу баляду з італїйською з Піємонту, нпр. з „Il saracino“[1]), а самим собою приходить ся гадка. Близші студії над сею темою могли би певно показати цікаві результати[2]). Я вкажу тут лише при нагоді на одну формальну сторону словінської баляди, а то на слїди рефрена, який був нерозлучною складовою частиною більшости північних баляд ґерманських, а також стрічаєть ся і деінде[3]). Слїдів тих не богато. В цілім

---

[1]) C. Nigra op. cit. стр. 213.

[2]) Пор. пр. результати Халанского, op. cit. Гл. XX. Славянскій эпическій стихъ, стр. 762 - 800.

[3]) Про се гл. розвідку Geizer-a в збірнику R. Warrens, Germanische Lieder der Vorzeit, де розібрано значінє рефрена і покладено класифікацію. Богато примірів можна би навести зі збірника Чайльда, з пісень анґлїйських і шкотських. Я наведу лише один з баляди „The fair flower of Northumberland“, з якою далї познайомимо ся:

It was a knight in Scottland borne
Follow, my love, come over the strand
Was taken prisoner, and left forlorne,
Even by the good Earle of Northumberland.

(Коли я переходила попри темницю — Ходи, моя любове — ходи зі мною через край — стояв полонений і виглядав — О коби я був дома

збірнику Штрекеля подибуємо лише кілька примірів, з котрих наводжу два з пісень, безперечно старшого типу. В пісні про Матвія ч. 3 повтаряєть ся рефрен: „Oj bohme, bohme, kral Matjaž“ (стр. 14 і д.), а в пісни про дївчину воячку „Bog me da, de je ta, de velja“ (стр. 95 і д.). До задержаня приспіва мусїла причинити ся і латинська релїґійна поезія (пісня N. 615 стр. 580 „O moj Bog, o moj Bog Ljubi sveti Jernej!“ або пісня про сьв. Христину стр. 579 N. 613 „Če se izzravim, Vse bom vrnila; Če pak umrjem, Vam pa Bog lonaj!“).

З формою мусїв прийти і відповідний зміст. Тому студіюючи словінські баляди, отже і баляди про Матвія, мусимо поглянути на сей чужий, захожий елємент і придивити ся тим формам, які він прибрав між Словінцями.

Словінські баляди з того боку дуже важні, як се вже можна сказати a priori з огляду на територіяльне положенє словінського народа. Вони становлять в неоднім випадку цікаву мішанину всїляких впливів нїмецьких, італїйських і славянських і тим ріжнять ся значно від иньших славянських народів. Се видно і в балядах, які ми хочемо переглянути і переаналїзувати (принайменьше в головнїйших прикметах), не запускаючи ся в занадто великі детайлї.

Вже в нашій першій балядї побачимо перехрещуванє романських і полуднево-славянських впливів.

в Нортумберлянд). Francis J. Child, The English and Scottish Popular Ballads. Volume I. Boston and New York, стр. 113. Підчеркнені місця повторяють ся потім в цїлій пісни по першій і другій стрічцї. Іще один примір з французької пісні, наведеної Ж. Зандом, де рефрен становлять слова „J'entends le rossignolett“, уміщені між 3 а 4 стрічкою. А. Веселовскій, Новыя книги по народной словесности. Ж. м. н. п. ч. 244 отд 2, стр. 177. Нїмецький примір беру з пісні „Grossmutter und Schlangenkönig“ (Karl Simrock, Die deutschen Volkslieder. Frankfurt a. M. 1851, стр. 81): тут повторяють ся на переміну два рефрени: „Kind, sage du's mir, Maria, mein einziger Kind“ і „Wie weh, Frau Mutter, wie weh“. Про значінє і форми рефрена пор. іще отсї студії: K. Bücher, Arbeit und Rytmus. Abhandlungen der phil.-hist. klasse der kais. sächs. Geselsch. d. Wissensch. XVII, 5, Leipzig 1896. R. M. Meyer, Die Formen des Refrains. Euphorion V, 1898 стр. 1—24 і його ж статя в Zeit. f. vrgl. Literaturgeschichte 1, 34, H. Freerik, Der Kehrreim in der mittelhochdeutschen Dichtung. Paderborn 1890. W. C. Grimm, Altdänische Heldenlieder, Balladen und Märchen. Heidelberg 1811, стр. XXXII—III. J. Minor, Neuhochdeutsche Metrik стр 392 і д.

Зачнім від полудневo-славянського матеріялу, беручи на увагу близькість племени і мови.

З балядою про схоплене жінки неприсутного Матвія і про її висвободжене вяже ся цілий ряд сербсько-хорватських пісень про Марка Кралевича і Міну Костураніна, знаних також загально і між Болгарами.

Найстарший вид тої сербсько-хорватської пісні маємо в збірці Боґішіча, де передруковано рукопись з XVIII в.[1]; за тим промовляє не лише час, коли її записано але і сам зміст.

До Марка Кралевича доходять три вістки на раз. Король угорський просить на свата, Янко воєвода на хрестини, а цар турецький на поміч против Арабів. За радою матери зробив Марко наперед двом першим прислугу, а доперва потім пішов на війну. По трьох роках доніс ся до нього слух (глас ми су допанули), що Міна Костуранін попалив його двори і забрав його матїр і любку до неволї. Се його так зворушило, що поблїд на лици і звернув на себе увагу султана. Султан не міг зрозуміти нещастя і хотів Марка задержати при собі, одначе сей не відступив від свого і пустив ся відбивати жінку. Поперед усього вибрав ся на сьвяту гору, аби перебрати ся в монастири:

„On ti mi se obuči precrnijem kaludjerom — kraljeviću Marko,
Pod mantiju pripasa tu Markovu britku sablju“
a „Pak mi tamo odjezdi u tu madjarsku zemljicu,
U tu madžarsku zemljicu na dvorove vojvodine“

і заходить до Міни на ніч. Жінка приймає його за дозволом свого нового мужа і гостить його червоним вином; серед розмови пізнає на нім Марковий білий кожух і скороходного коня і здивована питаєть ся, звідки він прийшов до того. Марко хоче тепер спробувати вірність своєї жінки, і оповідає тому видуману історію, що Марко помер в монастири і полишив йому кожух і коня. Сумна відомість витискає сльози на очах жінки: се розлючує Міну, — він бе її в лице. Тодї уже не міг довше Марко укривати ся. Виймив з під мантії шаблю і відтяв Мінї голову. Потім вернув з жінкою до дому.

Сей основний зміст перейшов всїлякі зміни в численних варіянтах і приймив богато нового, одначе в самій основі не

[1]) B. Богишић, op. cit. стр. 20—24, N. 7. З того самого рукопису надруковано її в другім томі збірки „Hrvatske nar. pjesme“ op. cit. стр. 206—210, N. 47.

змінив ся[1]). Головну зміну бачимо в самім початку, де вставлено широкий епізод про війни Марка в турецькім війську і при самім кінци, де говорить ся про його побут у Міни. Се безперечно пізнійші додатки, що пристали до первісної схеми, записаної в дальматинській рукописи. На се звернув увагу в кількох студіях проф. Халанский, хоч з невеликою рішучістю і ясністю[2]), бо був в першій мірі занятий пошукованєм жерел до поодиноких мотивів і не звернув пильнійшої уваги на означенє вартости і віку варіянтів. Звязаний своєю темою не можу близше входити в розслідженє ґенези пісні про Міну, хоч, як би се могло бути цікаве, і констатую лише, що усї її варіянти становлять в порівнаню з варіянтом у Боґішіча (ч. 7) новійшу і розширену формацію, від якої відбігають знов значно записи хор-

---

[1]) Варіянти вичислені і зіставлені в студії Халанского: Южнослав. сказ. о Кралевичѣ М. Р. Фил. Вѣст. 1895 т. XXXIII, стр. 91—100 (Похищеніе жены Кр. М. В. 2), у Махаля, O slov. boh. epose, стр. 115 - 116 і у Созоновича, Къ вопросу о запад. вліяніи на юж.-слав. эпосъ. Варшав. унив. изв. 1897, II, стр. 5—7. Одначе вони вимагають тепер доповненя (Халанскій знає 17 вар., Созонович 18 лишень через те, що почислив передрук у І. Філїповича, Kraljević Marko u narodnih pjesmah. U Zagrebu 1880 N. XL, стр. 291 і д., взятий з Вука, II, N. 62, а Махаль 21): місто 21 варіянтів, можемо тепер говорити про 38. 22) „Марко прѣправенъ на калугеръ и Гино Латининъ въ костуръ“ в Сборникъ за нар. ум. XII, N. 5, стр. 68 і д. і В. Йордановъ, „Крали Марко въ българската народна епика“ в Сборникъ на Българското книжевно дружество въ София. I. София 1901, с. 129—133; 23) „Марко убива Беле отъ костуръ и изгаря Марковица“ (ibid. XIII, стр. 101, N. 10); 24) „Марко прѣдърешенъ като калугеръ отива у Смиляна на гости“ (ibid. XVI—XVII, стр. 166 N. 10); 25—37) тих 12 варіянтів надруковано в найважнїйших виїмках в збірці Босанца, Hrv. nar. pj. II. Junačke pjesme 1897. Тут належить також пісня румунська про „Marcu Viteazul“, надрукована у Теодореску „Poesii populare“ в „Revista critica literaria“ за р. 1893, якої переклад находимо в праці А. И. Яцимирського, Неизвѣстныя пѣсни о Маркѣ Кралевичѣ (Изв отд. рус. яз. и слов. И. А. Н. 1904, IX. кн. 4, стор. 209—211. В дечім годить ся з нашою піснею і пісня „Кралевичи Марко отнима отъ Арапи-тѣ взета та земя на Султанъ Муратъ“, уміщена в збірці С. И. Б(оянова?). София 1884, N. 2, стр. 16 і д.

[2]) М. Халанскій, К вопросу о заимствованіях в южно-славянском народном эпосѣ, I. Сказанія об увозѣ Соломоновой жены и пѣсни о похищеніи жены Мар. Кралевича. Рус. Фил. Вѣст. 1884, XI, с. 100 і д.; його-ж, К вопросу об отраженіях сказанія о Бовѣ в сербском эпосѣ. Р. Ф. В. 1889, XXI, стр. 278 і д.; також, О нѣкоторыхъ географическихъ названіяхъ въ русскомъ и южно-слав. героическомъ эпосѣ. Р. Ф. В. 1902, XLVII, стр. 108 і д.

ватські і дальматинські. Нові елементи, а передовсім розширений значно мотив про невірну жінку і про поміч 300 Арабів в критичній хвили витворили ся пізнійше, найправдоподібнійше під впливом книжної літератури.

Беручи під увагу лише найстаршу редакцію пісні бачимо між нею і словінською балядою дуже велику схожість основного мотиву.

а) В обох піснях вибираєть ся герой на війну, полишаючи дома жінку і матїр (ч. 2 в нашім розкладї змісту і мотивів словінської баляди);

б) за той час пориває йому ворог жінку (ч. 4);

в) герой йде її відшукувати (в слов. 6) евентуально відбити (в серб. пісні 6, 7) і перебираєть ся (в словін. балядї за Турка, лиш в однім за монаха, в пол.-сл. в монаха);

г) перебраний прибуває до дому ворога, пробує вірність жінки і даєть ся їй пізнати (ч. 8—10);

д) в обох верзіях пізнають героя, хоч в однїй пол.-слав. жінка, а в словінській баша, тому він мусить ужити викруту, що річи дістав від названої особи добрим способом (пол.-слав.) або силою (слов.);

е) щасливий поворот до дому.

Ще більшу подібність виказують деякі з варіянтів, особливо варіянти хорватські і дальматинські. Зіставляю їх разом, бо більша їх половина мало що ріжнить ся між собою і зближуєть ся до верзії, яку маємо у Вука (II, N. 62, стр. 362 і д.), та ґрупую їх по мотивам словінської баляди, для лїпшого перегляду.

1) В сербських варіянтах кладе ся головна вага на матїр і на двори, а в другій лїнії допервa на жінку (Вук II, N. 62, Богишић N. 86), але не всюди: більшість варіянтів не знає нїчого про матїр. Подібно в болгарських. Мотив, що муж іде на війну зараз по весїлю, стрічаємо лише в дальматинських піснях: тут іде муж на війну на другий день по шлюбі (Алячевич II, Hrv. nar. pj. II, c. 421; Баніч ibid. 421 з околиці Сіня і стр. 422 з долїшнього Дольца; у Томмасеа ibid. c. 426).

2) Діставши відомість листом йде Марко на війну на поміч турецькому султанови против Арабів (Вук II, N. 62, Богишић N. 86, Алячевіч Hrv. nar. pj. стр. 419); в других варіянтах, особливо в дальматинських, говорить ся загалом про службу цареви, а в деяких пропускаєть ся цїлий вступ про зазив до

служби і про війну (Богишић 87, Качановскій[1]) N. 158; в N. 131 йде на Косове поле).

3) У Вука наказує Марко матір:

„Чу ли мене, моја стара мајко!
Граду врата рано затворајте,
А у јутру доцкан отворајте;
Јера сам ти, мајко, у завади
С проклитијем Мином од Костура,
Та се бојим, моја стара мајко
Да ми б'јеле не похара дворе“ с. 364.

Подібно і у Боґішіча N. 87. В дальматиньских варіянтах говорить ся не так про „двори“ і про матїр, як про жінку.

„Oj starice, stara majko moja!
Eto tebi virna ljuba moja,
Ne šalji je za gore na vode,
Skobit će je neznana delija,
Ter će njojzi obljubiti lice.
Nit je šalji, majko, u šumicu,
Nju hajduci hoće uhvatiti;
Nit je šalji k ovcam u planinu,
Jer je Turci otet će na silu“[2]).

В иньшім варіянтї[3]) упоминає Марко жінку, аби заперла ворота і доти їх не отворила, доки не верне.

4) Жінку уводить звичайно якийсь дальший або близший ворог. Називаєть ся всіляко: Міня Костуранин (Вук N. 62, Богишић 86, 87, Алячевіч с. 420[4]), Кляріч 423 і т. д.), Филип Маджарин (Качановскій N. 147), Янко от Косова (ib. N. 158), Алватар воєвода (ib. N. 131), Домнянїн Алїя (Баніч)[5]), поп Калуджер (Алячевіч II)[6]), Гино Латинин[7]) а в румуньскій піснї Йов з Царгороду. Лише з болгар. варіянтів і з одного дальматиньского виходить, що він Турок; в иньших не говорить ся нїчого про його народність.

[1]) В. Качановскій, Памятники народнаго творчества. Сборникъ отдѣл. рус. яз. и слов. И. А. Н. Т. XXX, Спб. 1882.

[2]) Hrv. nar. pj. II, c. 422 варіянт Баніча.

[3]) ibid. c. 423 вар. Кляріча. [4]) ibid. [5]) ibid. c. 422. [6]) ib. c. 420.

[7]) Сборн. за н. ум. XII, N. 5, Йордановъ op. cit. c. 129—133. Гино очевидно зіпсута форма слова Мина, так як в деяких дальматиньських варіянтах Ніко, Міко, Nina і т. и. Иньші здогади у Йорданова op. cit. стр. LXXV і LXXVI.

5) В сербських і болгарських верзіях довідуєть ся Марко про нещастє через сон (Вук N. 62), лист (Кач. N. 131 Сборн. з. н. у. XIII, Алячевіч і ин.) або від слуг (Качан. N. 158). Одначе в деяких дальматинських стрічаємо ся знова з птицею, яку тут стало представляє ластівка, подібно зрештою як і в варіянті словінської баляди ч. 6 (стр. 21 tica lastovica). Ластівка не говорить нічого, лише спускає лист на коліна героя:

„Pa nalazi pticu lastavicu,
Pa joj daje knjigu šarovitu.
Uputi se ptica lastavica,
Uputi se priko bila svita,
Pade Marku na kolina jaka“ (Баніч).

Подібно і в відміні иньшої пісні[2]):

Tad poleti ptica lastavica,
Ispod krila njajzi pala knjiga
Nu na ruke kralevića Marka“.

6) В усїх відмінах йде Марко просто освободжувати жінку, знаючи, хто йому її забрав. Одинокий виїмок становить болгарський варіянт в „Сборн. з. и. у.“ XIII, де Марко вертає домів, повідомлений листом матери, що стало ся з його жінкою. Піднести треба, що в дальмат. варіянтах (переважно) доносить йому про се мати.

7) Перебиранє відбуваєть ся в монастири (Вук 62, Богишић 86, 87, Качановскій 131, 158 (запускає бороду) і т. д.), або таки на місци (Hrv. nar. pj. II, c. 424 і и.). Усюди служить до того одїж монаха. Варіянт Остоїча[3]) оповідає при тім цікаву подробицю, що нагадує нам західно-европейські (франц. і нїм.) оповіданя: Марко подибує в дорозї серед зеленого лїса чорного монаха і міняєть ся з ним за одїж[4]).

8) Про танцї під липою і про цїлу дальшу річ нема нїякої згадки анї навіть натяку.

9) Викрут Марка годить ся у всїх варіянтах. Сам конець не всюди однакий, але він не має жадних спільних точок з нашою балядою.

---

[1]) Hrv. nar. pj. II, c. 422. [2]) ibid. c. 426. [3]) ibid. c. 424.

[4]) Так само робить в нїмецькім оповіданю Рейнгольд. K. Simrock, d. deut. Volksbücher II, стр. 63 і д. „Die Heimonskinder“. Подібно в анґлїйській балядї „як Robin Hood виратував трьох синів одної вдови“. Knortz, Lieder u. Balladen Altenglands, стр. 71, N. 19.

З порівнаня бачимо про те, що деякі варіянти виказують нові мотиви, яких не стрічаємо в старшій редакції, і що їх можна меньше-більше поґруповати по територіям. Для нас важна особливо ся обставина, що найбільше змінені пісні записані в Дальмації і на хорватськім пограничу, себто в територіях найдальше висунених на захід і північний захід, в котрих стикаєть ся хорватська людність з італїйською і словінською. Вони ріжнять ся в богатьох подробицях від основного типу і зближують ся більше до баляд словінських. Так приміром характеристичний для них мотив, що муж іде зараз по шлюбі на війну, якого не подибуємо ніде в чисто сербських і болгарських верзіях. Характеристична також і ся обставина, що роля жінки виступає тут, подібно як і в словінських балядах, далеко яснійше: зараз пізнати, що вона становить предмет, коло якого ґрупуєть ся пригода. З словінськими балядами лучать ся також дальматинські пісні мотивом про птицю посла-віщуна, що так характеристичний саме для словінських верзій.

Сю схожість в основнім мотиві і в деяких подробицях підкріплює іще одна пісня, що вказує в дечім на обосторонний вплив наших пісень.

Се пісня про схопленє жінки Марка і про її увільненє, записана на хорватсько-словінськім пограничу і надрукована в збірці Пльоля-Гердвіґова[1]) п. з. „Kraljević Marko i tri Njemčica“.

З вечера оженив ся Марко а вже рано прийшов лист, аби йти на війну. Покидає про те жінку і просить, аби девять лїт чекала на нього а допервa тодї йшла за кого иньшого. Жінка додержує чоловікови віри. Одначе під час його неприсутности прийшли три Німцї і забрали її з собою. По девяти лїтах вернув Марко з війни: мати отворила йому ворота і оповіла йому що стало ся. Він випитав ся її, де та німецька земля і вибрав ся шукати жінки.

Dojahal je vu nemačko zemlo,
Njegva luba na vulici v kolu.
„Pomoz Bože, kolu kolovodja!“
„„Bog te primi, neznani delija!““

[1]) Plohl-Herdvigov, Hrv. nar. pjesme i pripoviedke. U Waraždinu 1868, I, стр. 89—91. Передрукована у Кугача op. cit. IV, стр. 294, N. 1501 і у Штрекеля op. cit I, стр. 89—90, N. 48 „Kraljević Marko reši svojo ženo“.

„Je l' slobodno vu to kolo iti?"
„„Slobodno ti, neznani delija"".
„Je l' slobodno, kraj koga mi drago?"
„„Slobodno ti, kraj koga ti drago"".

Марко вибрав жінку, зачав з нею танцювати і стягнув їй „paruče" і „bisera", аби пізнала що се її муж, бо він тільки має до того право.

„Treči krat se kolo zanihnolo:
Bacil ju je pred se na konjiča"

і пустив ся утікати до дому. Німці хотіли його здоганяти, одначе жінка задержала їх, кажучи, що се її муж, Марко Кралєвич.

Пісня годить ся, як не можна ліпше, з словінською балядою, повтаряючи навіть характеристичний епізод з танцями, одначе вяже ся з сербсько-хорватськими піснями особою Марка і епічним ритмом. Виїзд на девять літ згадуєть ся і в иньших, дальматинських варіянтах[1]).

Та схожість стане нам більше ясна і зрозуміла, коли возьмемо до помочи анальоґічні баляди західно-европейські, розширені у Франції, Іспанії і Італії[2]), які зібрав Ніґра під спільним іменем: „Il moro Saracino".

Ніґра доказав, що усї ті баляди провадять до одного жерела, котрого належить, як можна думати по порівнаню варіянтів, шукати в Франції. „Можна приняти — каже він — з певною підставою, що вітчиною наших пісень була полуднева Франція, а спеціяльно Лянґедок, звідки вийшли пісні північно-французькі, катальонські і північно-італїйські" (op. cit. 255). Се приймає також і обяснює Созонович (стр. 14). Приглянььмож ся змістови поодиноких важнїйших верзій. Зачнемо від пісень італїйських, що найскорше могли вплинути на славянські верзії.

---

1) Hrv. nar. pj. II. Алячевіч II, стр. 421, Остоїч стр 424.

2) На схожість пісні про Міну з західними верзіями звернув увагу проф. Созонович в короткій але цікавій розвідці „Къ вопросу о западном вліяніи на южно-славянскій эпосъ" (Варш. ун. изв. 1898 II, с. 1—17), не знаючи іще словінських паралєль. Користуємо ся нею і працею Ніґри, о скілько се потрібне до нашої теми. В близше розсліджене поодиноких романських верзій не було потреба входити, бо се зроблене дуже докладно у Ніґри, Canti popolari... с. 219—256, де також наведена ціла література. Пор. іще рец. G. Paris в Journal des Savants 1889 (sept.-nov.), нав. у Созоновича op. cit. стр. 16.

Гарний молодець женить ся з молодою і гарною дївчиною. Вона була ще так недосьвідчена, що не уміла убиратись. В понедїлок був шлюб, а вже другого дня виїхав молодий муж на війну, полишаючи жінку саму. Сїм лїт не було його з поворотом, а за той час трафило ся, що прийшов чорний Сарацин і забрав її зі собою до своєї вітчини. По 7 лїтах вертає муж з війни і стукає в браму: „Фіоренцо, виходи відчиняти“. На се показуєть ся в вікнї мати і розказує, що Фіоренци давно вже нема дома, „бо забрав її чорний Сарацин“. Муж рішає ся шукати жінки, хоч би навіть прийшло ся умерти. В дорозї стрічає три прачки і довідуєть ся від них, де замок Сарацина, та перебираєть ся за їх радою в одїж пілїґрима. Відтак йде просити милостинї. Вже з далека бачить його власти тель замку і кличе до Фіоренци: гляди, маєш пілїґрима з твоїх сторін. Вона не дуже хоче вірити, бо її сторони так далеко, що хиба одна ластівка могла би прилетїти, але виходить до нього, бо чує його просьбу милостинї. Тут дає себе муж пізнати по перстени; Фіоренца бере сїрого коня, сїдає на нього з віднайденим мужем і утїкає. А з вікна дивить ся Сарацин і починає плакати та йойкати: йому жаль, що живив її і тримав у себе цїлих сїм лїт і утратив її, не діткнувши ся її анї одним пальцем (senza neanche toccarle un dito)[1].

Порівнавши сю баляду з словінськими і полуднево-славянськими бачимо від разу, де належить нам шукати їх жерела. Се стане ще певнїйше, коли порівнаємо ще французьку баляду і кастильську романцу[2]), в яких виступають ті самі мотиви далеко виразнїйше. Тут стрічаємо ся також в деяких варіянтах з подробицею, яка виступає і в піснях про Міну, що жінка пізнає

[1]) C. Nigra op. cit. стр. 213—4 вар. А. Иньші варіянти не богато ріжнять ся між собою.

[2]) Французькі паралелї зіставлені у Ніґри і Созоновича: до них пристають змістом іспанські піснї, записані в 16 варіянтах (Milá y Fontanals: Romancerillo catalan. Barcelona 1882 II, 158 і д.) під заг. „La esposa rescatada“, і романци, в дечім відмінні, наведені в збірнику Вольфа і Гофмана (Primavera y Flor de Romances. Berlin 1856, II, c. 25—31) п з. „Moriana“ і „Julianesa“. Романци про Ґайфера, що походять з рукописий XVI в. надруковані у Вольфа, Primavera II, 222—250, а крім того в збірнику Milá op. cit. c. 228 (каталон.), в портуґальській збірцї у Almeida Garett, Romanceiro Lisbona стр. 94, 97 і у Th. Braga Manual da historia da literatura portugueza 78 і Canzioneiro o romanceiro III, 21. Порівнанє в цитованих працях, Nigra стр. 242 і д., Созонович стр. 9 і д.

мужа при подаваню вина і що пізнає його по одежі. Ся подробиця стрічає ся також і в кетальонських піснях, де подибуємо і мотив про перстень. В романци про Ґайфера і в каталянських піснях розвинений крім того мотив про утечу і про погоню, якого не знають італїйські верзії. Про Ґайфера говорить ся, подібно як і в баляді про Матвія, як то він мусів обганяти ся від Маврів під час погонї і бити ся з ними.

(Далї буде).

Короледворська рукопись
в перекладї Маркіяна Шашкевича.

(Текст з поясненями і замітками автора).

Подав **Михайло Тершаковець.**

Розбираючи недавно в иньшім місци „казку“ М. Шашкевича п. з. „Олена“ та слїдячи за її жерелами, між останніми я визначив одно з найперших місць короледворському збірникови. Названа казка позичила з відти не лиш фабулу в найголовнійшій основі, але й манєру оповіданя та мальованя і то в такій степени і в такий спосіб, що з того ми могли вносити, який незвичайний інтерес мусїв мати для нашого поета корол. збірник. А знаючи дальше, з якою вразливістю приймав він появи чужих лїтератур та як він охочо брав ся присвоїти нашій лїтературі гарнійші з тих прояв, ми могли догадувати ся, що поет не обмежив ся основним перечитанєм короледв. збірн. та перекладом чотирох пісень із нього (уміщених вже в „Русалцї Днїстровій), а переклав цїлий збірник. Зичливість дра І. Святитського прийшла менї ту в поміч. Підчас свойого побуту в Петербурзї поробивши замітки з тамошних архівів, вказав менї між иньшими на переклад Шашкевича. Другим разом вихлопотав він для мене те, що властитель родинного архіву Срезневских — д. Всеволод Ізмайлович Срезневский не вагав ся прислати менї рукописи. Дякуючи отже дру Святитському, а найпаче д. В. Срезневскому, ми маємо можність познайомити ся з Маркіяновим переводом таки з ориґіналу.

Рукопись задержала ся в прегарнім стані. Її теперішна форма — то зшиток з 24 записаних, 1 заголовної і 2 чистих карток малої 8⁰. Старанність письма гідна подиву. Ціла рукопись писана рукою самого Маркіяна, лиш докінченє перекладу „Любушиного Суду" та заголовна картка належать иньшій руці, відай Головацькому.

Переклад дістав ся до рук Ізмаїла Срезневського відай за посередництвом тогож таки Головацького, бо про безпосередні зносини Шашкевича з Срезневским не знаємо нічого. Останній мусів мати замір видрукувати переклад; одначе в тім замірі перешкодила йому смерть нашого поета о стілько, що Срезневский ставив до перекладу певно деякі вимоги. По смерти Шашкевича рукописи не було вже в Галичині, бо Головацький не міг подати її в „Вѣнку". Впадає ще в очи на позір дрібна подробиця, що конець перекладу „Любушиного Суду" зроблений (вказують на се деякі відміни язикові супроти цілости перекладу) і написаний Головацьким. Незрозуміла річ! Бо стало Шашкевича перекласти і переписати 47 сторін битого письма, то було-б його стало й на одну сторону, яку займає докінченє Головацького. Гадаю, що годї се пояснити инакше нїж так, що таки при викінчуваню переводу заскочила нашого поета хороба а далї й смерть. Що переклад був виготовлюваний в останнїх часах поетичної дїяльности М. Шашкевича, про те сьвідчить його розмірно вироблена мова: нераз із скрутними місцями ориґіналу вміє поет упорати ся дуже вдатно.

Час повставаня перекладу дає змогу означити ще одна дата. Переклад цїлого збірника не міг бути готовий перед 1837 р., бо инакше був би знайшов місце в „Русалцї". Між тим в останнїй були уміщені лиш чотири дрібні пєси („пісеньки"), яко частина найлекша до переводу. У поета був намір дати поки що лиш взірцї перекладу, докінченє відложив на пізнїйше.

Таким способом переклад останньої, далеко більшої частини корол. збірника доконував ся поволи на просторони часу від 1837 до 1843 р. Як серіозно розумів поет задачу перекладчика і з якою старанністю й любовию заходив ся він коло своєї працї, сьвідком того малі фраґменти його рукописів в архіві бібл. „Народного Дому". З тих фраґментів видно, що поет не обмежав ся самим ориґіналом та нїмецьким перекладом, прилученим до чеського виданя, а користував ся для провіреня якимось российським перекладом, з якого списав собі копії двох пєс: „Єлень" і „Забой, Славой и Людекъ". Що се був за пе-

реклад — не знати. Одинокий переклад з Шашкевичевих часів, який я знаю, належить А. Шішкову, мініїстрови нар. просьвіти, поданий в „Извѣстіяхъ Императорской Россійской Академіи“ здає ся за 1820 р. Одначе в одинокім місци у Львові, де його міг дістати Шашкевич, в бібл. Оссолїнських, — я його не бачив. Зрештою рос. переклад не богацько мусїв помагати нашому перекладчикови. В сумнївих місцях він опирав ся на німецькім перекладї, а зрештою старав ся бути вірним ориґіналови, може навіть за вірним.

Коли оцінювати лїтературну вартість Маркіянового перекладу, то ту треба станути на певнім становищі. Певно, як поставимо до сего перекладу нинїшні вимоги, то він не вдоволить нас з деяких поглядів. Ми стрічаємо ся там зі словами, фразами, нам иноді незрозумілими, спеціяльними зворотами, незвичайними для нашого уха. Нераз треба добре вчитувати ся, аби добити ся до якогось змісту, а буває й так, на щастє не часто, що без помочи ориґіналу таки не можна обійти ся. Одначе ті хиби представлять ся в иньшім сьвітлї, коли перенесемо ся в положенє нашого перекладача. Мусимо передовсїм тямити, що сама короледв. рукопись з погляду внутрішної форми нераз дуже нерівна, а то й хропава; особливо описи, веденє фабули, дають що до пластики та гладкости чимало до бажаня. Ті самі хиби мусїли відбити ся і на нашім перекладї тим більше, що на тім заважили ще дві немаловажні обставини: повна невиробленість нашої тодїшньої лїтературної мови, наслїдком чого Шашк. мусїв оперти ся на своїх власних силах, а також тенденция нашого перекладчика держати ся вповнї букви ориґіналу.

Що до першого, то треба признати, що в виборі трудних слів (технїчних термінів з обсягу війни й войованя) наш перекладчик водив ся вірним почутєм язиковим. Натомісць нещасливим треба назвати повне респектованє ориґінального тексту: поет задержав не лиш віршовий розмір ориґінального тексту, але й чеський лєксикон в таких місцях, де ужитє українського слова чи фрази могло нарушити розмір первовзору. З тої причини подибуємо в первовзорі цїлий ряд чехізмів, як 1) поодинокі слова: глїтні труби зам. голосні, перекопи зам. рови, повижігати зам. спалити, утроби зам. грудь, серце, лїтала зам. птахи, сняли ся зам. зібрали ся, любиції зам. дорогі особи, дїдина зам. батьківщина, ходжував зам. ходив, милують зам. люблять, сбори зам. громади, ватаги, — борюща

(ріка) зам. рвуча, бистра, надутий зам. гордий, пруд зам. течія, ріка (в значіню скоро подвижної маси людий); 2) фрази: голоси проходили в муськї знач. кріпшали, мужнїли, — в сесім кроку сонця знач. в такій порі дня, — ішли війска всїми кроками сонця знач. в міру того, як сонце підносило ся; 3) флєксийні закінченя: на нїмцї вергут, слови зам. словами, боги зам. богів; 4) синтактичні похибки: док мертвець незженний, знач. доки не спалено мерця.

Виїмок належить зробити що до епітетів: їх чеське походженє не впадає так в очи пр. крик грозоносний, дерево високоростле, благодійне ранє і и. Тай взагалї наші закиди що до перекладу мусимо держати в відповідній мірі, зваживши, з яким пієтизмом в часах Шашкевича дивили ся на Кор. збірник. Про великий пієтизм самого Шашкевича сьвідчать його приписки до поодиноких пісень. Впроваджувати супроти того які небудь зміни або позволити собі на дрібку вільнїйший перевід, наш поет не важив ся.

При тім усїм мусимо признати, що Маркіянів переклад був на свій час вповнї вдатний. Числячи ся із вимогами своєї публики, доповнив Шашкевич свій переклад річевими поясненями, які були конечні для галицького Русина. Сї поясненя бере він з чеського виданя (відай з 1829 р., яким і я послугую ся при порівнаню. Його заголовок: Kralodworsky Rukopis. Zbjrka staročeskych zpiewo-prawnych basnj, s niekolika ginymi staročeskymi zpiewy. Nalezen a wydan od Waclawa Hanky, knjhownika K. narodnjho Musea; s djegopisnym uwodem od Waclawa Aloysia Swobody, c. k. professora třjd humanitnjch), але дуже часто він вибігає поза них, наводить до порівнаня наш материял і вірний романтичному славянофільству ставляє перед очи славянську культурну спільність. Лиш жаль превеликий, що перевід не побачив божого сьвіту в тім часї, коли повстав. Хто зна, яку ролю міг він відіграти в тих перших часах слабої ще літературної продукциї.

Властиву Кор. рукопись Шашкевич переклав цїлу і з додатку дві піснї (Сойма, Любушин Суд) з поминенєм: 1) Milostná pjseň pod Wyšehradem, 2) Milostná pjseň Krále Wadawa prwnjho, 3) Kinnig Wenzel von Beheim. Із рукопису Срезневського подаю всї піснї, з виїмком чотирох: Олень, Сирота, Рожа, Зазуля. Що до останнїх, то зазначу лиш відміни супроти лекциї дра Коцовського в бібл. Онишкевича, т. III, 34—35.

I. Олѣнь:

1) *Ониш.* „Ой тутъ молодецъ ходжувавъ по горахъ,
Срезн. „Ой та молодец по горах ходиў,
2) *Ониш.* „На ледѣню росте дубецъ, дубъ,
Срезн. „На ледѣню лежит дубец, дуб,

II. Сирота:

1) *Ониш.* „Въ зимѣ“, *Срезн.* „зимѣ“.

III. Рожа:

1) *Ониш.* „до куропѣня сидѣламъ“.
Срезн. „сидѣлам аж куры запѣли“;
2) *Ониш.* „Нôчи дôждати не моглам“,
Срезн. „Нѣчо не моглам дождатись“,

(Дикция у Срезн. вірнійша, бо в ориґін.: nic doždati nemožech, у вид. Ганки, 1829, стр. 172).

3) *Ониш.* „перстенецъ“, *Срезн.* „перстень“
4) *Ониш.* „камѣнецъ“, *Срезн.* „камѣнь“.

IV. Зазуля:

1) *Ониш.* „що не всѣгда яро“.
Срезн. „що не завсѣгда весна“.
2) *Ониш.* „въ полѣ“, *Срезн.* „в полю“.
3) *Ониш.* „слибъ яро всѣгда було“.
Срезн. „слиб всѣгда весна була“.

Загально можна сказати, що відміни в новій редакциї супроти давнійшої пішли в напрямі українізациї мови.

В поданім тексті зазначую всі відміни супроти ориґіналу, або противно такі схожости, на які треба було звернути увагу.

1.

Ольдрих и Болеслав [1]).

— — — — — — ся в чорный лѣс
там куда ся владики згорнули,
сѣм сих владик з вдалими громадьми
з ним Вигонь Дуб туда берeсь жарко
зо своєў громадоў темноў ночеў.
Той громады було на сто хлопа
всѣ сто мали в похвах мечи острі,
д мечам всѣ сто мали тверді щити
до Вигоня в сердцах тверду вѣру.
Серед лѣса к прикметам добили-сь[2]),
подали си разом праві руки,
тихими словами говорили.
Нічь переважила-сь по впіўночи було,
и д сѣдошарому посунула-сь заўтрю;
и рече Вигонь князю Ольдриху:
„Гой! ты чуєшь велеславный княже!
Бог ти буйну ярость даў у всѣ сустави
бог ти вложиў мудрость у голову буйну;

---

[1]) Єсть то, жяль ся! лишь зломок може найхорошще зо всѣх сей рукописи виснованной пѣсни, голосящой прилучку з лѣта 1002 (после Космаса дѣєписця Ческого) о вигоненю Ляхів из землѣ Ческой.

Се основа зломка сего: Князь Ольдрих, Вигонь Дуб зо своими людьми и сѣм владиків зо своими в чорнѣм лѣсѣ подавши си руки и порадивши ся берут ся перед досвѣтом к мѣсту Празѣ. Увидѣвши з горба що Прага ще сном тиха пораненьким, під опанчами поховавши броню поступают в мѣсто. Тут один, за скотаря нарядившись, кличе ворот; отчинились ворота на рѣцѣ Волтавѣ; ступиў скотарь на міст и затрубиў; впрем за ним князь з владиками скочили на міст, забубнили и затрубили гомітно. Страх удариў на Ляхи, хватают оружо и опирают-ся, однакож не встояли и взяли-ся утѣкати, а Яромір опадом стаў над радостними Чехами пановати.

[2]) Dostúpichu mýta středem lesa, 152.

ты нас на злобні веди на поляне!
Скажи а пійдем и в лѣву и в праву,
хочь в перед, хочь в зад, у всѣ люті боѣ,
нуже, мужайте буйных сердц хоробрость!"
Ой, та вяяў прапорь князь в сильну руку:
„За мноў, за мноў хоробро на Полянів
на Полянів врагів землѣ нашой!" —
Владик восѣм за ним ся горнуло,
з владиками триста й піўста воинів,
воинів превдалых туда,
де премного Полян сном ся розвалили.
На горѣ станули, покрай лѣса.
Ой, вся Прага моўчит в ранѣшним спаню,
Волтава ся дымит в ранѣшнѣй мрацѣ,
За Прагоў просинюют ся[1]) горы
за горами сѣрый востік маячѣє.
З горы долѣв! — тихо, тихомирно!
В тихой Празѣ вкрадьце ся укрыли,
все оружье в полы́ огорнули. —
Иде пастух пораньом шареньким,
Кличе воріт щоб му отчинити.
Чує сторожа кликанє скотареве,
Через Волтаву ворота відсунуў.
На міст вступиў пастух, и затрубиў грімко;
Скочиў князь на міст, сѣм владик за ним,
всякій чвалає из людьми своими,
стали громко бити тарабани,
трубы глітні[2]) сильно зазвонили,
громады на мостѣ хоругвы встромили,
под их тягаром весь міст иструсиў ся. —
Страх ударнў на всѣ на Поляне;
Ой Поляне за оружо хаплют,
Ой владики сѣкут, сѣкут люто!
Ой Поляне скачут сюда туда,
на глум д воротам перекопів[3]),
дальше й дальше перед сильноў сѣчеў.

---

[1]) promodruiú, 154.
[2]) голосні, hlučné, ibid.
[3]) davem trčiú ku bránie přiékopy, ibid.

Ай, звитяга богом нам подана!
Встало одно сонце на все небо,
Опадом[1]) встаў над всьоў землеў Ярмір
радость всьою Прагою рознеслась,
рознесла ся радость в коло Прагы,
розлягла-ся радость по всей земли,
по всей земли от радостной Прагы.

2.

Германів Бенеш[2]).

Ой, ты сонце, ой сонѣчко!
Ты так жалісненьке,
Чому ты свѣтишь на нас,
На бідні люди?

Де князь, де люд нашь воѣвный (борѣнный)?
К Отѣ далеко занят;
Кто нас ворогам видре
сирото отчино?

---

[1]) ópiet, 156.

[2]) Нестало Перемишля Отокара II (1278). Тяжка недоля налягла на землю Ческую. З вражим сердцем и лютою рукою владнуваў бранденбурскій Отто Доўгий, дѣвѣрь небіжчика Перемишля, у которого годуваў ся сын єго, сѣмолѣток (стрічка 5 и 6) зак на князя доросте. Сердце залягла жяжда мѣсто своєго годованця сѣсти на престолѣ Ческом, и запер вдову зо сыном у вязници в Бєздѣжах. Вдало ся матери втечи до Опавы, али нещастного сына заволѣк до Житави лишивши намѣстником лукавого и ненасытного золотолюбця Епіскопа Ебергарда. Пропали тишина и гаразд. Здерли чужѣнцѣ и злупили всьо; вижѣгали хати, виганяли з питомой загороды, зтоптали и зтолочили царину, и безчестили скверными сердцами и грабѣжливими руками святинѣ Господні. На такі кървaві крывды розсердиў ся нарід и стаў ся зводити. О таким зводѣ пѣє и сеся пѣснь. Згадавши пѣвец о многих и тяжких насильствах, и підкрѣпивши роспукающі сердца надѣєў, пѣє дальше, як то вдалый Германів Бенеш згорнуў громады під г р у б о ю с к а л о ю, и, сам в перед, вѣў за собою помсту на саси граблящі; настала люта, доўго и рівносильна борба, аж бачь! велит Бенеш брати ся горѣ до камѣнного лому; відтам стали метати камѣнє на вороги а побивши их цимало, спустили ся долѣв, и на долинѣ их до цѣла истерли.

Доуҕим тягом нѣмцѣ тягнут,
А сут нѣмцѣ сасики,
От згорѣльских лѣсогор
в наші стороны.

Дайте, небожатка, дайте.
Срѣбло золото йимѣнє,
Пак[1]) вам повижѣгают[2])
Двори и хижи!

И всьо нам повижѣгали
Срѣбло золото взяли,
и скот позаймавши
Дальше идут к Троскам.

Нетужѣт, кметѣ, нетужѣт!
вже вам травиця встає,
так доуго топтана
чужим копитом.

Плетѣт вѣнцѣ з польовых цвѣтѣв
своєму спасителеви!
Царина ся зеленѣє,
всьо ся измѣнило.

Скоро всьо ся измѣнило.
Бачте! Германів Бенеш
там нарід в громаду зве
супротѣ сасам.

Сглотили ся сельскі люди
в лѣсѣ під г р у б о у - с к а л о у,
всякому цѣп оружо
супротѣ врагам.

Бенеш, Бенеш в перед ѣде,
За ним весь люд сердитый;
„Помста, помста!“... — кличе — „всѣм
сасам граблящим“...

Аж тут сердитощи стисли
Крутостно обѣ сторонѣ,
Збурило ся в утробах
роззлобленых мужів.

---

[1]) paky, 138. [2]) wyžehaiú, ibid.

Розжарили-ся их очи
протѣ собѣ страшно,
встали кыѣ над кыѣ
копьѣ над копьѣ.

Сперли ся обѣ順 сторонѣ
мовь бы лѣс валиў ся в лѣс,
Як лиск грома по небѣ
Такій лиск мечів.

Удариў крик грозоносный[1]),
Сполохаў весь звѣрь лѣсовый,
всѣ небесні лѣтала[2])
аж по третѣй верх.

Розлѣгаєсь провалами
от скальнатых[3]) лѣсогор,
то вдарь кыѣв, то мечів
мовь стік дерев веточных.

Так стоят обѣ сторонѣ
протѣ собѣ негнучись,
укрѣпившись на стопах
на ногах запершись.

Обернуў-ся Бенеш горѣ,
кинуў мечем на право,
там ся горне сила
кинуў на лѣво

И на лѣво хропе[4]) сила.
Звідси на камѣнный лім,
из лому всьо камѣнє
на нѣмцѣ вергут.

Бой иде з горба в долину;
и узяў ся нѣмцѣв зойк,
и взяў ся нѣмцѣв полох
и побитє им.

---

[1]) hrozonosný, 142. [2]) letadla, ibid.
[3]) skalnatých, ibid. [4]) buřiše, ibid.

3.

Забой, Славой, Людѣк[1]).

З чорно́-лѣса скала виступає
на скалу сильный виступиў Забой
землѣ на всѣ обзират стороны
замутиў ся над всѣма землями[2])
и застогнаў плачем голубиным.
Сидѣў доўго и доўго мутиў-ся,
и схопиў-ся горѣ мовь-бы олѣнь,
долѣв лѣсом, доўго-пустым[3]) лѣсом
быстро спѣє от мужа до мужа,
всеў волостеў, от сильного к сильну
Тайно каже д всѣм слова короткі,
поклонит-ся богам,
відси к другим спѣє.
И минуў день первый, и минуў день вторый,
а як в третый луна в ночи була,
сняли ся[4]) мужи сюда в лѣс чорный,

---

[1]) Се коротенька основа сей вѣдаў над всѣ найдавнѣйшой прехорошой и премноговажной лицарской пѣсни:

Забой плаче над нещастноў отчиноў, в котрій чужинцѣ доўго верушили и лютым оружом проповѣдали вѣру Христову. Сумный поглядає сторонами и ворохобит всѣх зводити-ся протѣ врагам. Сбирают-ся всѣ в чорный лѣс; Забой пѣє о бѣдах и нуждѣ своєй свійнѣ, и пѣє всѣм хоробрость у сердце; стаў заговор на врага и всѣ подали собѣ сердце и руки, и на зараню брались в поход. За третим днем Забой и Славой з вѣрными зборами берут ся в лѣс, відтам двома шляхами до синього верха, звідси круто натискают на вражі премногі війска, Забой прем в чоло, Славой боком; в лютім побоѣ явит Забой превелику силу. Забой з Людѣком верховником вражим борут ся мечами. Волосувались війска з раня до вечера и нѣхто не перемагаў, и верг Забой за врагом бардицеў и росколоў Людѣкови груди. Ужяхнулось и розсипалося враже війско, врадувалось Забоєве (сердце) и стало гнати круто перед собою аж гет за быстру рѣку (?) Славой просит у Забоя за горсткою останків побитыхъ молящих милости. — Забой велит вертаючи погубити всьо, що королеве. К синьому вертали верху де переломили врага, и брались тамтуда погребсти мершу, пѣти богам спасам, и дати им приноси.

[2]) Zamúti sie ot krain ote wšech, 70.

[3]) dlúhopustým, ibid.

[4]) sniechu sie (зібрали ся), ibid.

к ним сюда Забой, завѣў их у провал,
в найнижший провал глубокого лѣса.
Изступиў Забой ген, долѣв найнижче
взяў звенячі гуслы[1]).
„Мужи братных сердец
и искренных очей!
з дола найнижче вам пѣю пѣсню
иде з мого сердця, из глубини сердця
вгруженного в горю.
Отець пійшоў к отцям,
и лишиў дома свои дѣточки,
и свои любицѣ[2]). И не рѣк нѣкому:
„Бадю промовляй к ним отецкими словы“[3]).
И прийшоў чужий в дѣдину[4]) насильно
И чужими заповѣдаў[5]) словы
и як дѣє-сь в чужій земли
від раня по вечерь, так було дѣяти
дѣткам и женам[6]).
и єдну нам содругиню мати
по всей пути з весни по морану[7]).
„И виганяў з гаѣв всѣ кругавцѣ,
и яки Боги в чужій волости
тим ся тут кланяти и приноси нести.
несмѣли бити чолом перед Боги
нѣ в сумраки им ставляти ѣсти,
де отец богам даваў поживу,

---

[1]) в первѣстку warito; очѣвидно еллинское βαρβιτον. Видится Славянам и Еллином обом сосвоєнным народам знакомоє (Пор. Poznamy, 222 s. v.)

[2]) lubice, 72. [3]) oteckými slowy, ibid. [4]) w diedinu, ibid.

[5]) в первѣстку: zapowida, заповѣдаў, повелѣваў; примѣри: заповѣдь, заповѣсти, звѣстити волю, звѣстити, що чинити ся має.

[6]) I kak sie zdie (tamo),
(tamo) w cuzéi wlasti
ot iutra po wečer,
tako bieše zdiéti,
i diétkám i ženám, 72. -- значить: підбиті тубильції мусіли переняти звичаї своїх побідників.

[7]) Весна, богиня весны, молодости, у Чехів весна йменує-ся яро (garo) а теє-ся сходит с греческим ἔαρ, латиньским ver. Морана: богиня смерти от корѣня м-р, тогож корѣня мерти, смерть, мершя, мор, морити, змора: латиньское mors, нѣмецькоє Mord.

куда к ним пѣснь хожуваў[1]) пѣти,
всѣ дерева всѣкли
и всѣ боги розметали.
„Ой ты Забою, пѣєшь сердце к сердцю,
Пѣснь из серед горя яко Люмир[2])
що пронимаў словами и пѣньом
Вышеград и всѣ волости;
так ти мене и всѣх братѣй.
милуют[3]) Боги доброго пѣвця.
Пѣй, тобѣ ними дано
протѣ врагам в сердце[4]).
Зрѣў Забой на Славоєві
розжарені очи
и пѣньом дальше пронимаў сердця:
„Два сыни котрых голоси
проходили в муськи[5])
виходжували в лѣс,
там к мечам и бардицям
и к ощѣпам навчали руки,
тамка ся вкрывали и с роскошеў вертали-сь
и лишь им руки подоростали
и на супротѣв врагам их умы,
и доростали братчики другі,
Гой! та вдарили всѣ на ворога,
Як небес буря була их крутость
и у села давный гаразд повернуў-ся“.
Ай, скочили всѣ долѣв к Забою
пресильными стискали рамены
и з грудей на груды усѣ клали руки
мудро[6]) си слова к словам давали.
И поступала ніч під заранє (ко досвѣту)
ой по одному з провала вийшли,
д всѣм деревам всюда,
на всѣ стороны брали-ся лѣсом.

---

[1]) chodiwaše, 74.

[2]) Забой, Люмир, Боян и творец Слова о поўку Игоревѣм, сут вдухновенні пѣвцѣ часів старославянских.

[3]) люблять, miluiú, 74. [4]) розум. сьпівати.

[5]) ieiuže hlasy přecházesta w muska (мужнїли), ibid.

[6]) властиво: wielehlasno, 76.

И минуў день и минуў день вторый,
и за третѣм днем лиш ся ніч затемнѣла,
браў ся Забой в лѣс, лѣсом за Забойом зборы[1])
и браў ся Славой в лѣс, лѣсом за Славойом зборы
всяк маў довѣру к воеводѣ,
всяк сердце на короля враждне,
всяк зброю на короля остру. —
„Ай, Славою брате там к синьому верху!
верх той по над всѣ краѣны;
туда походом замѣрмо!
от верха д раньому сонцю,
тамка лѣс темен[2]); тамка си подамо руцѣ[3])
и я також туда пійду“.
„Ой Забою брате! чом наша мае зброя
Лиш аж от верха сыпати крутость?[4])
відси буреў протѣ врагам королевым“.
„Славою брате! коли гада стерти хочешь
наступи му на голову, там голова его“.
Розступили-сь мужи лѣсом,
розступили-сь в лѣву в праву
туда тягли на Забоя слово,
онтуд в слово прудкого Славоя
лѣсів глубинами к синьому верху. —
И лишь було пяте сонце[5])
подали си пресильні руцѣ,
и глянули лисѣми очами
на короля війска.
„Исбити нам мусит Людѣк війско
війско всьо під один ударь.
Гей Людѣче, ты е роба над короля робы!
Скажи свому насильнику,
Що нам дымом всьо его велѣне“.
И розлютиў ся Людѣк
Скликаў скорым голосом війска.
Піднебеса́ були поўні свѣтла

---

[1]) sbory, 76. [2]) temen, ibid.
[3]) В переводї Шашк. випущено відтак оден стих:
Nynié beř sie tam lisími kroky, ibid.
[4]) на горі дописка: лютитись круто.
[5]) I kehdy bieše piet slunci, 78.

поўно лиска од сонця в одсвѣтѣ
од війск королевих.
всѣ готові в поход ногоў
и рукоў к борбѣ на Людѣка слóво.
„Ой, Славою брате!
туда спѣй[1]) лисѣми скоки;
Я пійду в чоло на встрѣчу“.
И вирваў-ся Забой в перед моў градобитє,
и вирваў-ся Славой в бік (боком) моўбы градобитє;
„Ой брате! сѣ нам розтрѣскали боги,
сѣ нам дерева звалили
сполошили з лѣсів кругавцѣ
боги нам дают звитягу!“
Ой та яркость Людѣком метнула
з многих врагів протѣ Забоєви.
И вдариў Забой з розгорѣлима очима
в Людька. Мѣрит дуб протѣ дуба
видко, з всього лѣса. Забой гнаў
над всѣ війска супротѣ Людѣка.
Вдариў Людѣк сильным мечем
протяў три кожѣ[2]) на щитѣ.
И вдариў бардою Забой
відскочиў хибкій Людѣк.
В дерево вгнаў барду
на війско дерево скотилось
и до отцѣв одійшло их тридцят.
И злютиў ся Людѣк: „Ой ты лютый звѣре!
ты великій гадів дивогляде,
мечем ся бори зо мною...“
И махнуў Забой мечем
кус щита врагови оттяў,
и витяг Людѣк мечь,
мечь ся сомкнуў по кожѣным щиту.
и запалились оба до бою
вдарами всьо по собѣ посѣкли
и всьо кьрвлеў вкруг знурали
и кьрвлеў мужи ѣх знурали
вколо них всюда в прелютѣй сѣчи.

---

[1]) spiei, 80. [2]) кожя, шкіра; примѣр кожух.

Сонце клонилось з полудня
а с полудня вже на піў ко вечеру,
и валено[1]) еще нѣ сюда нѣ туда уступлено
и валено тут, и валено от Славоя тамка.
„Ой ты враже, бѣс в тя!
Чому ты нашу кровь пєшь?“
Вхопиў Забой свою барду
и отскочиў Людѣк.
и двиг Забой в гору бардицю
и верг ю за врагом;
летит барда, роскочиў ся щит,
за щитом ся роскочили людѣкові груды;
и злякла ся душа тяжкой бардицѣ,
барда й душу виперла
и занесла пять сяжнѣв гет у війско.
Страх врагам вигнаў из горла крики;
радость взвенѣла з уст війск забоєвих
и зайскрила-сь з радостных очей.
„Гой брате! боги нас звитягоў дарили.
ростуни ся з вас один поўк в право й в лѣво.
зо всѣх сторон сюда зведѣт конѣ,
кіньми заржит веській лѣс“.
„Забою брате! ты удалый льве;
непопускай! буреў в врагй!“
Гой та отверг Забой щит
в руцѣ бардоў, а в другій мечем
так в поперек продер розвал у ворогах.
Прійшлось врагам рыдати, прійшлось им уступати
Трус[2]) их гнаў из боѣща,
Страх з горлів видераў крики.
Кіньми рзає веській лѣс.
Нуже на конѣ, кіньми за врагом
всѣма волостьми. Несѣт борзѣ конѣ
в копитах нашу за ными крутость!“
Скокнули поўки на борзі конѣ,
и скок и в скок за ворогом гнали
вдаром за вдаром с ы п а л и крутость

---

[1]) váleno, 82.

[2]) трус, трас, třas; бог страха; ужяс, трепет, φοβος, tremor. Також и такій що скоро зжяхнется, стремтит.

и рівню минали и лѣси и горы
в право и в лѣво усе мчає взад.
Гуде рѣка дива[1])
валит-ся воўня за воўньоў
гудѣло всьо військо скок у скок
гналось всьо через рѣку борющу[2]).
Воды ухватили чужих много
и на другий берег своих перенесли.
И над краями всюда в ширь и в ширь
Лютый яструб розпяў своѣ доўгі крыла,
Лѣтат быстро за птахом.
Забоєві війска в ширь ся розогнали
всюда волостьми гнали люто за врагом,
всюда их били и доптали кіньми.
Ночеў при лунѣ за ними люто
и знова темноў ночеў,
а по ночи (за ночеў) сѣдым раньом.
Гуде рѣка дива,
валит ся воўня за воўньоў
и гудѣло всьо військо скок у скок
гналось всьо через рѣку борющу
воды ухватили чужих много
й перенесли звѣстных[3]) на другий берег.
„Тамка к синым горам
там добурит наша пімста“.
„Ой Забою Брате!
вже нам не далеко горы
вже лишь врагів купка
и сѣ жялостиво[4]) просят!“ —
„Повернѣм крайнами туда ты,
Я туда згубить всьо королеве“.
Вѣтер бурит землями
войска бурят землями
ой землями в лѣво в право

---

[1]) дивый ческ. djwoky, ширый, широкій — глубѣнь, глубокій, — высѣти, высота, высокій; прилагательнія высий и глубый нейно зветочѣли али и затирались.

[2]) бистру, рвучу, búriuču, 86.

[3]) в первѣстку: swe zwiesty, своих звѣстных, своих знаемых.

[4]) žalostivo, 88.

всюда ширят войска силу
в радостнѣй глотѣ.
„Ой брате, ген синый верх!
боги нас тамка звитягоў дарили
тамка и душ много линяє
сюда туда по деревях.
боят ся их птахи и полохлив звѣрь,
ино совы не боят-ся
Там к верху, погребсти мершу,
дать богам приносы
и тамка богам спасам
дать много обѣтнѣ,
им голосить слова милі,
и ти оружье врагів побитых.

Примѣтка. О Забою, сильным тѣлом, душею, умом и пѣснеў пѣвец сей лицарской пѣсни громким и хорошим заспѣваў словом; — истинный побратим вѣщого пѣвця О походѣ Игоря на воўчих Половцѣв, — одна душа, одно сердце, одніи живіи струны. В сей пѣсни и в пѣсни: Честмир и Влаclав явит ся великій хотяй не довершенный образ старославянского богопоклоньства.

4.

Честмір и Влаclав [1].

Неклан каже к войнѣ стати
Каже князевими словы
протѣ Влаclава.
Встали війска к войнѣ встали
встали на слова князеві
протѣ Влаclава.

[1]) Князь Неклан заповѣдає поход на горо̂жного и загонистого грабителя, Сажѣвского Влаclава. Згорнулись війска під начальство Честміра; сей поклониўши-ся богам веде війска в поход ид горбови. Тут видит горящі села и плачущих селян, а дочуўши-сь що змѣнник Крувой нанѣс на бѣдні люде недолю, а погудѣвши Неклана и йимиўши Войміра и єго красну дочку держит в ужищах на своим замку, займиў ся гнѣвом, и браў-ся ид замкови. Силоў обступили замок. Крувоєві люде боронились жваво, али Пражане сильным приступом вдерлись на остроги замкові. Крувой пожиў смерти, Воймір з дочкою вийшли на волю. Свобідный Воймір с Честміром тягнут протѣ Влаclавови. По дорозѣ запалили богам на скалѣ принос и им поклонившись, тягнули протѣ Влаclа-

Вичиняў-ся [1]) Власлав князь
побѣдою над Некланом
над славным князем;
и пускаў мечь и огонь
У Некланові землѣ,
и даваў за грабѣжливыми
війск своих мечами
Некланови догану [2]).
„В бой Чмире веди ми сборы!
Гороѣжно нас визиват
надутый [3]) Власлав". —
И встаў Чмир и врадуваў-ся,
радостно зняў свій чорный щит
двозубый, и зняў зо щитом
барду й непроймливий шолом
Под всѣ дерева
Зложиў богам приносы.
Буйно кликнуў Чмир на війска.
Борзо в ряды идут війска,
тягнут перед сонцем зорями,
и тягнули весь день тай по сонцю
тамтуда к горбови.
Ой! валят ся по селах дымове!
и по селах стогнанє
в жалостных голосах.
„Кто вижѣг села? и
кто розплакаў голоси ваші, кто?
Власлав?
послѣдне будь его враждованє! [4])
помсту и погибель

вови; під полудне увидѣли на рівнотѣ ждущого пятичи сильнѣйшого врага. Воймір стаў сумовати о побѣдѣ, лишь Честмір здаў ся на обману и девять раз в очах врага гору обходит. Тым начином змножились перед ворогом війска Честмірові; страх имиў врага за сердце. Вдарили на Власлава; настаў бій лютый; протѣ Честміра вирваў ся Власлав, боролись ярко, Власлав упаў и спустиў дух, війска его зжяхнулись и стали утѣкати. Врадуваў ся Неклан звитягоў и полоном.

1) чванив ся, holedbáše sie, 90.
2) Hlásáše nad hrabiwými
meči svoich voïnów
pohanienié Neklanu, ibid.
3) nadutý, ibid. 4) wrastwo, 92.

війска мои напь песут“.
Отвѣчали Чмиру воєводѣ:
„Крувой, гидкій Крувой
повідганяў стада,
и здѣлаў по селах
горе огнем и мечем.
Що лишь знадобливе
стерла єго крута злоба,
и займиў нам воєводу“.
И злютиў (розізлиў) ся Чмир на Крувоя;
из широких грудей
злоба му ся розкѣпѣла
по всѣх суставах.
„Воини! — мовит — взаўтра рано
розжаримо всю лютость
ўгодѣте поныллым сставам“.
Стоят горы в право,
стоят в лѣво горы,
а на их вершки на высокі
позират сонѣнько ясне.
Горами тут відтам
горами там відсе
тягне війско, в собѣ несе борбу.
Ой там к городу на скалѣ к городу
тамка де Крувой Войміра вязит
и єго дочку красну
що ю имиў в густѣм лѣсѣ,
тамка під сѣдоў скалоў
и зганьбиў Неклана князя.
Крувой Неклану обѣцяў вѣру
и подаў вѣрню руку:
однак тым голосом тоў рукоў
навѣў бѣду на народ.
Гой нуже к вижню городу
гой к городу течѣт воини.
И розярили-ся війска
и д городу горнули-сь
на слово вдалого Чміра
казаўбысь градові хмары.
Іередні ся вкрыли щит на щит (вложивши),
на копѣях задні запирались

и на деревах в поперед засаженых.
И виж понад вершину лѣса
дренкотали их мечи у город,
бѣснились протѣ мечам
З города сѣкучим.
Реваў на градѣ Крувой ревом быка,
реваў хоробрость у свои люде,
и мечь его падаў на Пражаны,
Як дерево зо скали, по горах
много крепких валит дубів,
так к городу ся зглотило
Неклановых війск много.
Велѣв Чмір ззаду вдарити на город
велѣў з чола[1]) остріг перескочити.
Ой тут деревя высокоростле[2])
в густотѣ під скалою
приклонили к твердій стѣнѣ,
по деревлю щоб валить колоды
по над голови воинів.
Та під ними с переду стануло сильных
Муж ся мужа тикаў, один друга
широкими плечима.
Деревя вложили поперек на барки,
и ужьем их по здоўжь прикрѣпили
и поставили край себе ратища.
И скочили мужи на деревя,
по раменах копѣ розложили
прикрутивши ужьем.
Скочиў ряд третых на вторый,
четвертых на третый,
и пятых аж ид верху города,
відкиль мечи лискались,
відкиль стрѣлы шипѣли,
відкиль хропѣли колоды валящі.
Гой! пруд[3]) Пражанів через остріг рвеся
Захватиў всю силу в тверд городѣ.
Вийди Воймірe, вийди з милою дочкою
вийди з вежи на ранноe благо,

---

[1]) знач. з переду, s předa, 96. [2]) drva vysokorostla, ibid.
[3]) prúd, ibid.

(вийди з вежи в миленькє заранє)[1])
там на скалу, на скалѣ увидишь
скьрвленного Крувоя під сокироў мстивоў.
Вийшоў Воймір в благодѣйне ранє[2]),
Вийшоў с свойоў дочкоў краснотворноў[3]),
и взрѣў скьрвленного врага Крувоя.
И послаў Чмір полон назад людем
Красна дѣва с полоном вернулась.
И хтѣў Воймір богам приносы вчинити
в сесѣм мѣстцѣ в сесѣм кроку сонця[4]).
„Нуже Войміре“, — правит му Честмір
наші кроки стают походити
Власлава[5]), погоди богам в службѣ,
хтят богове Власлава стоптати.
Коли сонце ступит на полудне
нам станути, от, на сесѣм мѣстцѣ,
де звитягоў голос війск зголосит.
Бачь! от зброя врага твого, ходи!“
Врадуваў ся Воймір вельми вельми,
кликнуў зо скали голосом громким у лѣс
з сильного горла к богам так кличе:
„Не яртесь боги на слугу свого
що не палит треб при днешнѣм сонцѣ!“
„Принос богам доўжный, — мовит Честмір —
а теперь нам на врага поспѣти.
Теперь усядь ты на борзі конѣ
пролети лѣси олѣнѣм скоком
там в дуброву, там край пути камѣнь
богам влюбленный, на его верху
принеси богам, богам ти спасам
за звитягу тамту и будущу.
Заким ся оглянем, що сонце ступило
на высоту небес, станешь там на мѣстцѣ;
а зак сонце ступит вторым кроком
и третым кроком

---

[1]) більше сенсу має іменно сей стих чим перший.
[2]) blahodieiné iutro, 98. [3]) lepotwornú, ibid.
[4]) w siemže krocie slunce, ibid
[5]) знач.: наші стараня доведуть до побіди над Влаславом (naši kroci chwátaiú vícezit nad Wlaslawem) ibid.

над вершини лѣса, дойдут війска тамка,
де в стоўпах дымовых принос твій повѣє.
и поклонит ся всьо війско туда йдучи.
И усѣў Воймір на борзі конѣ,
лѣси пролетѣў олѣнѣм скоком
там в дуброву д скалѣ при дорозѣ;
на версѣ скалы зажѣг приносы
богам своим спасам
за звитягу першу и будущу.
Принѣс им коровицю буйну
Шерсть на нѣ ся лискала червена,
сю ялівку купив у скотарів
там в долинѣ у травѣ высокій,
даў за ню коня с уздою.
Палахкотѣў принос, приближались війска
к провалу; из провала горѣ в дуброву
глітным криком[1]) огорнені воини
идут по одному несучи оруже.
Всякій йдучи край приноса богам славу голосит
и минаючи не нехаў голосити.
Лишь доходили послѣдніи війска
скочиў Воймір на скорого коня,
наложиў тоўсті лопатки й послѣдки
шести комонникам за війском.
Ишли війска всѣми кроками сонця[2])
аж під сонця полудне.
Там на рівнотѣ ждаў их воѣвный[3]) Власлав,
от лѣса до лѣса стоит єго сила
стоит сила пятичи більша Пражан.
Яко з хмар з ней прошибались крики
брехане псів лаѣ превеликой.
„Тяжко нам боротись с тими враги
кий палицѣ мало коли здержит".
Такто Воймір; — рѣк му на се Честмір:
„Мудро се потайно говорити
премудро ся приладити на все.

---

[1]) hlukem, 102.
[2]) знач.: в міру того, як сонце підносило ся. (Ideše voiska wšemi kroky slunce, 102). [3]) voïwný, ibid.

На що чолом протѣ скали перти?
Зманит лисиця ярглавого[1]) тура.
Тут Влаславу з горы нас видѣти,
борзо долѣв в коло верха сего
щоб в зад взялись що були передні,
и так сподом горы опадным походом".
И се здѣяв Воймір и Чмір здѣяў.
И горнули-сь війска в коло горы,
и горнули-сь війска девятичи.
Так врагам свои числа змножили,
и так врагам страху підмножили.
розступилися по нижнѣм хащю
щоб лискала зброя врагам в очи.
Була гора напоўнена лиском;
прем удариў со заступом[2]) Честмір, —
маў сей заступ многі поўки чтыры. —
С ним з затѣнків лѣса Трус[3]) удариў,
Трус насѣв врагам на многі війска
взад, взад страх на них зо всего лѣса;
розпѣрнули-сь ряди сюда туда. —
Ой ревѣў лѣс из провала ревом[4]),
мов-бы горы боролись с горами,
й все деревя в себе изломили.
И вискочиў Влаclав протѣ Чміру
и вирваў-ся Чмір протѣ Власлава,
у сѣчь люту, за ударом ударь
зверг Власлава долѣв.
Власлав страшно по земли качаєсь,
и в бік и в зад, и встати му годѣ;
и в ніч чорну рвала го Морена[5])
кровь кипѣла[6]) з дужого Власлава,

---

[1]) iarohlavý, 102. [2]) zástupem, 104.
[3]) Трус, Трас, глянь в пѣсни: Забой, Славой, Людѣк, стор.
[4]) В переводї опушено перед тим 3 стихи:

Woimír wnoči na nie chrabrú rukú,
i zastúpi úwal na wzchod na pól,
w bok sie stawi protiwo Wlaslavu, 104.

[5]) Морена, Морана, посмотри в тойже пѣсни на стор.
[6]) kypieše, спливала 104.

в сиру текла землю по травѣ зеленѣй.
А й з ревучой губы душа вийшла,
злинула на дерьво, а по дерьвю,
сюда туда, док мертвець незженный[1])
Улякли ся що з Властавом були,
и втѣкали горѣ стороною
відси перед Чміра оком вкрадьце,
перед Чміром влаславоубийцьом.
Зазвенѣла звитяга в Неклана
радостне ухо й блиснула корысть[2])
Некланову радостному оку.

4.

Людиша и Любор.

Слухайте старі и молоді
о сѣданю[3]) и о борбах.
Буваў колись князь Залабскій,
князь богатый, славный, добрый,
тот маў дочку одиницю
єму и всѣм дуже милу.
Та дочь на див гарна була,
тѣла красно уростлого[4]),
лице мала над всьо бѣле
румѣньцѣ на лицѣх цвѣли;
очи моў-бы небо ясні
а по єѣ бѣлой шыѣ
розвѣває золот волос
скудерленый[5]) у перстенцѣ.
Та князь колись[6]) велѣў послу,
щоб ся пани всѣ згорнули

---

[1]) nezžen, не спалений, 106.

[2]) корысть, полон, от корити, покаряти ворога; и в святых книгах так полон именує ся.

[3]) сѣданє в первѣстку siedani, das Turnier вѣдаў от сѣдѣти, що кругом сѣдѣли присмотрюючись борбѣ мужа протѣ мужу. Єсли игра на Руси зовима на вкулачки не є спадком стародавных Турнѣѣв, то нѣт инного слѣду, бо и слова на тоє нѣт. (Що до зіставленя чес. siedanie і нім. Turnier, пор. у вид. Ганки, 1829, Anmerkungen·217).

[4]) в ориґіналї: tiela urostlého krásnie, 108.

[5]) skadeřeni, ibid. [6]) зам. раз, druhdy, ibid.

у город на пир великій.
И настаў день встановленый,
всѣ ся пани тут згорнули
з дальных сторон и волостей
на сей пир у город князя.
Взвенѣў[1]) гоміт труб и котлів.
(Зазвонили [згомотѣли] трубы й котли)
До князя пани ся горнут[2])
князеви ся поклонили
и княгини й дочцѣ гарнѣй.
По за доўгі столи сѣли
по родови своему всякій
и напесли ѣдла з дика (з дичини ѣдла носили)
и носили пите з меду;
було глітне пироване,
було славне пироване
розступилась[3]) сила в стави
розступилась[3]) в умы крѣпость.
Рече князь панам в ту добу[4]):
„Мужи, не буде вам тайно
з яких причин прибулисте.
статні мужи, хочу знати
котрі з вас ми найвгоднѣйші.
Мудро в мирѣ борбы ждати;
всѣгда нѣмцѣ нам сусѣди“.
Так князь; тишинь ся прорвала.
З за столів панове встали,
князеви ся поклонили
и княгини й дочцѣ гарной.
Кітли труби знова чути;
всѣ ся строят до сѣданя.
Перед замком в ширѣй луцѣ[5])
виж на краснѣй паволоцѣ
Сидѣў князь зо старостами
и княгиня з землянками[6])
и Людиша с дѣвицями.

---

[1]) wzeznie, 108. [2]) sie hrnú, ib.
[3]) Rostúpi sie, 110. [4]) W ta doby, ib.
[5]) w široé lúce, ib. [6]) s zemankami, ib.

Каже князь д своим землянам:
„Кому в перед пійти в борбу,
того я князь сам встановлю“.
и вказаў князь на Стрѣбора
Стрѣбор зове Людислава.
Гнет оба на конѣ сѣли,
и ратища взяли острі,
прудко протѣ собѣ гнали.
Доўго за спіл ся водили
(доўго ся волосували)
аж ратища изломали.
И так обидва исхляли
оба з мѣстця виступили.
мовит князь д своим землянам[1]):
„Кто пійтиме вторый в борбу
щоб княгиня встановила“. —
А княгиня на Серпоша
Серпош зове Спитибора,
И ўсѣли оба на конѣ
и ратища взяли острі.
И гнаў Серпош в Спитибора[2]),
З твердого сѣдла го випер
Сам из коня верг ся митью.
Тут оба мечів добули,
раз за разом в чорні щити,
прхнут[3]) ѣскры з чорвых щитѣв.
Усѣк Серпоша Спитибор
Паў к холоднѣй земли Серпош;
и так обидва исхляли
оба з мѣстця виступили. —
Каже князь д своим землянам[4]);
„хто йме третѣй у боротьбу
щоб Людиша встановила“.
Любора княгівна вкаже;
Любор зове Болеміра.
И всѣли оба на конѣ

[1]) В Маркіяновім переводї не стає одного стиха перед тим:
Zewznie hlahol trub i kotlów.
Пор. вид. Ганки, 112.
[2]) I hna Srpoš w Spitibora, ibid.
[3]) i iskry wzprchú, ibid. [4]) Пор. зам. 1.

и ратища взяли острі,
мѣтко в загороду гнались,
протѣ себе замѣрили-сь
вдарили ся ратищами.
Болемір з коня ся котит, —
щит му залетѣў далеко, —
винесли го хлопцѣ з мѣстця. —
Любор кличе на Рубоша[1]),
Гнет на коня Рубош скочит,
шпарко жене на Любора,
протяў Любор мечем копю,
крѣпко в шалом раз удариў
упаў з коня на взнак Рубош
винесли го хлопцѣ з мѣстця.
Любор кличе на земляне[2]):
„Хто ся хоче зо мноў брати,
тому сюда в загороду“.
И буў говор[3]) меж панами;
Любор ждає в загородѣ.
Здеслав двиг ратище доўге,
на ратищу тура главу,
гайт на коня ярбуйного[4]),
и гордими кликнуў словы:
„Дивого вбиў прадѣд тура
Отец вигнаў нѣмцѣв сборы[5]),
Скушай Любор му хоробрость“.
И тут протѣ себе гнали,
головами в себе трѣсли,
Тай оба з коней изпали.
всейчас тут мечів добули
и на пійшки ся бороли,
крѣпко мечѣма махали[6]),
вколо вдари розлягались,
Любор прибочиў ко нему[7]),

[1]) пор. у нас стр. 22, зам. 1.

[2]) Як під 1), — з тою ріжницею, що в ориґіналї є: Wzezni, пор. у в. Г. 114.

[3]) hovor, ibid. [4]) iarobuiný, ibid. [5]) sbory, ibid.

[6]) Křepce mečema máchasta, ibid.

[7]) Lubor sie k niemu přiboči, 116.

мечем усѣк в шалом круто,
роспре шалом на два куснѣ,
мечем у мечь вдариў сильно,
вилетѣў мечь з загороди;
а Здеслав упаў на землю.
Любора обключит[1]) панство[2])
и ведут го перед князя
княгиню й перед Людишу
Людиша му вѣнец вскладат
вѣнец з листя дубового[3]).

4.

Ярослав[4]).

Звѣщаю вам повѣсть многославну
О великих борбах лютых боях;
Кмѣтуйте и весь ум свой збирайте,
Кмѣтуйте а дивная вам чути!
В волости[5]) де Оломуц царствує
Зводит сѧ там гора невысока,

---

[1]) Okluči Lubora panstvo, 114.

[2]) Пор. стр. 22, зам. 1. [3]) Пор. зам. 2.

[4]) Основа сей хорошой и многоцѣнной пѣсни: Надѣляє пѣвец послухати повѣсти многославной о борбах и лютых боях. Повѣдає, як то земля Ческая доўго в благословенном пробувала мирѣ, аж буря от всхода сонця встала за про дочь татарского хана забитую в дорозѣ в западных сторонах. Стают супротѣ князѣ запада; дармо! Кыѣв и Новгород схилили вязы; Угрове упали; нужда ся змагає. Єще в двох побоях надармо ся спирали; Татар причвалаў до Оломуця. По двѣдневной борбѣ веде Внеслав горсть Хрістіян на горб Гостайнів славный чудотворным образом Пресвятой Богородицы. Там укрѣпляют наспами гору, и на заўтрю вражій приступ відперают. Али Внеслав пожиў смерти. В слѣдующій день не зводит ся ворог, али люта жаждь мучит хрістіяни. Вестонь радит передати-сь, Вратислав боронит, сѣє в сердца надѣю на Бога, и веде на молитву. Зриває ся тучя, потѣк жаром лѣта висушенный прожиў водами, а на табор вражій ударили громи. Меж тѣм берут ся вражі силы ид Оломуцю, настає люта сражя, зразу недобронадѣйна христіянам, аж Ярослав постелиў трупом Кубляєвича вражого верховодника. Всьо на схід утѣкає а Гана стала слободна. —

Видит ся сія пѣснь зродилась меж годами 1259 и 1294.

[5]) В старых руских лѣтописях волость чясто-густо значит землю — прирімнай власть и владнувати; волость и володнувати; — Владимір, Володимір. —

Невысока на имя Гостайнів;
Мати Божа чуда тамка творит.
Доўго землѣ наші в мирѣ були,
Доўго гаразд цвѣў помеж міряны,
Но от всхода в землях буря встала
Встала про дочь татарского хама
Що хрестянскі люде про камѣнье
Про золото и перли забили[1]).
Красна Кубляѣвна яко луна
Що сут землѣ на западѣ вчула,
И в сѣх землях жиє много люда,
Брала-сь спознать чужі поведѣнки.
Десять скачут на ноги молодцѣв
И двѣ дѣвѣ ко проводу єѣ[2]).
Нагорнули[3]) чого треба було,
Повсѣдали всѣ на борзі конѣ,
И брали ся куда сонце спѣє.
Яко зоря на заранцѣ сяє
Коли по над мрачні лѣси зійде;
Так дочь сеся Кубляєва хама
Рідноў красоў и стрійноў сіяла[4]).
Огорнена вся в золотоголовльє[5]),
Шыю нѣдра прогалені[6]) мала
Вѣнчана камѣньом и жемчугоў[7]).
Чудовали-сь нѣмцѣ такій красѣ,
Завидѣли дуже ѣй богатству,
Стерегли ѣй пути и дороги,

---

[1]) iuž křestienstí ludé pro kamenié,
pro perly i pro zlato zabili. — (Пор. стр. 118).

[2]) О двѣх дѣвицях голосит також стара народна казка о дѣвочим градѣ (Maidenburg) близь Николаєва (Nikolsburg) на Моравах, мов то Пан сего тина княжну Моголскую и з нею двѣ дѣвицѣ умертвиў, а забравши що в них дорогого, трупи верг у пропасть. На другій день звели ся три скалѣ страшно протѣв тина, — свидѣтелѣ злобы. — (Пор. Anmerk. стр. 218).

[3]) Nahrnuchu, 118.

[4]) властиво: сіяла вродженою красою і красою строю,
rozenú i stroinú krású sieśe, 120.

[5]) zlatohlavie, ib. [6]) знач. неослонені, rozhalena, ib.

[7]) **жемчуга**. Сеє слово стрѣтиш лишь єще в обрядовых народных руских пѣснях.

Випали на ню меж деревами,
Забили ю и взяли имѣнье.
Лиш се зачуў Кубляй хам татарскій
Що ся стало з дорогоў дочкою,
Забраў війска зо всѣх сторон ширых
Тягне з війском куда сонце спѣє.
На западѣ се королѣ вчули
Що хам спѣє к сторонам их людным,
Споўчили-сѧ один ко другому,
И зобрали превеликьє війско,
И тягнули полем протѣв нему,
На великой рівнѣ стаборились,
Стаборили-сь и хама зьде [1]) ждали.
Кубляй каже усѣм чародѣєм,
Вѣщунам, звѣздарам и знахурам,
Абы звѣстили добре погадавши [2]),
Якій конец взяти-мут боротьбы [3]).
Зібрали сѧ упрем [4]) чародѣѣ,
Вѣщуни, звѣздарѣ и знахури,
На два боки кругом розступились,
И тросќ чорну поздоўж положили,
Розчѣпивши на двѣ половицѣ;
Первѣй Кубляй имя нарядили
Королѣв пак другой имя дали.
Слови над сим спѣвнули ветхими [5]).
Стали тростн сполу воѣвати
И тросќ Кубляєва витяжила.
Зрадувалась всего люда множѣнь;
Всякій тече борзо д своим конѣм;
И в ряди ся поставили війска.
Анѣ раду радили Христяне,
В ряди поган без памяти гнали,
С такоў бутоў яку силу мали.
Тут бой первий вдариў у громаду [6]);
Мовь з хмар повинь задожчѣли стрѣли,
Ломіт ратищ мовьбы рахкот грома,

---

[1]) zdie, 120. [2]) aby zviestovali uhodnúce, ib. [3]) kteraký by konec boi imiel wziéti. ibid. [4]) ckopo, nalit. ibid.
[5]) vetchými slovesy nad sim wzpiechu, 122.
[6]) Tu sie prvý boi w hromadu srazi, ibid.

Блескіт мечів яко огонь моунѣ,
Силоу обѣ сторони ярбуйноу [1])
Одна другій не дасть поступити.
Множѣнь Хрестян вже поганів гнала,
И вже-бы их перемогли були,
Кобъ не прийшли знова чародѣѣ
Принѣсши ті трости розчеплені,
Татаре ся вельми запалили,
На Хрестяне ударили люто,
Так их круто вперед себе гнали
Же их перхли мовь-бы звѣрь пудливый [2]).
Тут щит лежит, дорогий тут шалом,
Тут в стременах кінь рве воєводу,
Тут сей дармо жене у Татары,
Онде просит, пробог! милосердя.
Татаре то так ся розжарили
На Хрестяне дачь вложили многу,
Два під себе взяли королѣвства
Старый Кыѣв, просторон Новгород [3])
Скорѣ в землях рознесло (осит) сѧ горе,
По всѣх землях люд сбирати станут,
Поставили чтыры много війска [4])
Поновили с Татарами вражду.
Гнулись Татаре в праву сторону
Як чорна хмара, що грозит градом
Позасипати царины ўродні
Такій рій чутный буў из далека.
Упрем Угры в сотницѣ зглотили-сь,
Впрем оружні с ними сѧ срѣтили,
Лишь надармо хоробрость и вдалость,
На дармо ся дерзко запирали [5]);
В серед рядів вгнали-ся татаре,
Розперхнули всѣ их многі війска,
Сполонили всьо що в земли було.
Всѣ Хрестяны минула надѣя,
Було горе гірше всего горя.

---

[1]) iarobuinú silú, 122.
[2]) že ie iak zvieř plachý rozprnuchu. ibid.
[3]) До Новгорода не продерлись Татаре, однакож платиў им Новгород драчу. [4]) čtyřie valne voie, 124. [5]) drzostné wspiéránié, ib.

Помолились Богу жялісливе
Щоб спасаў их від татар злобливых. —
„Ой, стань в гнѣвѣ своим о Господи!
Спасай от враг спасай нас гоненых!
Душу нашу хтят потолочити [1])
Як звѣрь вівцѣ тѣсно обключивши“.

Первый бой нам втрачен, втрачен вторый,
Татаре ся в Польшѣ розложили
Ближче й ближчъ всѣ села сполонили
Продерли ся люто к Оломуцу.
Бѣда тужчя стала по краѣнах
Невстояло-сь нич перед поганым.

Бороли-сь день, бороли-сь день вторый,
Нѣкуда ся не клонит звитяга.
Ой, та множѣнь татар розмножила-сь,
Як ся множит в осѣнь тьма вечерня;
А в повини серед Татар лютых
Холѣбало-сь війско Хрестіянів,
Насильно ся к сему горбку дручи
На нѣмж мати Божа чуда творит.

Нуже, братя! нуже, Внеслав кличе,
У срѣбельный щит мечем удариў,
И хоругвой над головоў точит.
Мужают-сѧ всѣ [2]), в татары рвут-ся,
Избили-ся в одну силу сильну,
Вирвали-ся, мовь огонь из землѣ
Змеж Татарів премнога, д горбкови.
Горбком горѣ взадными кроками;
На підгорбю в ширь ся розступили.
У гран острый звузили-ся сподом,
В право в лѣво покрыли ся щитьми,
На рамена вклали острі копьѣ
Другі первым, а пак другим третѣ
Тут стрѣл хмары з гори на Татары.
В тѣм ніч темна засунула землю,
Розвалила-сь из землѣ до облак,
Заступила очи розжарені
Протѣв собѣ Хрестян и Татарів.

---

[1]) Potlačiti, 124. [2]) Wše sie wzmuži, 126.

Вергут насцы в густѣй тмѣ Хрестяне,
Насцы в коло верха обкопані.
Лишь на всходѣ рано починало-сь
Издвигнуў-ся веській врагів табор
Табор сей буў кругом горба страшный
В таку далѣнь що й незаглянути.
На борзых тут конех лиш шепшѣли[1]),
Настромлені на копьях несучи
Хрестян главы горѣ к шятру хама.
Тут зглотила-сь множѣнь в одну силу,
Всѣ в сторону одну замѣрили,
И горѣ під горб ся швидко (мѣтко) мчали,
И скричали криком над все страшным
Аж ся гори, доли розлягали,
Вкруг на наспах Хрестяне стояли
Мати Божа дала им хоробрость,
Натягали борзо тугі луки,
И махали сильно мечем острым
И татарам було уступати[2]).
Розярив ся народ Татар лютых,
И займиў ся хам их крутым гнѣвом.
Ростуцпиў-ся в три струѣ весь табор.
Гнали трома струѣ під горб люто.
Дерев двадцят звалили Хрестяне,
Усѣ двадцят що тамка стояли,
Покрай наспів сточили колоды.
Вже, вже в наспы Татаре ся гнали
Ревли криком аж в облаках страшно
Вже ся ймали розкитати наспы[3]);
З наспів дужі колоды звалені
Измяэкали Татарів як черви
Изтерли их в рівнотѣ ще дальше.
И ще доўго воѣвали круто
Аж ніч темна конец боям ставит.
Ой, про-Бога! бачте! славный Внеслав
Славный Внеслав зметеп стрѣлоў з наспів!

---

[1]) Na ručiech tu koniéch wnuž hemžechu, 128. Нїм. перев. передає ту фразу: Und da wimmelt's nur von hurt'gen Reitern.
[2]) i by tatarowóm ustúpati, ibid.
[3]) rozkotati, ibid.

Тут жяль крутый рваў им тужне сердце,
Шкварит круто люта жаждь им внутрьє,
Стлѣлим горлом вохку траву лижут.
Вечерь тихій пройшоў в ніч холодну
В сѣре раньє ніч ся измѣнила
А в таборѣ татар було тихо.

Під полудне день стаў ростлѣвати,
Лютоў жаждєў падали Хрестяне,
Випражені уста роздворяли,
Пѣли к Божой матери хропливо,
К нѣй понылі обертали очи
Жялісливо руки си ломали
Тужно з землѣ в облаки глядали.

„Годѣ дальше жаждою тиратись
Не мога нам про жаждь [1]) воѣвати
Кому житьє здоровлѣчко миле
Тому ждати милости в татарів“.
Так казали одні, так и другі:
Лютше жаждоў як мечем згибати
Досыть буде воды нам в неволи.
Кликнуў Вестонь: „за мноў кто так мыслит!
За мноў, за мноў, кого жажда мучит!“

Тут Вратислав ярым туром скочит
Вестоня за сильні схватиў руки:
„Що! – ты зрадо, скверно хрестян вѣчна [2])
В гибель вергчи [3]) хочешь добрі люде?
Хвально ждати милости от Бога,
Не в неволи от дивих Татарів. —
Сами братя не спѣйте в погибель!
Найлютѣйшій жар-єсмо стерпѣли,
Бог крѣпиў нас в горяче полудне;
Надѣючим Бог нам пришле поміч.
Стыдайте-ся мужи такой мови
Сли хочете звати-сь витязями [4]).
Як погинем на сем горбѣ жаждоў,
Смерть та буде Богом намѣрена;
Як ся здамо мечам врагів наших,
Сами вражду [5]) над собою здѣєм.

---

[1]) pro žižň, 130. [2]) škwrno křestian wiečna! ibid.
[3]) wrci, ibid. [4]) hrdinami, 132 [5]) wražbu, ibid.

Господеви мерзка є неволя,
Грѣх самохіть в ярмо шыю дати
За мноў ходѣт, мужи! кто так мыслит,
За мноў д престолу матери божой!
За ним множѣнь к святому йде храму:
„В своѣм гнѣвѣ стань о Господине
Попад враги двигни нас в краѣнах
Чуй голоси, що до Тебе кличут!
Обключені[1]) єсмо лютым врагом
Спасай от татар круто нас обсѣвших
Дай утробам нашим відвологу
Принос тобѣ дамо гласоносный[2])
В землях наших изтерай вороги
Изгладь по вѣк и по вѣков вѣки“. —
Ой бачь! хмарка на згорѣлым небѣ!
Дунуў вѣтер, гром загудѣў страшный,
Хмарило-ся тучеў по всѣм небѣ,
Раз в раз моўнѣ бют в татар намети
Пролив многий зживиў потѣк горба[3]).
Пройшла буря — Війска в ряди-сь горнут
Зо всѣх сторон, зо всѣх краѣв землѣ.
Дъ Оломуцу вѣют их коругви.
Тяжкі мечи по боках им висят,
Поўні тули рахкотят на плечах,
Ясні шаломи на буйных главах
А под ними шпаркі грают конѣ.
Лѣсові роги громко зазвонили,
Вдарили гуки, брящных[4]) тарабанів,
Сперли ся обѣ сторонѣ упремо,
А от пороху тумани ся звели,
И послѣднѣйша крута була борба[5]).
А мечів острых трѣск настаў и дренкіт[6])
а стрѣл каляных страшный настаў шипіт
И ратищ ломіт, рахкот[7]) быстрых копьѣй;

---

[1]) oklučeni, 132.
[2]) hlasonosnú obiet, ibid.
[3]) hoiný přiéval pramen chlumský zživi, ibid.
[4]) břeskných, 134.
[5]) Невластиво передано ориґінал:
i by pótka kruta poslednieie, ibid.
[6]) drnket, ib. [7]) rachet, ibid.

Було колотьє и рубаньє було
Було хлипаньє и радованьє було
Кровь ся валила мов дожджеві струѣ
Мерши лежяло як дерева в лѣсѣ.
Голова сему в двоє розколена,
а тому руцѣ обѣ обсѣчені
Тот ся из коня чрез другого котит,
Тот ся розѣвши ворога молотит
Мовь люта буря по скалах деревья.
Тому мечь вгнаў-ся аж по держак в сердце
А сему стриже враг Татарин ухо. —
Угу! буў рев, буў зойк жалісливый!
Утѣкати почали Хрестяне
Татаре их лютым давом[1]) гнати.
Гой! то Ярослав летит як орел!
Тверда крыця та на сильных персех
Під крыцею хоробрость и вдалость
Під шаломом многобыстра мудрость[2])
Ярость з жарких палахкотит очей.
Розлюченый гнаў мовь лев драчливый[3])
Як придасть-ся теплу кровь узрѣти,
Коли жене пострѣлен за ловцем.
Так злютивши-сь сей бьє на Татары.
Чехи за ним мовь бы градобитьє.
Вдариў круто на Кубляєвича,
Многолюта[4]) взяла ся боротьба.
Вдарили-ся оба ратищами
Оба с трѣском зломили великим.
Съ конем в кьрви знуряный Ярослав
Захватиў мечем Кубляєвича
От рамена вкосом прогнав вижку[5])
Аж без духа упаў межи мертвих.
Зарахкотѣў над ним тулец з луком.
Ужях-ся весь нарід татар лютых,
Сяжнодоўгі[6]) відметнуў ратища,

---

[1]) davem, 134.
[2]) welebyster viehlas, ibid.
[3]) drážlivý, ibid. [4]) veleluta, 136.
[5]) ot ramene šúrem kyčlu protče, ibid.
[6]) sehodlúhé, ibid.

и пиловаў, хто вдаў втечи скоро[1]).
И спасла-ся Гана[2]) татар вражих[3]).

Пѣсеньки.

1.

Збигонь.

Полѣтує голуб з дерева на деръво
Гуде жялѣсненько горе всьому лѣсу:
„Ой ты лѣсе шырый! лѣтаў я тобою
с дорогоў голубкоў с милоў премиленькоў.
Ой, а злобный Збигонь захватиў голубку
и занѣс у город, ах у твердый город[4]).
Гей, ходиў молодец вкруг твердо-города,
вздохаў жялостиво за дорогоў милоў.
От города к скалѣ, на скалѣ усѣў си,
сидѣв зажурившись з нѣмим мовчаў лѣсом.
И прилетѣў голуб гуде жялісненько.
Подвѣў головоньку молодец и каже:
„Ты сумный голубче! сумно ти самому.
Чи тобѣ кругавець[5]) вхопиў подружечку?
Ты Збигоню тамка на тѣм тверд-городѣ,
ты ухватиў мою дорогу миленьку,
и занѣс у город, ой у тверд у город!
Голубче, ты буў-бысь с кругавцем бороў-ся
Кобы в тебе було удатноє сердце;
буў-бысь кругавцеви видер сву[6]) дорогу,
кобы в тебе були драві острі єми[7]);
ты бысь буў погубиў кругавця злобного
кобы ти буў твердый мясожравый зюбец[8])“.
Нуж сумный молодче, же ни на Збигоня!
В тобѣ преудане на ворога сердце,

[1]) palováše tu, kto téci može, 136. — властиво: утїкав, хто лише міг бічи.
[2]) Гана, часть Морави на побережу рѣки тогож имене.
[3]) Задержанє чеської синтакси:
I by prosta Hana tatar wrahów.
[4]) u hrad twrdý (Felsenveste), 144. [5]) krahuiec, 146.
[6]) svú. ibid. [7]) dravá ostrá drápy (сильні, острі кігтї), ibid.
[8]) masožravý nosec (дзюб), ibid.

в тебе протѣ нему зброя крѣпка остра
в тебе му в голову тяжкая бардиця[1]).
Мѣтью молодец долѣв, долѣ темным лѣсом.
Взяў на себе зброю, й на рамена барду,
Спѣє лѣсом темным к городу, твердому.
Стаў у тверд-города,
ночѣ, — всюда темно, —
тоўк пястуком сильным
„Кто там?... — слова з замку.
„То я ловец блудный“. —
Розверлись ворота.
Тоўк пястуком сильным;
Розверли ся вторі.
„Де владика Збигонь?“ —
„За великоў свѣтлицеў“.
Там Збигонь збиточный[2]), там плаче дѣвиця.
„Гей, отчини ловцю!“
Не отчиниў Збигонь. И розбиў бардицеў
двери дуж молодец, и розбиў бардицеў
Голову Збигоня. Всюда бѣгаў замком,
и всьо потоўк в замку. В своєй красной дѣви
лежаў до розсвѣта. —
Прийшло ранне сонце верх дерев у город,
прійшла нова радость в молодецькє сердце,
Що сву красну дѣву держит в руках сильных.
„Чия то голубка?“...
„Ухватиў ю Збигонь,
Як мене тут вязниў,
так ю в тверд-городѣ“.
„В лѣси з тверд города!“
В лѣси полетѣла, и туда лѣтала,
и сюда лѣтала, з дерева на деръво
зо своим голубцем, с голубцем сипляла
на однѣй рокити.
Зрадовалась дѣва зо своим молодцем,
Ходит сюда туда, всюда куда схоче
з миленьким сипляла на однѣй постѣльцѣ.

[1]) tobie iemu w hlawu tiežek železný mlat! — 146.
[2]) Tamo Zbyhoň wilní, 148.

2.

С о й м а.

(Сей кусник видит-ся є вломок пѣсни о Судѣ Любушинѣм).

— — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —

Всяк От[1]) своѣй челяди войводит,
Мужи орут жены шити шнют.
а умрели[2]) голова челяды
лѣти всѣ имѣньом враз владнуют,
владику си вибравши з родины
сей на славні к добру ходит сойми
ходит с кметьми, з-ляхи й владиками.
Встали кмети, ляхи й владики,
похвалили по закону правду. —

3.

Л ю б у ш и н с у д.

Ой Волтаво, про що мутишь воду,
про що мутишь воду срѣбропѣну ?[3])
Чи тя люта розвоўнила буря
тучу з небес зсыпавши широких,
гор зеленых сполокавши главы,
глин намивши золотопѣсочных ?[4])
Якже менѣ воды не мутити
Коли-сь сварят два родимі братя
рідні братя за отця дѣдицво.
Дуже-сь сварят помежи собою,
Лютый Хрудош на Крывѣй Отавѣ
Отавѣ Крывѣй золотоноши,
Хоробр Стаглав на студен Радбузѣ,
оба братя, оба Кленовичи
Попеля Тетвы давного рода.
Що с поўками прийшоў Чеховими
через три рѣки всѣ буйні землѣ.

---

1) От, уменьшительное з него о т е ц.
wšak ot svéi čeledi voievodí, 184.
2) I umreli, ibid. 3) strebropienu, 196.
4) vyplakawši zlatopieskú glínu, ib.

Прилетѣла дружна ластовонька,
прилетѣла з над Крывой Отавы,
на розложисте сѣла оконце,
в отцѣв золотѣм Любушинѣм дворѣ,
в отцѣв дворѣ святѣм Вышеградѣ;
горює и сумно нарѣкає.
Лишь се вчула єѣ сестра рідна,
рідна сестра в дворѣ Любушинѣм,
молит княгиню внутрь Вышеграда
перед воротьми встановить правду[1])
обох єѣ приклпкати братей
и по закону их розсудити.
Каже княгиня виправить послы
по Зутослав з над[2]) бѣлой Любицѣ
куда красні дубровы ся стелят,
по Лютобор з горба Доброславска,
де Орлицю Лаба випиває.
Ратибора від гор Кърконошпх
Де Трут дуже люту сань[3]) умертвиў,
Радована з камѣнного моста[4]),
Ярожира з бердів быстрорѣчных[5]),
Стрезибора з над Сажавы ладной
Саморода з над Мжи срѣброноши[6]),
по всѣ кметѣ, лехи и владики,
по Хрудоша и Стаглава братей
Сварящих-ся за схиды отцѣвски.
Лишь ся сняли[7]) ляхи и владики
в Вышеградѣ (в столицѣ Любуши);
по родови веськиї свому стануў,
ступит княгиня в яснобѣлѣй рызѣ,
на отецькій престіл в славнѣй соймѣ.
Двѣ премудрі виступили дѣвѣ
внучені в вѣщбах витязѣвских[8]).

[1]) na popražiu ustaviti prawdu (Hier im off'nen Saal Gericht zu halten), 196. [2]) ot Lubice . . . , ibid.
[3]) pogubi saň (змія. смока) lutu, 198.
[4]) po Radovan ot Kamena mosta, ibid.
[5]) po Jarožir ot bred wletorečných, ibid. [6]) strebronosné, ibid.
[7]) властиво: зійшли ся, Kda se sniechu . . . , ibid.
[8]) vyučenie viešбam Vítiezovým, ibid.

у одной сут дошки правдолатні[1]),
мечь у другой крывды караючий,
протѣв ним поломѣнь правдозвѣстна[2])
и под ними вода святочудна[3]).
З отцѣвского стола золотого
почала княгиня говорити:
„Мои кметѣ, ляхи и владики,
Сесю братем розсудѣте правду,
що ся вадят о спады отцѣвски
о отецьки спацы меж собою.
По закону богів вѣкожизных[4])
обом в однѣй пробувати власти
або рівноу роздѣлитись мѣроу.
Мои кметѣ, ляхи и владики
виповѣлы[5]) мои осудѣте,
Чи по вашому они роз-уму.
Сли не по вашой они сут гадцѣ,
встановѣте якбы иншим чином
помирити сколоченных братей“.
Склонили-ся Ляхи и владики,
и почяли с тиха говорити,
говорити с тиха меж собою,
и хвалити єя виповѣды.
Встау Лютобор з Доброславска горба
Яу такоє слово говорити:
„Славна княгине з отцѣвского стола
из отцѣского стола золотого!
розмыслили мы твои виповѣды.
Сбери голоси по народу свому“.
Судні дѣвы голоси сбирали,
в судину их святую сбирали,
и дали их ляхам, викликати.
Встау Радован з камѣнного моста,
Яу голосів числа проглядати
и більшину прокликáти в народ
в народ на соим зобран задля суда.

---

[1]) prawdodatné, 198. [2]) plamen prawdozwiesten, ibid.
[3]) У Шашк. помилка: святосудна, svatocudná voda, ibid.
[4]) viekožizných bogów, ibid. [5]) výpoviedi, 200.

„Оба рідні братя Кленовичи[1]),
Рода давного Тетви Попеля,
Котрий прийшоў с поўки Чеховими,
в сѣ дебелні землѣ чрез три рѣки —
Погодѣт ся о отечні села
там вам обом разом панувати.
Встануў Хрудошь від Кривой Отави,
по утробѣ му ся жоўчь розлила —
Лютостю всѣ трясли ся суставы,
Махнуў рукоў ревнуў ярим туром:
„Горе птицям, сли, в их гнѣздѣ змия,
Горе мужам де жена владнує!
Мужу мужам владнувать подоба,
Перьѣсткови спадь дати, се правда“.
Встала Любуша з золотого стола,
Рече: Кмети, лехи и владики!
Чуєте мою озьде поганьбу
Судѣт сами по закону правду.
Вже не буду судити вам сварки,
Зволь́те мужу промеж собоў рівну
Щоб зелѣзом владнуваў над вами —
Рука дѣви слаба владнувати.
Встаў Ратибор від гор Корконоши
взяў такоє слово говорити:
Нехвально нам правди йськати в Нѣмцѣв
по закону правда в нас святому
Що ю наші принесли отцеве
в сѣ дебелні землѣ через три рѣки. —

---

[6]) Докінчене переводу, почавши від сего стиху, зроблене й написане иньшою рукою, відай Я. Головацьким. Для цілости подаю його.

Miscellanea.

Варіянт байки Хмельницького.

Про т. з. байку Богдана Хмельницького є окрема розвідка М. Драгоманова (перекладена в III т. Збірника фільольоґ. секції Наук. Тов. ім. Шевченка, стор. 1—24); там зібрані всї варіянти сеї байки, які були звісні Драгоманову. Я тут хочу звернути увагу наших етноґрафів на ще оден варіянт сеї байки, надрукований з початком XVIII в. Він містить ся в книжочцї п. з. **ИѲІКА ІЕРОПОЛІТІКА** или Фїлософїѧ Нравоꙋчителнаѧ (перше видане печерське з 1712 р.; потім було ще кілька видань). Книжочка поділена на глави, в кождій главі пояснене якесь моральне питанє; в главу п. з. Дрꙋгъ примиренный (карта р҃д видання 1712 р.) вложений як „притча“ сей варіянт байки Б. Хмельницького. Я його подаю тут в цілости:

Пред нѣкоегѡ земледѣлѧ домомъ, въ горѣ жилище имꙋщїй ѕмїй вхождаше въ селенїе мꙋжа ѻнаго. по слꙋчайнойже винѣ сынъ земледѣлев ѹдари ѕмїѧ. но сей возъѧренъ, смертнѣ ѹгрызе ѻтрока. Ѻтецъ мертва зрѧщъ сына, и болѣзнїю ѡбѧтъ сꙋщи ѕѣло: скоро бѣжа, еже ѹбити ѕмїѧ. но част токмо нѣкꙋю ѡшиба ѹсѣче емꙋ. а ѕмїй въ горꙋ сокрысѧ. Таже хотѧщъ лїстнѣ примиритисѧ со ѕмїемъ, пачеже времене ища ко ѿмщенїю ꙋдобнаго, веземъ водꙋ, мꙋкꙋ, соль, и ѿ пчелъ сотъ: призываетъ ѕмїѧ ко прежней дрꙋжбѣ. Сейже исъ пещери, ѿвѣща свищꙋщъ: Всꙋе трꙋдишисѧ добрїй мꙋжꙋ: дрꙋжество бо ѹже междꙋ нами небꙋдетъ. зане егда мѧ безъ ѡшиба виждꙋ, а ты гробъ зриши сыновнїй, мирни како пребꙋдемъ?

При кождій главі Иѳіки є образець „ради ѡхотнѣйшаго прочитанія“, як каже передмова, і відповідний чотиростих; образець при сій притчі представляє смерть отрока і відрубанє зміїного хвоста. Завважу ще, що чотиростихи в Иѳиці, се ті самі що переписані в збірці Маркіяна Шашкевича (див. М. Тершаковець: Причинки до житєписи М. Шашкевича, Записки Н. Тов. ім. Шевченка т. LVIII); о скільки знаю, др. Франко лиш через помилку вказав (Зап. Н. Т. ім. Шевч. т. LXI, misc. с. 5) на могилянську Антольоґію, як на жерело, звідки взяв Шашкевич ті вірші (примірники Иѳики у д-ра Франка були без заголовкової карти).

Ів. Крипякевич.

Володимир Лесевич — Іван Рудченко.

Некрольоґічні замітки.

При закінченню річника сповняючи обовязок редактора — помянути страчених в остатніх місяцях робітників на ниві української науки, я починаю з сих двох небіжчиків, лучачи згадки про них в спільній замітці.

При всїх ріжницях в цілім складї суспільної й літературно-наукової фізіономії, які ділять сих двох покійників, є між ними спільний термін, з огляду на котрий уважаю своїм обовязком помянути їх на сторінках нашої часописи — се їх працї в сфері українського фолькльора. Сього-б уже вистало на поясненнє, для чого злучаю їх в однїй замітцї — але я міг би знайти й більше таких спільних термінів: близькі земляки, репрезентанти одного поколїння, вони — кождий в своїм роді й на свій лад, характеризують перед нами мартирольоґ української народности в Росії, дають ілюстрацію тих ріжних обставин, які вкінцї приводять до одного результату — відривають від українського ґрунту українських людей, так що вони — при всїх своїх несумнївних симпатиях до України, розмірно лише дуже мало дають для культурного й національного розвою своєї вітчини.

Володимир Лесевич, потомок родовитої і значної, богатої й осьвіченої української родини з Лубенського повіту, родив ся 1837 р. в своїй фамілїйній маєтности с. Денисовцї і виріс в традициях щирих і гуманних відносин до місцевої людности,

якими визначала ся отся фамілія[1]). Учив ся в київській ґімназії, потім в інжинерській школї в Петербурзї, що дала чимало визначних репрезентантів поступової Росії; випущений військовим інженером, він пробув в війську три роки на Кавказї, беручи участь в тодїшній кавказькій кампанії, потім пройшов курс академії ґенерального штаба в Петербурзї. Перед ним стелила ся гарна урядова карієра, але його симпатії й інтереси тягли його в иньший бік. Він кидає службу, віддаєть ся науковій працї в своїй улюбленій сфері — фільософії, спеціально — проблємі знання, і заразом працює коло матеріального й культурного подвигнення людности в своїй маєтности. При еманціпациї селян він подарував їм без винагородження, яке діставали поміщики, частину ґрунтів, а викуп за решту ґрунтів, замість узяти собі, положив як фонд на урядженнє сїльської щадницї й школи. Аренду тих ґрунтів, які зіставали ся за ним, він орґанїзував на спеціальних, дуже раціональних підставах, окрім низької арендної плати забезпечивши широкий приступ до тої аренди всім селянам, які б її хотїли. Сї розпорядження забезпечили його бувшим підданим економічний добробут. Культурному подвигненню мала послужити школа, оперта на раціональних основах, з наукою на українській мові. Але такі заходи коло школи показали ся страшенно небезпечними адмінїстрациї, що стерегла в тім часї як найвищої біди кождого прояву української народности. Уже перед тим ставши підозрілим в її очах своїми розпорядженнями на користь селян, Лесевич тепер, наслїдком донесень шкільних властей, був без церемонії видалений з своєї маєтности й близько десять лїт (1879—1888) мусїв пробувати в місцях більш або меньш „отдаленних“, з початку в Сибири, пізнїйше в великоросийських ґуберніях, без права пробування в Петербурзї.

Се вигнаннє, відірвавши його від рідного ґрунту, ще більше скупило його інтереси коло фільософічних питань, які його займали. В великоруських поступових кругах високо цінили Лесевича, як одного з найвиднїйших в Росії репрезентантів фільософічної гадки — з початку контівського позитивизма, пізнїйше (з кінцем 1870-х рр.) неокантіанства, або критичного реалїзма.

[1]) Про їх родову маєтність і дїяльність в нїй Вол. Лесевича дещо див. у Милорадовича, Степная Лубенщина, К. Старина, 1904, IV.

(емпіріо-критицизма)[1]. Ми не будемо близше спиняти ся на його працях на сім полї, що входять в історію загальної фільософії й історію великоросийського культурного житя, піднесемо лише, що в своїх фільософічних студіях Лесевич дуже інтересував ся також історією релїґій і звязею релїґійних ідей з мітами і фолькльорно-етнольоґічними мотивами. Заінтересованнє сею „фільософією казок" відогріло в нїм інтереси до українського фолькльору. ДІставши приступ до вітчини, він з особливим інтересом займаєть ся ним. Між близшими сусїдами в селї його увагу особливо звернув на себе як визначний майстер і знавець казок і оповідань козак Родіон Чмихало 1894 р. Лесевич предложив ґеоґрафічному товариству в Петербурзї реферат про нього[2]) й познайомив авдиторію з його репертуаром. Сей репертуар Лесевич не переставав студіювати й пізнїйше, й так виросла велика збірка „Оповідань Р. Чмихала", предложена ним в 1903 р. Науковому товариству Шевченка й видана рік пізнїйше як XVI том Етноґрафічного Збірника. На жаль, ті інтересні гадки про звязь мотивів фолькльорних взагалї і спеціально — українських, які так сильно займали в остатнїх лїтах покійника (знаю се з особистих розмов і листів його), не встиг він представити в відповідній повности (сеї сфери дотикає одна з останнїх його публїкацій — La légende de Jesus et les traditions populaires, 1903, коротке резюме його поглядів).

Зносини з Науковим товариством імени Шевченка, навязані Лесевичом в останнїх лїтах його житя, були одним з проявів збільшеного заінтересовання українською стихією, що характеризує останній період його житя. Припускаю, що тут крім повороту Лесевича на Україну мав певне значіннє і вплив його зятя, звістного українського письменника Вол. Леонтовича. Лесевич не тільки зачинає більше інтересувати ся українськими справами, а й починає забирати голос в них. Дуже прикро відчував він своє відчуженнє від української стихії, від української мови, в яке впав пішовши цїлком за великоруськими культурними течіями. Старцем, з здоровєм і силами безповоротно підірваними засланнєм і пережитими турботами, він носив ся з плянами

---

[1]) Головнїйші його праці з сього часу: Опытъ критическаго изслѣдованія основоначалъ позитивной философіи, 1877, Письма о научной философіи, 1878, Этюды и очерки, 1886.

[2]) Видрукований при збірнику оповідань Чмихала в т. XIV Етноґрафічного Збірника.

прожити в Галичині довший час для практичного присвоєння української мови і потім розпочати публичні виклади у Львові з своїх улюблених наукових сфер. Се він надїяв ся зробити під час подорожі за границю 1903 —4 рр. Але сї пляни прийшли запізно — здоровє вимагало спокою, курациї, а не нових трудів, і се все зістало ся в сфері мрій. Лесевич виступав тільки від часу до часу в російській пресї з статями в оборонї українського слова (нпр. його інтересна розвідка про Гребінку, 1904, статї в часописях в справі знесення указу 1876 р., дозволу українського перекладу св. Письма й ин.). На нього покладали надії також в плянах конституційного житя — хотїли ставити його кандидатом до думи з його повіту й т. и. Та смерть вихопила його власне тодї, коли зорі свободи починали сходити над російською Україною, й він лишив її, удїливши українському народови тільки дуже небогато зі скарбів своєї душі. Було то виною не так його, а цїлих поколїнь і тих обставин, що загороджуючи міцними барикадами всякі дороги до культурного розвою українського народу, безповоротно відривали від української стихії так богато благороднїйших, лїпших душею й богатших здібностями її синів.

Бувши досить добре знайомим з небіжчиком особисто, можу засьвідчити високі прикмети його серця й духа, сполучені з незвичайною, до крайности доведеною скромністю й безпретенсійністю, неустанну роботу мисли, богацтво ідей, живий інтерес зарівно до вікових проблєм людського знання як і до живої сучасности. Рідко можна бачити таку нерозривну злуку інтересів найбільше загально-людських з тїснїйшими, звязаними з своїм народом і вітчиною, такого переймання зарівновічними загадками людського істновання й найблизшими потребами хвилї своєї суспільности, і так тяжко подумати, що такий рідкий чоловік пройшов майже безслїдно для свого краю й народу.

Шануючи його привязаннє до українських нацїональних інтересів і участь в виданнях Наукового товариства імени Шевченка, президія Товариства витала його в сїм роцї з сороклїтєм його наукової дїяльности, а слїдом — уже перед самою смертию — був Лесевич вибраний дїйсним членом в історичнофільософічній секції Товариства. Повідомлення про сей вибір він уже не дістав. Але дякуючи за привіт на ювилей, він писав менї кілька тижнів перед своєю смертию (по українськи): „Вважаю щасливою можливість з Товариством одностайної працї на користь народови нашому та оживляю ся міцним переко-

наннем, що наше теперішне сумне жите заступить сьвітла будучність".

Зовсім иньшими дорогами пішло жите другого українського етноґрафа й молодшого земляка Лесевича Івана Рудченка. Коли в Лесевичу бачимо чоловіка, що посьвятив своє богацтво, каріеру, привілеґії свого становища поступовим змаганням і пропав майже на ціле жите для України, захоплений поступовими течіями великоруської культури (а також — і наслїдком того політичного заслання, що на нього впало) і вже при кінцї житя пристав близше до українського берега, — то в Рудченку маємо здібного і горячого українофила, якого захоплює хвиля каріеризму, так що давши на початку дуже важні вкладки в скарбницю українознавства і українського національного руху, він потім дусить, криє в собі сї національні змагання, наукові інтереси й за цїну сього виречення з своїх найдорожших стремлїнь виходить справдї з низших ступнів на вершки бюрократичної драбини.

Іван Рудченко походив з Миргородщини, з дрібної урядничої родини. Роджений 1845 р., він учив ся в миргородській повітовій школї, а скінчивши її, підучував ся ще в такій же школї в Гадячу, надіючи ся якось попасти до ґімназії; але матеріальні злиднї стали тому на перешкоді, й чотирнадцятьлїтнім хлопцем він мусїв вступити „на службу", писарем в гадяцькім казначействі. Та він не уважав свої пляни пропащими, і з своєї мізерної платнї упремудряв ся складати дещо, плекаючи надію вирвати ся з стін канцелярії й розширити свою осьвіту.

Прослуживши шість років, 1864 р. він кинув службу й поїхав до Київа, щоб якось добити ся до унїверситету. Та се показало ся тяжше, нїж думало ся. До унїверситету вступити не удало ся. Натомість тут він зійшов ся з українськими кружками з науковими й національними інтересами, які далї розвинули в нїм уже давнїйші симпатії до українства й українознавства. Ще поява Основи розбудила в Рудченку охоту до журналїстики, й він 16-и лїтнїм хлопцем став її пильним кореспондентом, а поруч кореспонденцій почав посилати етноґрафічні матеріали. Але Основа не могла уділяти богато місця етноґрафії, й Рудченкові матеріали переважно зістали ся недрукованими. Перейшовши до Київа, він зблизив ся з громадкою людей, заінтересованих укра-

їнознавством, українською етноґрафією спеціально, між иньшим з Драгомановим, від котрого прийняв методи видавання пісень в своїх „Чумацьких піснях“, і присьвятив йому сей збірник. В 1869—70 р. видав Рудченко свою збірку українських казок — Народныя южнорусскія сказки, перший більший корпус українських казок і взагалї одну з більших українських етноґрафічних збірок, яка до тих часів появила ся. 1874 р. видав він збірку чумацьких пісень — Чумацкія народныя пѣсни, з топоґрафією про чумаків; се була одна з найціннїйших збірок що до методичного оброблення, які в тих часах мала не тільки українська, а й славянська етноґрафія.

Разом з тим Рудченко бере участь статями й перекладами в галицьких виданнях (Правдї), і під псевдонїмом Білика разом з О. Мирним пише голосну повість на суспільну тему — „Хиба ревуть воли як ясла повні“.

Сей український період в діяльности Рудченка одначе скоро скінчив ся. Він вертаєть ся назад на службу, вступивши зпочатку до контроля, потім до канцелярії волинського ґубернатора, далї — „чиновником по крестьянскимъ дѣламъ“ в канцелярію київського ґенерал-ґубернатора. Проскріпція українського слова, що впала 1876 р., відстрашила його від усяких звязей з українством. Задуманого третього тому українських казок він не видав, так само плян видання корпуса казок по новому пляну, на ширшу міру, який займав його в 1880 р. зістав ся несповненим. Рудченко всїми силами почав „робити карієру“, скупивши всю енерґію свого духа коло сього й тримаючи ся старанно за вітром. Се дало йому досить непохвальну репутацію в поступових, спеціально українських кругах, але адмінїстрація цінила здібного й на все готового урядника, і Рудченко йшов ненастанно вгору — бачимо його „чиновником особыхъ порученій“ при ґенерал-ґубернаторі, потім управляющим казенної палати (скарбової дирекції) в Витебську, Херсонї, Варшаві, вкінцї — членом совѣта министра финансовъ.

1895 р., коли Рудченко був начальником скарбової дирекції в Варшаві, а я старав ся дістати дозвіл для зайнять в її богатім „старопольськім архиві“ (архив польського „коронного скарбу“), я був у нього в сій справі — се була моя перша й остання особиста стріча з Рудченком. Він дав минї згоду без усяких формальностей, против сподївань людей, які його знали, й довго роспитував мене про український рух в Галичинї, його людей, видання, інституції. Він старав ся нїчим

не зрадити своїх поглядів на сї справи, але видко було, що під покровом бюрократа-карієриста в нїм ще жили й тодї певні інтереси до українства — „потай міру і людей“.

Десять лїт пізнїйше він мовчки поніс з собою в могилу сю траґедію свого житя. *М. Грушевський.*

Аристарх Крижановський.

Некрольоґ.

Дня 11 (24) падолиста умер в монастирі Крехівськім співробітник нашої часописи єромонах чина св. Василия Вел. о. Аристарх-Андрій Крижановський.

Покійний, син зелїзничого функціонаря, родив ся 1877 р. в с. Дублянах Самбірського пов. Учив ся в перемишльській ґімназії, але перервавши науку, уже 1893 р., себто ледви шіснадцятьлїтнїм молодиком вступив до Василиян, й відбувши новіціат і науку фільософії й теольоґії в василиянськім лїцею, дістав сьвященнє. Доповняючи свою осьвіту, він з особливим заінтересованнєм займав ся історією, і тому був приділений учити історії в василиянськім новіціатї в Добромилї, пізнїйше в Крехові. З причини лихого здоровя звільнений з учительства й перенесений 1904 р. до Львова, він надіяв ся з тим більшою спромогою віддати ся історичним зайнятям. Але недуга його змагала ся і вже в лютім с. р. мусїв він залишити всяку працю й ратувати здоровє. Одначе старання були безуспішні, й проживши неповних 28 лїт він умер.

В таких неприхильних для наукової роботи обставинах, з значній мірі будучи в історії самоуком, і рано підтятий недугою, покійний не встиг розвинути якоїсь самостійнїйшої наукової роботи. Він міг заявляти себе головно нахідками історичних матеріалів і присилав їх in crudo, не маючи часто й спромоги в тих обставинах препарувати їх до друку.

Так 1901 р. прислав покійник до редакції знайдені ним в бібліотецї Краснопустинського монастиря записки арциб. Прохнїцкого про рід Бибельських, надруковані, зі вступними замітками редакції, в XLVIII т. Записок п. т. Причинки до історії роду Бибельських, зібрані арцибіскупом львівським Яном Прохнїцким. Рік пізнїйше прислав він матеріали до історії Колїївщини, знайдені ним в бібліотецї Кристинопольського монастиря — приладжені мною до друку, були вони видруковані в LVII т.

Записок, в серії Матеріалів до історії Коліївщини. Вкінції в р. 1904 подав він інтересну маленьку „кройничку“ XVII в., з рукописей Крехівського монастиря, додавши до неї і вступну замітку — вона була надрукована в LXII т. Записок.

Уже з сих звісток видно, що покійний старанно переглядав василиянські бібліотеки. Його займала історія Василиян спеціально, і можна було надіяти ся, що перейшовши до Львова, зістаючи ся в контакті з кругами людей заінтересованих наукою, він потрапить виробити ся на цінного археографа й історика. Цінячи в нім сї наукові інтереси — так рідкі серед нашого монашества, я для його заохоти відступав від правила — не приймати матеріалу in crudo й не жалував труду, приладжуючи сам до друку його матеріали. Першою роботою, до котрої він хотїв забрати ся перейшовши до Львова, була опись рукописей василиянської бібліотеки: в сїй справі радив ся він з членами нашого Товариства, і я приобіцяв уже йому місце на сторінках Записок на сю ціль — та недуга підтяла сї пляни покійника.

Поминаючи тихим словом передчасно страченого нашого співробітника, я позволю собі висловити бажання й надію, що приклад покійного о. Аристарха не лишить ся без наступників серед його товаришів по чину, особливо тепер, коли чин св. Василия увільнив ся від чужих впливів і може свобіднїйше й успішнїйше розвивати ся. Наше духовенство взагалї, а монашество з окрема в порівнанню навіть з духовенством і монашеством православним в Росії, не кажучи вже про духовенство протестантське, або славних бенедектинів св. Мавра, оо. болляндистів, венецьких мехитаристів, — дуже мало віддаєть ся науковим інтересам. А прецїнь є між ними й унїверситетські професори, й завідателї богатих бібліотек і архивів, і в прегарні для наукової роботи обставини поставлені монаші громади. Думаю, що робота на сім полї придбала б нашим духовним більше поважання й авторитета серед осьвіченої інтелїґенції, нїж ті легкоконні атаки на сьвітську науку й сучасний поступовий рух, що з дуже слабенькою зброєю, хоч з великою відвагою підіймають ся останнїми часами все частїйше й частїйше — без великого хісна і для тих ідей, які хочуть боронити тими атаками, і для тих інституцій, які хочуть репрезентувати.

М. Грушевський.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за р. 1904.[1])

Кіевская Старина. Між нечисленними — як на історичний журнал, історичними статями, перше місце займає студія В. Іконнікова: „Кіевъ въ 1654—1855 гг.“, обговорена в кн. 64; так само обговорені: статя В. Модзалевського про ґенерального судню Івана Чарниша (ibid.) і І. Павловского про парафіяльні школи давньої України і реміснчу школу в Чернигові (кн. 66). По за тим маємо лише поменьші статї й замітки.

Так Л. Лавровський п. т. Стихотворное житіе прмч. Макарія, архм. овруцкого и каневского игумена дає огляд житя і діяльности Макарія, визначного православного діяча XVII ст., — і віршовану житєпись його, написану невзвістним автором 1762 р. (кн. II). Сама статя дає богато цікавого до історії православія і його боротьби з латиньством і унією, віршована ж житєпись Макарія становить причинок до „поетичної“ творчости на Україні в XVIII ст.; вона позбавлена усякої поезії, а при тім і форма її незгідна ні з граматикою, ні з метрикою, а часто лучають ся вірші без усякого значіння. Г. К. подає звістку (кн. IV) про долю Діонизія Жабокрицкого, епископа луцького, спершу православного, а від 1702 р. унїята; перехід його на унію так озлобив православну шляхту, що він не чуючи себе між нею безпечним утік на Угорщину; коли відти вернув, попав в руки своїх ворогів, які передали його війську московському, що було тоді на Волинї (1710), а цар заслав його до соловецького монастиря, де він і помер. Автор записки подає лист архангельського епископа Краснопольського, родом Українця, до архимандрита соловецького монастиря з прошенем скільки можна улекшити долю нещасливого вязня. З поданих В. Доманицьким (кн. VII) наказів·

[1]) Початок — огляд українських часописей див. в т. LXVI.

митр. київського Р. Заборовського замітний особливо перший 1733 р., в якім він наказує перевести ревізію богослужебних книг у всій епархії і постарати ся завести „великоросійскіє справнiє служебники“, яких дуже мало на Україні, а замість них уживають богато друкованих на Україні або в Польщі, „въ котрыхъ многія непорядки и мнѣніє Римское о священнослуженіи содержится“. Д. Вишневський п. т. Общее направленіе образованія въ Кіевской Академіи въ первой половинѣ XVIII ст. (кн. II) подав свою промову, яку мав перед обороною своєї маґістерської дісертациї „Кіевская Академія в первой пол. XVIII ст.“; в ній дає погляд на обговорений в книзї період в історії київської Академії. До історії тої-ж Академії під конець XVIII і з поч. XIX ст. придатні будуть рапорти управи тої школи, зложені митрополитї київському Малицкому 1798, 1800 і 1802 р., а надруковані п. Орловським (кн. IV і V); в них описано мешканє і спосіб удержаня питомців, розклад предметів і реєстр членів учительського збору, майже виключно учеників тої-ж академії; є між ними Самуіл Храпцанов з Угорщини. Вл. П. в статї Гервасій Линцевскій (кн. XII) характеризує сього архієпископа переяславського, яко взірцевого пастиря, що дбав про піднесенє моралї і просьвіти між підвластним йому духовенством і народом і яко ревного діяча православія в південно-східних повітах нин. Київської ґубернії, що були тоді (II половина XVIII ст.) під Польщею. Його і звістного архм. Мелхиседека Яворського спільним ділом був релїґійний рух між православними підданими Польщі, який незабаром перемінив ся в політичний і звістний в історії під іменем Коліївщини (1768 р.) Автор признає, що сей рух стояв в звязи з релїґійним та боронить Л. перед закидом, що він його викликав, наводячи доказ, що Л. в серпнї 1768 р. виступав проти гайдамак, годї отже припустити, щоби він разом з тим благословив їх на боротьбу з Польщею. Не може одначе заперечити, що підозріня проти нього були, так що навіть цариця Катерина II, коли той рух став для неї недогідний, бо давав її суперникам в Польщі зброю проти неї, казала Л. перенестись до Київа, щоби його відтягнути від зносин з ворожими унії елєментами.

В. Модзалевський (кн. X) наводить два інтересні документи з XVIII ст.: реєстр майна значної української панї першої чверти того столїтя і видатків на її похорони і поминки в 1752 р.; се цікавий матеріял для історії побуту українського панства. Дуже цінний реєстр козацької старшини з 1725 р. видруковано в кн. VII. Ор. Левицкий п. т. Кандидатъ на священство изъ „шкурниковъ“ (кн. IV) оповідає про заходи ніжинського міщанина, аби добити ся уряду сотрудника при місцевій церкві; кандидат вмів читати, писати і в церкві співати, та при протекциї місцевого пароха і за згодою міщан діпяв своєї цїли і був

висьвячений в Києві, почім заняв отсе місце 1763 р. Се безпретенсіональне оповіданє д. Л. попереджене вступом про спосіб настановлюваня сьвящеників на Україні і дає нам інтересний образ внутрішніх відносин української церкви XVIII ст. Ів. Єгоров дає дрібний причинок до житя українського духовенства, описуючи становище православного сьвященика в с. Курень Конотопського повіту в другій пол. XVIII і першій пол. минулого століття (кн. X). І. Павловский (кн. I) дає оперту на архивнім матеріялї записку про заходи півп. Пугачевського коло зміни назвиска, тому що воно пригадує „измѣнника Пугачева“; характеризує се льокайську льояльність українських панів початків XIX віка. Те саме показує ревність їх в складаню жертв на з'орґанізоване міліції до боротьби з Наполеоном в наслідок зазиву Александра I 1806 р. Поодинокі повіти складали по кільканацять тисячів рублів, крім датків збору дворянства на сю ціль (кн. II). До історії тої полтавської міліції 1812—14 р. маємо й більше матеріалів в сім річнику: Китицин подав близші відомости про чисельну силу того війська, і при тім ще кілька ілюстрацій надмірної льояльности української суспільности супроти „отечества“ (кн. VII—VIII). Дещо матеріалу дає лист команданта тої полтавської міліції кн. Ф. Жевахова (Грузина поселеного на Україні) до ґубернатора кн. Репніна (кн. III).

З культурної історії першої половини XIX в. П. Китицин наводить обіжник переяславського епископа до підвластного йому духовенства з 1803 р., викликаний указом синода — епископ завзиває духовенство вчити по парафіяльних школах і до науки тої ужити дияконів і причетників, а щоб на будуче було духовенство добре до тої праці підготоване, належить про се подбати в духовних семинарах. Так мало повстати в Полтавщині до 600 шкіл (кн. VII—VIII). А. Шр—ко подає контракт списаний прихожанами м. Вороннжа (глухівського повіту) зі сьвящеником 1804 р., в якім докладно означено, скільки йому належить ся за поодинокі душпастирські функції; сьвященник походив з свобідного вибору міщан (II). Н. Сумцов передрукував з Украинского Вѣстника 1816 р. і Украинского Журнала 1825 р. характеристику Українців подану Росіянами з України (кн. II). До характеристики київського дворянства поч. XIX в. послужить надрукована Мердером (кн. II) кореспонденція київського ґубернатора з 1828 р. з міністерством внутрішних діл, в якій іде мова про надуживаня титулами серед шляхти; вона мала навичку задержувати титули виборних урядів на все, а навіть передавати їх своїм дїтям, називаючи їх „маршалковичами“, „презесовичами“. Се очевидно памятка з часів Річипосполитої, котрої одначе не могла стерпіти російська бюрократія. Л. М. п. т. Къ характеристикѣ русской церковно-бытовой жизни в первой трети XIX ст.

(кн. XII) публікує листи архимандрита Єроніма Визерського до архм. Філядельфа Пузини (оба були Українцями з роду) з рр. 1826—32; вони дають матеріал до характеристики ученого православного монашества українського початків XIX ст. П. Литвинова (кн. VII) дає не безінтересний образок з житя українського панства, на основі особистих помічень авторки і оповідань сучасників; говорять вони про житє потомків Ф. Борзаковського, улюбленця гетьмана П. Полуботка. Н. Біловольский п. т. Дѣятель старой бурсы (VII) подає спомини про педаґоґічну діяльність інспектора лубенського училища єромонаха Поликарпа в рр. 1844—47, отже в часах старої бурси, представленої численними споминами в давнійших річниках „Київської Старини". Вони не дають нового матеріялу, замітні хиба своєю простотою і правдою, що дає ціну таким споминам.

IX кн. річника присьвячена памяти Мик. Максимовича, в століте його вродин; головні статї сеї книжки обговорені вже (в т. 65), крім того подано там також лист М. Поґодіна до М. Максимовича з нагоди його пятьдесятьлітного ювилея, відбутого 1871 р., що також служить причинком до біоґрафії покійного ученого. Памяти Мик. Маркевича, автора „Исторіи Малороссіи" в сотні роковини його вродин редакція присьвятила теплу згадку, пригадуючи його заслуги яко ученого і збирача старинних рукописей (кн. IX). Л. М. подає поправки і доповненя пороблені на творі київського митроп. Евг. Болховитинова: „Словарь историческій о бывшихъ въ Россіи писателяхъ духовного чина греко-россійской церкви. Изд. 2-е. Спб. 1827 г." Пороблені вони самим автором і иньшим київським ученим того часу (поч. XIX ст.), ректором київ. акад. Іннок. Борисовим. Богато з них дотикають українських письменників, як Юрія Кониського, Йоанникія Галятовського, Івана Максимовича, Йова Борецького, Лазаря Барановського, Петра Могили й п., а не втратили вони й до нині своєї вартости, подібно як і цілий твір Болховитинова. Той же автор згадує (кн. III) про Миколу Савича, члена кирило-методиївського брацтва; до історії брацтва одначе не дає отся згадка нічого нового. З паперів пок. Куліша поданий лист Варфоломея Шевченка до Тараса з 1846 р.: Варфоломей зачув, що Тарасови грозить небезпека з боку уряду, остерігає його перед неприємностями і не радить між людий пускати якогось твору Шевченка, та якого — з письма годї догадатись (кн. II). В. Науменко дає передруки оповідань Куліша, що були надруковані в сатиричнім письмі московськім „Искра" з 1859 р. О. Пчілка подає (кн. II) 11 листів П. Куліша і Л. Жемчужникова до звістного бандуриста Остапа Вересая; листи придатні будуть не лише до представленя взаємин обох головних кореспондентів (Куліша і Вересая) і відносин кружка „Основи" до народного співака, але також до характеристики так визначної, а при тім трудної до пред-

ставленя індивідуальности Куліша. До біоґрафії поета Я. Щоголева знаходимо його автобіоґрафію (кн. X), яка крім дат його житя дає ґенезу його творчости. О. Пчілка присьвячує памяти Мих. Старицького простору згадку, радше статю (кн. V), в якій дає огляд житя й діяльности його. Статя, овіяна щирою прихильністю до покійника, дає первoрядний матеріял до його характеристики і має вартість жерельну, бо походить від людини, що знала близько покійника протягом 40 літ. Про В. Беренштама місто некрольоґа наводить редакція голос „Кіевских Откликов“ про нього (кн. XII), обіцюючи дати основну моноґрафію про покійного педаґоґа і суспільного діяча.

Причинком до мартирольоґії нашого слова на Україні являєть ся статейка проф. Н. Сумцова п. з. Напрасная тревога“ (кн. X), де на основі урядових документів описано переполох, який в урядових шкільних кругах викликала задача харківського ґімназияста 1863 р., в котрій найшлось дрібне оповіданє, зачуте від українського селянина і списане в рідній мові. Діло оперлось завдяки ґазетному доносови о міністерство просьвіти (!), яке доручило остро занятись викоріненем всякого сліду українофільства в харківській ґімназії! В статї п. т. На мертвой точкѣ (кн. V—VI) С. Єфремов характеризує сучасну українську літературу. Висловлені ним гадки можуть декому видатись песимістичними, кому иньшому і несправедливими, але при бідности у нас літературної критики взагалї варті сї поміченя всякої уваги. Н. Ѳ. С. п. т. Поезія Н. Ѳ. Чернявскаго (кн. I) обговорює поезії, що появили ся в Київі під заг. „Зори“. Загальне вражінє критик признає корисним, особливо мило вражає автора статї гуманний настрій, ярка образовість, свобідний і невимушений стих. За слабу сторону поезиї Ч—ого уважає він нераз неумотивований оптимізм, то знов безосновний песимізм, спричинений неозначеністю сьвітогляду і припадковим характером настрою. Та добрі прикмети поезиї Ч—го переважають її слабі місця і тому д. С. віщує молодому авторови гарну будучність. Торжество украинской пѣсни С. Єфремова (кн. I) описує ювилейне сьвято в честь Лисенка у Львові, Чернівцях і Київі 1903 р. А. Русовъ (Какая роль „Вознаго“ въ „Наталкѣ-Полтавкѣ“?) (кн. I), застановляючись над тим, як тепер в літературі і штуцї розуміють ролю „возного“ у все для нас інтереснїй „Наталцї Полтавцї“, доходить до пересьвідченя, що його треба инакше представляти. На думку його се чоловік в силї віку, бо нїде в пєсї нема вказівок, що він старець, яким любять його представляти. Не треба робити сьмішних мін, а ще менше підносити сьмішні сторони перестарілої мови, бо вона ужита на означенє часу акції. Також не можна возному підсувати нещирих намірів супроти Наталки — взагалї не треба робити з нього обридливого сатира, бо автор хотів в нім мати позитивний

тип. В кінці В. Доманицький (кн. VII) подає лист Г. Галагана, фундатора звістної колеґії, в якім він описує свій дім збудований ним, на його думку, в українськім стилю. Дійшов він до того стилю комбінуючи його з ріжних взірців; усі вони взяті з України.

З етноґрафії передовсім занотуємо закінчене серії вартних очерків Лубенського повіта В. Милорадовича, що тягнулись від довшого часу під ріжними титулами, в останнє п. з.: „Степпая Лубенщина" (кн. II—IV); в них описана природа, тип людности, минуле і теперішнє житє поодиноких сіл. Малозвістний досї яко етноґраф, артист-маляр Порфирий Мартинович подає часть богатого, зібраного ним протягом 40 літ етноґрафічного матеріялу; зложились на него історичні думи, оповіданя ріжного, передовсім історичного змісту і казки записані від кобзарів і ріжних оповідачів з поміж народа на Україні (кн. II—XI). Надїємо ся, що про них подана буде докладнїйша оцїнка. І. Єгоров подає (кн. III) інтересне народне оповіданє про полк. Семена Палїя, записане в конотопськім повітї (с. Курінь) недалеко Батурина. Воно представляє Палїя як пострах Поляків: сам його погляд здержує їх від нападу на козаків. Тому мав він велику любов козацтва і гетьманів. Та не злюбив його Мазепа і задумав погубити його хитрістю: призвав його до себе, зачарував і увязнив, а пустив його доперва тоді, коли він обіцяв йому зійти з очий. Палїй додержав слова і пропав без вісти. Та коли його не стало, прийшов цар і завоював гетьманщину. З сього видко, що память народна вважала Палїя не лише оборонцем від Ляхів, але і від Москви. М. Г. описав (кн. VII) 67 ріжних дїточих забав народних, які він бачив у Чигринщинї Київської ґубернії. Замітна річ (в сїй часописи), що всї сї записи видруковані на українській мові. Причинком до народної медицини на Україні являєть ся поданий А. Мердером на архивальній основі спосіб лїченя укушених скаженими зьвірятами, винайдений селянином Кабанцем і заведений у військових шпиталях на Україні 1855 р. (кн. I). Редакція подала три подільські старинні колядки з мотивами любовно-побутовими, які являють ся інтересними варіянтами до поміщених вже давнїйше в К. Старинї колядок того самого типу (кн. I). В. Каминський подає етноґрафічні матеріяли записані в с. Будках, Виницького повіту: опис обходу в день Івана Купала, піснї, які співають дївчата при обходї і три оповіданя (кн. IX). А. Грепачевський подає піснї великоднї і повірки про писанки, записані в с. Мизяківський хутір на Поділю (кн. IV). Ів. Біньковський подає (кн. X) повірки і обряди при родинах і хрестинах в Заславенськім пов., Волинської ґуб. Записана Вол. Яблоновським в Хотинськім повітї молитва прошака (кн. X) повна перекручень, що походять з незрозуміня церковного тексту. Вкінцї В. Василенко п. т. Деревня и ея развлеченія (кн.

IV) виказуючи на прикладах з минувшини і теперішности музикальність нашого народа, завзиває Українців, щоби систематично розвивали народну пісню і музику, орґанізуючи музичні школи низші і середні, народні хори і орхестри.

З белетристики маємо численні оповіданя: Б. Степанця: Омелько Пацюк на курорті (кн. I), П. Майорського: Дрібні нариси з житя простого люду (кн. II), М. Коцюбинського: Fata morgana (кн. III), Н. Сокальського: В неволї у Англичан (1854 р.) (кн. III), М. Л–ого: Останнїй Гирей (кн. IV), М. Непийводи: Хтож винен? (кн. IV), Днїпрової Чайки: Чудний (кн. V), С. Мерц: Сьвят. вечір (кн. VII—VIII), П. Перекидька: Переляк (кн. VII—VIII), М. Майорського: До науки (кн. IX), В. Винниченка: Контрасти (кн. X), І. Франка: Батьківщина (кн. XI), Ів. Труби: Буде паном (кн. XII). Як бачимо, оповіданя пера майже виключно українських письменників з Росії.

У відділї бібліоґрафії подибуємо чимало цінних уваг і заміток про ріжні виданя, що дотикають України, бажати-б лише більшої повноти й системи; з галицької лїтератури в тім річнику обговорені дуже нечисленні виданя: „Записки Наук. Тов. ім. Шевченка“, „Збірник фільольоґічної секциї“, „Руська письменність“, Підеша: Восток і запад, і дещо менше. Трудно се витолкувати самими кордонними трудностями.

Вкінці най нам буде вільно висловити надію, що сей український журнал стане тепер і на зверх українським і виходити-ме в найблизшім часї у рідній мові. *Д. К.*

Київські **Университетскія Извѣстія** принесли в 1904 р. закінчене двох більших праць, а то А. Лободи, Русскія былины о сватовствѣ (кн. I–II) і А. Шпакова, Государство и церковь въ ихъ взаимныхъ отношеніяхъ въ Московскомъ государствѣ отъ флорентійской уніи до учрежденія патріаршества (кн. III, V—VI), які мусїли-б хиба бути обговорені в Записках окремо. Крім того була вже обговорена (Записки, т. LXV) статя А. Соболевского Изъ исторіи заимствованныхъ словъ и переводныхъ повѣстей (кн. XI). В статї Челобитная о благословеніи на кіевскую и всея Руси митрополію архіеп. Полоцкаго Іоны Глезны (кн. X) подав проф. В. Перетц аналїзу петиції руських князїв вел. кн. Литовського до константинопольського патріярха в справі обсадженя київської митрополїї по смерти Симеона (1488 р.). На підставі історичних і лїнґвістичних даних доходить автор до переконаня, що згаданий документ (в виленській публичній бібліотецї) не, як його вважає митр. Макарій (Исторія русс. цер. IX ст. 74), пізнїйша копія ориґіналу, а його б р у л ї о н з 1490 р. Мова „чолобитнї“ церк.-славянська, одначе з замітними слїдами західно-руської лїтературної й актової мови з XV ст., а декуди навіть живої української. З инь-

ших статей занотуємо Критико-библіографическій обзоръ новѣйшихъ трудовъ и изданій по славяновѣдѣнію (кн. VIII—IX) проф. Т. Фльоринского, де подані рецензії на 31 видань (14 російських, 7 сербських, 5 чеських, 3 нїмецьких і 2 болгарських). Українські виданя для слявіста проф. Фльоринского не істнують! В статї Труды французскихъ ученыхъ, касающіеся русской исторіи (кн. X), подав проф. П. Голубовскій рецензії на чотири нові французькі виданя по історії східньої Европи (Schlumberger G. Un empereur byzantin an dixième siècle; його L' Epopee byzantine á la fin dixième siècle; Chalandon F.. Essai sur le regne d' Alexis I Comméne; Cahun L., Introduction à l' histoire de l' Asie), що дотикають між ин. старо-руської історії. В кінцї згадаємо ще статю проф. Н. Дашкевича, Вопросъ о происхожденіи и развитіи эпоса о животныхъ по изслѣдованіямъ послѣдняго тридцатилѣтія (кн. XII).

Записки императорскаго харьковскаго университета принесли в 1904 р. продовженє статї проф. Д. Багалїя п. з. Опытъ исторіи Харьковскаго Университета (кн. I—III), в якім історію харківського унїверситету доведено до 1835 р. Тут кінчить ся перший період в житю згаданого унїверситету; друга епоха його історичного істнованя починаєть ся від введеня в житє нового унїверситетського статута. Поза тим нема нїчого, що могло би зацїкавити українського історика. З праць загального характеру згадаємо Н. Гольдина, Аѳинскій совѣтъ (βουλή) (кн. I). *І. К.*

Труды Кіевской Духовной Академіи: Ѳ. Т. Къ вопросу о значеніи Кіевской Академіи для православія и русской народности въ XVII—XVII вв. (I, 59—100) — докінченнє статї, зміст якої обговорено вже в LXII томі Записок. Д. Вишневскій — Направленіе образованія въ Кіевской Академіи въ первой половинѣ XVIII столѣтія (II, 276—285). Се властиво промова, яку автор виголосив, обороняючи маґістерську дісертацію („Кіевская Академія въ первой половинѣ XVIII ст."); як звичайно духовні письменники, д. Вишневський виявляє клерикально-обрусительні тенденції. Н. Петровъ — Значеніе Кіевской Академіи въ развитіи духовныхъ школъ въ Россіи съ учрежденіемъ св. Синода въ 1721 году и до половины XVIII вѣка (IV, 520—577, V, 50—102). В новій своїй працї д. Петров спершу робить загальний нарис історії духовної осьвіти в Росиї, а потім переходить до тієї ролї, яку в тій історії відіграла київська академія, постачаючи наукові сили на цїлу Росію. Праця дає богато матеріалу про те, хто саме з учнїв академії і де був учителем. Протоіерей П. Орловскій — Матеріалы для исторіи Кіевской Духовной Академіи съ 1798 по 1802 г. (VI, 281—303), — надруковано кілька фактів до історії Академії. В. Че-

ховский — Кіевскій митрополитъ Гавріилъ Банулеско-Бодони, 1799—1803 г. — про сю працю повинна бути мова окремо в бібліоґрафічнім відділї. Свящ. Ѳ. И. Титовъ — Окончательный переходъ Кіева отъ Польши къ Россіи по договору о вѣчномъ мирѣ между ними въ 1686 г. (VII, 432—456) — реферат, який читав автор на зібранню історичного товариства Нестора Лїтописця в Київі; зміст — угода Польщі й Москви р. 1686. Протоіерей П. Орловскій — Погребенія кіевскихъ митрополитовъ Рафаила Заборовскаго, скончавшагося 22 октября 1747 г. и Арсенія Могилянскаго, скончавшагося 8 іюля 1770 г. (VII, 457—472) — розповідає ть ся, як ховали згаданих митрополитів. А. Діанинъ — Малороссійское духовенство въ второй половинѣ XVIII вѣка (по пунктамъ малороссійскаго духовенства, представленнымъ в екатерининскую комиссію для составленія новаго уложенія (VIII, 589—628, IX, 109—159): користуючи ся з „пунктів“ українського духовенства в так званій єкатерининській комісії, автор дає нарис тодїшнього юридичного становища осіб духовного стану на Україні, їх осьвіти й матеріяльного побуту. Прот. П. Орловскій — Чинъ изверженія изъ священства, совершавшійся въ кіевской митрополіи въ XVII в. (X, 311—314), — надруковано самий той „чин“. — Ѳ. Т. Критико-библіографическая замѣтка (XII, 634—655) — з приводу книги Л. К. Гетца — Кіево-печерскій монастырь, какъ центръ домонгольской Россіи; оцінка книги професора університета в Бонні дуже прихильна. С. Т. Голубевъ — Историко-топографическія изысканія и замѣтки о древнемъ Кіевѣ (XII, 668—692) — ся частина заміток проф. Голубева містить його досліди про стару Воздвиженську церкву в Київі. *С. Є.*

Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости окрім обговорених низше (в бібліоґрафії) статей: Изъ прошлаго кіевской епархіи, в сім річнику подали ще: Къ 200-лѣтію со дня рожденія кіевскаго митрополита Арсенія Могилянскаго (1757—1770) сьвящ. Н. Шпачинського (ч. 12—13): отся біоґрафія, писана нашвидко, не дає нїчого нового. Бібліоґрафічні записки подані про отсї видання: Описаніе документовъ и дѣлъ, хранящихся въ архивѣ св. Синода, т. XI (1731), Спб. 1903 (ч. 5); Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ Кіевѣ, вып. III, бібліотека Кіево-Софійскаго собора, Н. И. Петрова, Москва 1904 (ч. 18); Акты и документы, относящіеся къ исторіи Кіевской академіи, отд. II, т. I (1721—1750), Н. И. Петрова, Кіевъ 1904 (ч. 33); Кіевская Академія въ первой половинѣ XVIII в., Д. Вишневскаго, Кіевъ 1903 (ч. 7); Камень вѣры митрополита Стефана Яворскаго, его мѣсто среди отечественныхъ протестанскихъ сочиненій и характеристическія особенности его догматическихъ воззрѣній, Спб. 1904 (ч. 32); Малороссійское духовенство во второй половинѣ XVIII в. (по пунктамъ малороссійскаго духовенства,

представленнымъ въ Екатерининскую коммиссію для составленія новаго уложенія), А. Діанина, Кіевъ 1904 (ч. 40); Іовъ Базилевичъ, епископъ Переяславскій, и участіе его въ церковно-политической жизни Польской Украины (1771—1776), А. Войткова, Кіевъ 1904 (ч. 4).

Волынскія Епархіальныя Вѣдомости: Къ исторіи Почаевской Лавры, Н. Теодоровича — під тим заголовком уміщені отсї статї (чи радше сирові архівні матеріяли): „Тяжебное дѣло Почаевскаго монастиря съ дворянами Макосѣями-Шибанскими въ 1664—1743 гг. и Красносельскими въ 1670—1710 гг.“ з поводу земель і обовязків, які лежали на них супротив монастиря (чч. 1—2 і 4); „Село Верещаки, Кременецькаго уѣзда, какъ заставное владѣніе Почаевскаго монастиря въ 1687—1700 гг.“, — отсе село заставив 1665 р. князь Дмитро-Юрий Корибут-Вишневецький дворянинови Володимирови Дешковському, який 1687 р. заставив сей маєток Почаївському монастиреви за позичену суму 1.500 зл. (чч. 7 і 12); „Удостовѣреніе, данное игуменомъ Почаевскаго монастиря Іосифомъ Добромирскимъ 1695 г. дворянину Севастіану Глуховскому въ полученіи отъ него 11.000 злотыхъ въ выкупъ имѣній Устечка и Островца“ (Кременецького у.), заставлених в 1667—1670 рр. монастиреви князем Михайлом-Юрием Чорторийським (ч. 23). Свѣдѣнія о родѣ Домашевскихъ, строителей соборнаго храма въ Почаевской лаврѣ (ч. 15). В сїй короткій увазї подаєть ся, що з кінцем XVIII в. Домашевські були заслані в Уфу, де проживали якийсь час, і подарували в Уфимську Покровську церков копію Почаївської ікони, яка зістає там і доси. Къ исторіи Заручаевскаго Св.-Успенскаго монастиря нѣкогда существовавшаго въ г. Овручѣ, Н. Теодоровича (чч. 13, 18, 24, 26, 33—34): тут подані звістки про той монастир на основі інвентаря з 1741 і 1750 рр. і візит з 1753 р., при чім надруковані і самі ті документи. Луцкое Крестовоздвиженское братство, Г. Війка (ч. 1—5): се продовженє давнїйше зачатої статї; в 1904 р. надрукована історія братських закладів: школи, отвореної коло 1610 р. на взірець львівської братської школи, друкарні, перенесеної сюди з села Четвертнї коло 1625 р., і шпиталя з 1621 р. Мѣстные благочестивые обычаи и установленія у православныхъ на Волыни (ч. 4): отся статя, зачата в минувшім роцї, має етноґрафічний характер і зазначує звичаї що до постів, сьвят і ходженя на богоміля до сьвятих місць.

Подольскія Епархіальныя Вѣдомости: Къ вопросу о возрожденіи прихода, (историческая справка), А. Войткова (ч. 21—23): з приводу сучасних розправ про способи відродженя приходського житя, автор на основі архівальних матеріялів, які взяв із архіва київської духовної консисторії, подає порядок обсаджуваня сьвященицьких посад, який панував в XVIII в. на Українї і в Брацлавщинї, і ті непорядки,

які повставали наслідком інтриґ ріжних кандидатів на сьвященицькі місця і наслідком горівчаної пятики та могоричів, які ставили громадам кандидати сьвященства. Братскія свѣчи (историческій очеркъ), протоієрея Т. Викула (ч. 24—26): в сій статї говорить ся про один звичай давнїх південно-руських братств, який зберіг ся доси на Поділю, — мати в церквах великі воскові сьвічки, які держать прихожани підчас сьвяточних богослужень; статя вправдї велика, але історичних фактів і оброблення їх дуже мало. Старинные иконостасы въ нашихъ сельскихъ храмахъ, свящ. Н. Добровольского (ч. 17): тут описуєть ся загальний тип старинних многоповерхових іконостасів, при чім автор дивуєть ся, чому тепер не уряджують нових іконостасів у стилї тих старинних прегарних взірців. Преданіе о селѣ Стоянах Брацлавскаго уѣзда и основателѣ ихъ священикѣ Плащевскомъ, свящ. В. Шероцкого (ч. 9): заложенє сего села припадає на половину XVIII в., коли то якийсь шляхтич Плащевский заложив його на землях, що належали до князя Любомірського, й опісля був парохом у тім селї. Археологическіе поиски въ Буковинѣ М. Євсѣева (ч. 20): невеличка замітка про подорож автора до Чернівців. Ніяких археольоґічних розслїдів він не робив, тільки подає скупі звістки з історії Буковини і розводить жалї, що на Буковинї щораз більше розвиваєть ся „українофільство“. В бібліоґрафічнім віддїлї подана замітка про книжку „Русское духовенство въ Галиціи, свящ. Θ. Титова. Кіевъ 1903 (ч 36).

Черниговскія Епархіальныя Извѣстія: Ходъ дѣла о постановленіи въ Москвѣ святителя Θеодосія Углицкаго въ архіепископа Черниговскаго въ 1692 году, П. Добротворского (ч. 10): се передрук документа, виданого в „Архиві Ю. З. Россіи“, ч. I, т. V, стор. 351—356, Кіевъ 1882, при чім подано передмову, неначе друкований документ дає щось нового до біоґрафії сьв. Теодосія. Родственники святителя Θеодосія въ Черниговѣ, П. Добровольского: маленька замітка з архіва полтавської ґуберніяльної управи про те, що 1818 р. чернигівський прокуратор Бажанов писав до малоросійського ґенерал-ґубернатора князя Н. Репніна просьбу дати із скарбу запомогу якійсь старій Василевській, родичцї сьв. Теодосія, яка жила в Чернигові. Извлеченіе изъ матеріаловъ по исторіи Черниговской семинаріи, М. Благовѣщенского (ч. 1—3): ріжні розпоряджения чернигівського епископа Амвросія Дубневича (1742—1750) в справі притяганя дїтей духовенства до науки і про саме научуванє їх у чернигівській колеґії. Къ біографіи преосвященнаго Михаила Десницкаго, архіепископа черниговскаго (ч. 17, 23—24): на підставі архівних матеріялів описуєть ся діяльність того архіепископа за час 1804—1818 (статя не скінчена). Изъ архива Георгіевской церкви села Рудки, Черниговскаго уѣзда: на підставі

церковного архіва описана діяльність рудчанського десятиначальника в 1761—1765 рр., коли те десятиначальство входило в склад чернигівської протопопії. Къ изображенію св. Михаила, князя черниговскаго и боярина его Өеодора (ч. 17): археольоґічна замітка з приводу образа тих сьвятих на першій стороні „Черниговских Епархіальних Извѣстій“.

Херсонскія Епархіальныя Вѣдомости: Карловацкая плащаница 1756 г. въ Херсонскомъ церковно-археологическомъ музеѣ, Е. К. (ч. 10): отся плащениця, як говорить напис на нїй, „устрои ся“ благословенєм Павла Ненадовича, карловацького митрополїта, коштом преосьвященного Синесія, Арадського єпископа (на Угорщинї); в Росію перенесено її мабуть підчас переселеня Сербів у заднїпровську країну в 1752—1758 рр. Церковно-историческій очеркъ основанія въ Херсонѣ викаріата и его жизнедѣятельность (по поводу его 50-лѣтія 1853—1903). Додатки від ч. 16. — докладно зроблений нарис історії Новоросійської країни, заложеня тут епископських катедр і в кінцї в 1853 р. вікаріяту.

Екатеринославскія Епархіяльныя Вѣдомости: Столѣтній юбилей существованія архіерейскаго дома и семинаріи въ Екатеринославѣ (1804—1904), В. Бѣднова (ч. 23): катеринославська епархія, яка повстала 1775 р. під назвою словенської і херсонської, дізнала не мало перемін у границях і в складї областий, які належали до неї. Згодом називала ся вона катеринославською і херсонсько-таврійською, опісля від 1797 р. новоросійською. Резиденцією архієрея були: Полтава до 1797 р. і Новомиргород, а опісля, 1803 р. видано новоросійському епископу розпорядженє перенести свою резиденцію до Катеринослава, куди була перенесена й семінарія, якої доля звучена з епископською катеринославською катедрою. Краткія историческія свѣдѣнія объ Екатеринославской духовной семинаріи, В. Бѣднова (ч. 27 і дальші): тут подані звістки з часу кочованя того наукового закладу в Полтаві, в Новомиргородї і в кінцї від 1803 р. в Катеринославі, де для нього побудовано постійний будинок.

Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости: Нѣсколько словъ о причинѣ празднованія бессарабскими молдованами восьми четверговъ послѣ Пасхи (ч. 9): сей звичай пояснюєть ся як спадщина з поганського грецько-римського культу. Открытіе Бессарабскаго Церковнаго Историко-Археологическаго Общества (ч. 8) — статут того-ж Товариства надрукований у ч. 7. Історичних статей в „Кишиневских Епархіальних Вѣдомостях“ не було.

Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости: Святой Митрофанъ, епископъ Воронежскій, Н. Сагарди (ч. 2—5): ширша біоґрафія сьв. Митрофана з приводу 200-лїтя його смерти. Мѣстечко Вороньковъ Пе-

рeяславскаго уѣзда Полтавской губ., Г. Корсуна (ч. 28—30): докінченє початої в 1903 р. статї; описана Рождество-Богородична церков, побудована 1733 р., і місцеві земельні старинні будови: вал і городище. Село Никоновка Прилукскаго уѣзда и ея священнослужители (ч. 32—34): опис місцевих старинностий, церкви, і звістки про сьвящеників. Рѣчь на собраніи по случаю столѣтія Полтавской епархіи (ч. 2—5): коротка історія епархії Переяславської (від кінця X в.) і Полтавської, яку заложено 17 грудня 1803 р.

Курскія Епархіальныя Вѣдомости: Объяснительные параграфы Бѣлгородской епархіи (ч. 2—9): тут наводять ся ріжні документи і провіряють ся факти місцевої історії. І так із часів білгородського митрополїта Авраамія (1684-1702) наводить ся відозва до українського духовенства з цїлю підбурити його против підданя київської митрополії московському патріярхатови і доповнюють ся біоґрафії фундатора харьківської колеґії білгородського епископа Епіфанія Тихорського (1722—1736) і Доситея Богдановича Любимського (1731—1733). Матеріалы для исторіи Курской епархіи (додаток до ч. 15 і дальших): наче в доповненє до обговореної статї надруковані архівні матеріяли, що до часів епископа Епіфанія Тихорського. Блаженной памяти святителя Іосифа Горленко, епископа Бѣлгородскаго — протоієрея І. Новицкого (ч. 50 і 52): досить повна біоґрафія сего епископа, написана з приводу 150-лїтя його смерти (умер 10 грудня 1754 р). Його память дуже шанує тамошня людність. Він був родом із знатних козаків лївобережної України, по матери внуком гетьмана Данила Апостола. Къ жизнеописанію святителя Іоасафа Горленко, С. К. К. (ч. 33): тут подані документи до житя його, а саме: два листи його до брата Андрія Горленка, полтавського полковника, з 1750 і 1753 р. (з музея українських старинностий Тарновського в Чернигові) і отвертий лист, виданий 1732 р. київським архиепископом Рафаілом Заборовським ієродіякону Йоасафу Горленкови для збираня жертв на поліпшенє заложених у Київі шкіл. Лѣтопись с. Уланки, Суджанскаго у. (ч. 27 і дальші): отсе село заселене в другій половині XVII в. „Черкасами" — Українцями, еміґрантами із правобережної України.

Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости: Матеріалы для жизнеописанія св. Митрофана — додаток до ч. 19. Изъ исторіи раскола и сектанства въ Воронежской епархіи, П. Никольского (ч. 20): наведені факти боротьби місцевих епископів і сьвящеників з роскольниками в початках XVIII в. Сто пятьдесятъ лѣтъ со дня кончины Бѣлгородскаго епископа Іоасафа (1754—1904) Ѳ. Ильинского (ч. 24): невеличка біоґрафія сего епископа, уроженця міста Прилук Полтавської ґубернії, з роду Горленків. Він похований у Білгороді (Курської ґуб.) і наріц

уважає його сьвятим, хоч він не канонізований. Черкасы Воронежской епархіи, А. Дѣвицкого: історична розвідка про те, коли і серед яких обставин Українці перебрали ся в Вороніжську країну. Було се коло 1652 р., коли московське правительство позволяло „Черкасам" осідати над рікою Доном, на Медвідиці й на иньших вигідних та просторих місцях. Бібліоґрафія — рецензія книжки: Очеркъ жизни и дѣятельности святителя Митрофана, перваго епископа Воронежскаго. Къ 200-лѣтію со дня кончины святителя (1703 — 1903), Поликарпова, Воронежъ, 1904 (ч. 9).

Холмско-Варшавскій Епархіальный Вѣстникъ: Епископъ Викторъ Садковскій, М. Волосевича (ч. 5): коротка біоґрафія з приводу сотних роковин смерти епископа, визначного церковного діяча Білоруси з кінцем XVIII в. Изъ дипломатическихъ сношеній Москвы съ Римомъ въ XV в. (ч. 12): тут надруковані виїмки із статї О. Пірлїнґа, поміщеної в „Русскій Старинї" за вересень про приїзд до Москви Зої (або по російським лїтописям Софії) Палеольоґ, нареченої вел. кн. Івана III. Лексическій составъ говора въ Ломазскомъ приходѣ Бѣльскаго уѣзда Сѣдлецкой губ. — названія предметовъ съ краткимъ описаніемъ обычаевъ (ч. 17 — 30): передрук із книжки І. Бессараба: „Матеріялы для етнографіи Сѣдлецкой губерніи". Какъ русскіе относились къ протестантамъ, историческій очеркъ проф. М. Красножена (ч. 21—23): передрук із журнала „Живописная Россія" 1904, ч. 1—2. Къ исторіи возсоединенія уніатовъ въ Бѣлоруссіи 1795 г. І. Горючко (ч. 25): кілька нових архівних матеріялів. Южно-русскій дьякъ и приходская школа въ 17-мъ и въ первой половинѣ 18 столѣтія -- передрук із „Полтавскихъ Епархіальнихъ Вѣдомостей". Варшавская православная капелланія и Варшавскіе православные капелланы (ч. 43—44): написано по виданю київської духовної академії: Памятники православія и русской народности въ Западной Россіи въ XVII—XVIII вв., свящ. Ѳ. Титова. Рецензія видання: Русская Историческая Библіотека, издаваемая Императорской Археографической Коммиссіею, т. XIX: Памятники политической литератури въ Западной Россіи. Спб. 1903 (ч. 8).

Минскія Епархіальныя Вѣдомости не подали статей історичного змісту.

Гродненскія Епархіальныя Вѣдомости: Опытъ исторіи Замойскаго уніатскаго провинціальнаго собора, С. Павловича (ч. 6 — 10): продовженє статї з 1903 р. В части, надрукованій 1904 р., впяснене значінє собора в історії західно-руської церкви і наслїдки його. Замѣчанія на статью Павловича: Опытъ исторіи Замойскаго собора. Архим. Николая (ч. 11): автор виступає против попередної статї з увагою, що василіяни не були латинізаторами церкви, польонізаторами краю і гно-

бителями білого духовенства. Збуражская церковь во времена унін, свящ. А. Ситкевича (ч. 9): описаний стан церкви на підставі „візит“ або актів ревізії її в 1747 і 1802 рр. Базиліанскій орденъ и его значеніе въ западно-русской уніатской церкви въ XVII и началѣ XVIII в. до Замойскаго собора 1720 г., Прот. Диковского (ч. 18—34): тут описані розпорядження митрополитів І. Потїя і В. Рутського в справі уніятського монашества і описаний внутрішнїй побут закону, вироблений першими ґенеральними капітулами закону. Статя в 1904 р. нескінчена. Гродненскія православныя церкви въ XVI вѣкѣ, Е. Орловского (ч. 16): звістки подані на підставі пляну міста Городна з 1567 р.; сей плян-ґравюра набутий 1879 р. Публичною бібліотекою в Петербурзї. Древне-русскій и древне-православный памятникъ зодчества въ г. Гроднѣ, архитекта Плотникова (ч. 18): опис останків старинної коложської церкви. Старый синодикъ Супрасльскаго монастиря, Е. Н. (ч. 27): опис синодика і докладний виказ змісту; надруковані „поминаня“ ріжних славних родів, як Ходкевичів, кн. Острожських і и. Сей синодик переписаний з початком XVI в. Дрогичинскій синодикъ, Е. Н. (ч. 33): описаний старинний синодик знесеного монастиря в Дорогичинї Городненської ґубернії Більського повіта, писаний, здаєть ся, з початком XVIII в. Гродна въ 1794, 1795 и 1796 годахъ, Д. М. (ч. 43—45): нарис подій на підставі друкованих жерел. Юрьевъ день у Бѣлоруссовъ, С. Карского (ч. 18): подано богато пісень, повірок і т. д.

Долучаємо до сього огляду ще: **Литовскія Епархіальныя Вѣдомости**: Страничка изъ исторіи бывшихъ литовско русскихъ городовъ, А. Миловидова (ч. 8—10): нарис внутрішнього устрою міст, зроблений на підставі 4 випуска „Описанія рукописнаго отдѣленія Виленской публичной библіотеки“.

Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости: Ильинская церковь въ Витебскѣ, А. Сапунова (додаток до ч. 9): з приводу пожару тої церкви подані про неї історичні звістки. Вона побудована 1447 р і перебудована 1643 р. До статї доданий плян церкви і знимки зверхного вигляду її, іконостаса і храмової ікони. *Ю. С.*

Христіанское Чтеніе друкувало далї розвідки з історії унії проф. Жуковича: в сім річнику маємо „Московскій, казацкій и церковный вопросы на польскомъ сеймѣ 1616 года“ (кн. I) (ся розвідка війшла в його Сеймовую борьбу, т. II, що буде обговорена осібно). Тогож автора в кн. XI: „Деулинское перемиріе Москвы съ Польщей въ связи съ историческими обстоятельствами эпохи“. Окрім того (в кн. X—XII) статя А. Ситкевича: „Уніатскіе катедральные капитулы въ XVIII вѣкѣ. Очерки положенія и дѣятельности бѣлаго духовенства въ западнорусской уніатской церкви“. *В. П.*

Орґани академій московської й казанської (Богословскій Вѣстникъ и Православный Собесѣдникъ) не дали нічого близше інтересного для нас.

Странникъ: сьвящ. С. С. Брояковскій, Новый годъ въ древности и теперь. Историко-этнографическій очеркъ (кн. I, стор. 6—15) — в кінці статї коротенько оповідаєть ся про те, як сьвяткують новий рік на Українї. А. Л—цкій, Религіозно-просвѣтительная дѣятельность приходскаго духовенства въ XVIII в. (II, 260—284): автор найбільше говорить про просьвітну діяльність українського духовенства та брацтв, що виступаючи на боротьбу за віру й народність, мусїли заводити школи, церкви та шпиталї. Православная церковь въ Америкѣ (V, 830—832): коротенька інформаційна замітка про становище православних та уніятів в Америцї. М. Назарьинъ, Приходское духовенство въ правленіе Елизаветы Петровны, 1741—1761 гг. (VI, 919—937): статя малює побут духовенства в Росії взагалї, та поруч наводить факти також і з українського житя; між иньшим коротенько згадуєть ся про відносини відомого Арсенія Мацієвича до низшого духовенства. N. N., По Россіи. Экскурсія студентовъ С.-Петербургской духовной академіи лѣтомъ 1903 г. (VII, 51—70, VIII, 183—226, IX, 351—385): се враженя з подорожі по Росії одного з студентів С.-Петербургської академії; автор описує також і українські місця, як Почаїв, Київ, то що, але цікавлять його тільки церкви, монастирі і т. и. „святыни". А. Лотоцкій — Духовное образованіе въ Россіи (VIII, 149—169, IX, 331—350): другий розділ названої працї автор присьвячує діяльности брацтв на Українї та їх шкіл, особливо — київської академії; четвертий — школам єзуїтським та базиліянським. И. Малиновскій, Патерикъ Печерскій. Историческое изслѣдованіе (X, 453—462, XI, 596—608). „Изслѣдованіе" досить убоге фактами; автор пише про склад і редакцію Патерика, його друковані видання, нарештї про авторів та зміст сього памятника старого письменства. В бібліоґрафічному відділї надруковано рецензії на отсї книжки: 1) Войтковъ, Іовъ Базилевичъ, епископъ переяславскій, участіе его въ церковно-политической жизни польской Украины (II, 367), 2) Горючко — обговорено цїлий ряд брошур сього автора (числом 16) з історії церкви на Українї (II, 368—369, V, 847—848), 3) Яцимирскій А. И., Григорій Цамблакъ. Очеркъ его жизни (IX, 435). *С. Є.*

З загальних часописей російських **Вѣстникъ Европы** в сїм річнику приніс дальшу серію мемуарів Ф. Воропонова п. т. „Сорокъ лѣтъ тому назадъ — по личнымъ воспоминаніямъ" (т. III і IV). Автор подає тут чимало матеріалу, цікавого для вияснення суспільно-лїтературних течій в Росиї з початку 60-их років. Він пригадує, як одного разу йому довело ся бути на зібранню співробітників „Основи". То було зви-

чайне що тижневе понеділкове зібраннє, на якому крім співробітників „Основи“ бували і знайомі сеї редакції. На зібранню, як каже автор, було багато людей, не Українців тілько, але й иньших націй, хоча зібраннє мало досить виразну національну українську окрасу. Було дві-три дами, були „Великоруссы“ і „Малороссы“ і навіть скілько сербських студентів. Ріжні були і убрання. Поруч з сюртуками і фраками, траплялось не мало народних українських убрань. Один добродій був одягнений „въ широкую и длинную халатообразную чуйку“ і підперезаний довгим, товстим та пeристим селянським поясом, який обхоплював його два чи три рази. Балачка йшла жваво, гуртками, але була і рояльна музика. Почувалось, що більшість тут горячі прихильники всього українського; чутно було не мало про право, достойність та велике значіннє народньої мови, але автора по части дивувало те, що при всьому тому бесідники мало уживали народньої мови. Навіть в тїсних гуртках земляків балачка йшла переважно мовою „общерусскою, литературною“. Вирывались серед розмови окремі українські фрази, приказки, уривки народних пісень, иньший почне й балакати по українськи, а там — знов зведуть на „общую русскую рѣчь“ (763—764). Меньше інтересні натомість, нїж можна-б було надїяти ся подорожні записки з Галичини: Записки туриста, М. Русова (т. IV). Вкінцї занотуємо три вірші Т. Шевченка, в перекладі на російську мову П. А. Тулуба: „Зацвила в долинї“, „Не так тії вороги“ і „Добро, у кого є господа“. *В. П.*

Русская Мысль: С. Д. К—а, Какъ примѣняется въ Черниговской губерніи 107 ст. положенія о земскихъ учрежденіяхъ (кн. I, ст. 110—130): „Положеніе о земскихъ учрежденіяхъ“ в Росії надає місцевій адміністрації право не затверджувати кандидатів на земські посади, а се доводить до повсякчасних конфлїктів поступових земств з орґанами адміністрації. Статя д. К—а саме й переказує факти таких конфлїктів у Чернигівщинї. В. Лесевичъ — Евгеній Павловичъ Гребінка. Опытъ характеристики (I, 132—156, II, 29—43). Автор сїєї розвідки[1]), відомий фільософ, має на метї переглянути ті шабльонові погляди, які панують серед критиків Гребінчиних творів. Шляхом острої аналїзи російських і українських творів Гребінки д. Лесевич дійшов до ось якого виводу: „Послѣ того, какъ онъ (Гребінка) далъ все лучшее, что могъ дать — свои украинскія басни и стихотворенія, онъ сразу опустился до уровня безпринципнаго литературнаго ремесленника и все болѣе обезцвѣчивая, тянулъ свою лямку до послѣдняго дня. Въ его лицѣ украинская литература имѣетъ писателя, благое начинаніе котораго ширится и растетъ, а литература русская — типъ отрицательнаго

[1]) Обговорена вже була в т. LXIII.

значенія: такого писателя, какимъ онъ не долженъ быть (II, 43). Можна думати, що сей погляд на Гребінку остаточно прийметь ся в історії літератури. Иванъ Бѣлоусовъ, Поѣздка на могилу Т. Г. Шевченка (III, 135—138): коротенька замітка про Шевченкову могилу з деякими дрібними помилками що до топоґрафії, зрештою не дає нічого цікавого. С. Русова, Гражданскіе мотивы въ малорусской современной поэзіи (VIII, 83—93): зазначивши, що серед українських поетів усе виразнїйше пробиваєть ся напрям, що в Росиї зветь ся „гражданским", панї Русова зупиняєть ся на творах д. Грінченка та Грабовського, як виднійших репрезентантів того напряму. Та-ж сама авторка в статї: Къ сорокалѣтію черниговскаго земства 1865—1905 г. (XII, 94—134), дає історію одного з українських земств за 40 років його істновання. У „Внутреннім Обозрѣнію" (кн. X, ст. 204) надруковано згадку про Максимовича з приводу 100-их роковин його народження, а в XII кн. замітку В. Семевского: Памяти А. Н. Пыпина (ст. 164—171) — некрольоґ російського ученого, що помер торік. В бібліоґрафічному відділї знаходимо між иньшим рецензиї на отсї книжки: 1) Т. Г. Шевченко. Переводы изъ „Кобзаря" И. С. Дремцова, вып. 1 и 2 (кн. I та VIII), 2) Личковъ Л. С. — Новыя теченія въ сервитутномъ правѣ (кн. I), 3) На вічну память Котляревському. Литературный Збирныкъ (кн. IX), 4) Н. Василенко — О. М. Бодянскій и его заслуги для изученія Малороссіи (кн. X)

Русское Богатство. А. А. Корниловъ, Губернскіе комитеты по крестьянскому дѣлу въ 1858—1859 гг. (кн. I, ст. 114—159, II, 200—237, III, 107—140, IV, 55—85, V, 50—76) — відомий в Росиї спеціяліст по селянському питанню д. Корнилов вибрав дуже цікаву тему, розробивши працї т. зв. губерньских комітетів, що мали на метї підготовити скасуваннє кріпацтва в Росії. В працї своїй він наводить багато автентичного матеріялу, що характеризує відносини комітетів до селянської реформи. Комітети складали ся здебільшого з репрезентантів „дворянства", тим то в першій лїнії дбали вони про свої станові інтереси. Про українські ґубернії в працї д. Корнилова знаходимо не дуже багато відомостей, а саме: про інвентарі в Київщинї, на Поділю та Волинї (I, 121), про губернські комітети по ріжних місцях України (II, 207), про заходи коло беззенельного визволу крепаків (IV, 58), або проектованнє дуже малих наділів (ib. 71—72). Н. И. Лореръ, Изъ записокъ декабриста. Записки моего времени, воспоминанія о прошломъ (III, 51—92, VI, 49—79, VII, 29—53) — „Записки" декабриста Лолера дають деякі відомости про „Южное Общество", що гуртовало ся коло Пестеля в Тульчинї та по околишних містах. М. Л. Е., Письмо съ Кубани (V, 1—17), дуже прикро малює сучасний стан чорноморського

козацтва на Кубані: примусова служба у війську за молоду, злидні на старість, недостача землї, тїснота — такі обставини козацького житя. Бідність і темнота панують серед козаків. Козак „живетъ для службы“ (ст. 7); „козакъ — совсѣмъ крѣпостной. Онъ несетъ повинности лично, деньгами и натурою“ (ст. 14) — сї і такі иньші замітки автора надто виразно показують, як живеть ся за сучасного ладу нащадкам запорожцїв. П. Владыченко, За счастьемъ и правдой. Очерки и наблюденія русскаго путешественника (кн. V, 77—119, VI, 81—99, VII, 54—75, VIII, 65—91, IX, 185—208, X, 154—196) — дуже цікаво написані нариси з житя еміґрантів у Сполучених Державах Північної Америки; кілька сторінок присьвячено Руснам, еміґрантам з Галичини. Цікавий нарис житя еміґрантів з України (Жидів і Українця) дає також д. Діонео — Въ русскомъ кварталѣ. Письмо изъ Англіи (VIII, 42—73). Ивановичъ, Гибнущія силы (X, 141—152) — мартирольоґ здібнійших хлопців із народа, зроблений на підставі відомостей, що постачили народнї вчителї з Курщини. Між иньшим згадуєть ся тут про одного талановитого хлопця Ларченка, що писав поезії українською мовою. В „Хрони-цї внутренней жизни“ (кн. I), оповідаєть ся про замах чернигівського ґубернатора на архіву комісію та „общественную“ бібліотеку в Чернигові. В „Случайных Замѣткахъ“ між иньшим знаходимо замітку д. С. Ю. „Ученый споръ“, в якій автор з приводу полєміки проф. А. Кримського з проф. Соболевським висловлюєть ся, що Українцї повинні мати національні права, не зважаючи на те, якого вони походження.

„Міръ Божій“ не дав сього року статей близше для нас інтересних.

Образованіе. А. С., То ли нужно? (I, 117—134). Року 1902 архієпископ Волинський Антоній видав „Окружное посланіе къ епархіальному духовенству“ з приводу селянських розрухів на Українї; в „Посланіи“ підкреслено факт, що духовенство втратило всякий вплив на народ. Автор статї в „Образованіи“ ставить се в звязок з дїяльністю церковних шкіл і виступає проти їх з острою критикою. И. Бѣлоконскій, Тридцатипятилѣтіе Харьковскаго Общества распространенія въ народѣ грамотности (VI, 67—93) — історія дїяльности харківського просьвітного товариства. В. Чернышевъ, Мнѣніе академика А. И. Соболевскаго объ упрощеніи русскаго правописанія (XII, 72—80): автор розбирає погляди академика Соболевського на зміну правописи в російській мові і виступаючи за зміною, він посилаєть ся на те, що сучасний правопис незручний для Українців. — В бібліоґрафічному відділї надруковано рецензиї на отсї видання: 1) Ruthenische Revue (I, 168—169), Н. Рожковъ, Обзоръ русской исторіи съ соціологической точки зрѣнія, ч. I. Кіевская Русь (VI, 99—103), 3) Дорошенко Д., Указатель

источниковъ для ознакомленія съ Южной Русью (XII). В хроніці трапляють ся замітки з житя на Україні.

Ежемѣсячный журналъ для всѣхъ. В сьому річнику популярного місячника знаходимо тільки одну невеличку статейку С. Русової — М. П. Старицкій, малорусскій писатель (VIII, 499—500), написану з приводу смерти Старицького. Окрім того в бібліоґрафічному відділї надруковано рецензії на отсї книжки: 1) Комаровъ, Т. Шевченко въ литературѣ и искусствѣ (II, 125), 2) Франко Ив., Збирныкъ творивъ, т. 1 и 2 (київське виданнє) (VI, 382- 383), 3) Видання Петербурського „Благотворительнаго Общества", ч. 6—27), 4) Коцюбинськый М., Оповидання, т. I (VII, 448), 5) Дорошенко Д., Народная украинская литература і його-ж Указатель источниковъ для знакомленія съ Южной Русью (XI, 698).

Русскій Вѣстникъ. Л. Николаевъ, Политическія движенія въ Галиціи (кн. I, 155—175) і того-ж автора: Послѣднія событія въ Галичинѣ (III, 159—178) — типові праці российських шовіністів. Автор оповідає в першій статї про заходи „польской интриги" в Галичині з кінця 70-их років минулого віку, щоб одвернути Русинів від Росії й направити на стежку самостійности України; а потім характеризує сучасні партії в Галичині. Певна річ, москвофіли виходять гарними, а національні партії — ворогами народу. Друга статя дає нарис українського академічного руху у Львові, розповідає історію станиславівської ґімназії й кінчить сецесією руських послів із сойму. Осьвітленнє фактів таке, як і в попередній праці. А. Будиловичъ, Объ отношеніи народнаго къ общечеловѣческому въ связи съ идеей ру́сскаго національнаго единства (IV, 483—509): сумної репутациї сей „учений" славіст сим разом дає пробу „самобытной" фільософії національного питання. Питаннє се для автора цїлком однозначне з „объединеніемъ", тим то він виступає проти недержавних літератур взагалї й української з'осібна (ст. 503—507). Зрештою мало ориґінальне пережовуваннє старих шовіністичних формул. — В бібліоґрафічному відділї надруковано рецензію на книжку А. А. Сидорова, Польское возстаніе 1863 года. *С. Є.*

Вѣстникъ Самообразованя приніс статї проф. М. Грушевського з історії козачини: Украинское козачество, его образованіе; Украинское козачество въ первой половинѣ XVII в.; Хмельниччина (ч. 29, 33, 35, 36); сї статї увійшли в „Очеркъ исторіи украинскаго народа" автора.

Вѣстникъ Воспитанія в відділї критики й бібліоґрафії подав кілька статей про українські видання: Д. Д., „Малорусскія народныя изданія въ Кіевѣ за 1903—1904 г." (I): автор розглядає серію народних видань видавництва „Вік", починаючи з ч. 1 по 33. Того-ж автора в кн. IV: „Народныя малорусскія изданія Вс. И. Гурта въ Харьковѣ

1894—1903 г., ч. 1—14“; в кн. XI: „Новыя изданія „Благотворительнаго Общества изданія общеполезныхъ и дешевыхъ книгъ“ въ С. Петербургѣ. Ч. 23—27, ч. 6 і 9 — з приводу пятиліття „Общества“ автор подає звістки про його історію і розвій його діяльности, беручи їх з справоздання за 1903 р. Окрім того в кн. XII, в відділї: Рефераты и мелкія сообщенія, тойже Д. Д. подає замітку: „Украинскіе научные курсы во Львовѣ лѣтомъ 1904 г.“. *В. П.*

Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія приніс і в 1904 р. багато цінних причинків до історії України й українського письменства. Деякі з них були вже обговорені в Записках, а то: частина розвідки В. Ламанского, Славянское житіе св. Кирилла какъ религіозно-єпическое произведеніе и какъ историческій источникъ, гл. XXIV—XXV (Кн. I) в т. LVIII; розвідка А. Шахматова, Іоасафская літопись (кн. V) в т. LIX і В. Ляскоронского, Мѣстоположеніе лѣтописнаго города Родни (кн. VI) в т. LXIV. Окремо мусять бути обговорені продовженнє статї В. Ламанского, Слав. житіе св. Кирилла... (кн. IV—V), продовженнє статї В. Істріна, Изъ области древне-русской литературы (кн. II, X), статя В. Мочульского, Отношеніе южно-русской схоластики XVII вѣка къ ложно-классицизму XVIII вѣка (кн. VIII) і статя С. Розанова, Замѣтки по вопросу о русскихъ хронографахъ (кн. I). З иньших зазначимо найперше статю А. Шахматова, Новая хронологическая дата въ исторіи русской литературы (кн. I). Іще в кн. X Ж. М. Н. Пр. з 1903 р. оголосив проф. Істрін нововідкритий памятник п. з. **Прръство соломоне ѡ хрѣ сна двдва црѧ иже прречествова на излѧ** (близький до Толкової Палєї) і на підставі одної хронольоґічної замітки в самім тексті поставив дату його написання 1242 р. Натомість А. Шахматов ставить свою дату 1234 р., одначе вказує при тім на иньшу редакцію згаданої памятки, яку опублїкував Карский (Варш. унив. Изв. 1894), де хронольоґічна замітка, на підставі якої проф. Істрін означив час повстання памятника, зредаґована дещо инакше. Тут замісь точної дати 1167 сказано тільки „болѣ ҂а лѣт“ (1000 літ). Котра з тих редакцій старша? Шахматов не бере ся рішати, одначе вважає передчасним признавати дату 1167 авторови памятника: автор міг обмежити ся загальною датою, і аж один з пізнїйших редакторів міг провірити час і поставити докладну дату. В статї п. з. Одинъ изъ источниковъ Стоглава (кн. II) вказує Н. Дурново на те, що перша фраза „передного слова“ в Стоглаві не що иньше, як тільки початок статї „Отъ Шестоденьца избрано о животѣхъ“, що входить в повну редакцію т. зв. Мѣрила праведнаго. Автор наводить оба паралельні місця; припускає також, що автор Стоглава міг покористувати ся Мѣрилом Праведним не тільки в тім однім випадку, але і в иньших місцях нпр. як

правничим збірником. В статї п. з. Матеріалы и замѣтки по славяновѣдѣнію (кн. VII) подає С. Кульбакін кілька заміток про сербські рукописї в королївській бібліотецї у Берлинї. В другій части автор пробує схарактеризувати основні риси фонетики й морфольоґії бурґського говору в Шпревальдї, який зачислює до долїшньо-лужицьких говорів. З иньших згадаємо ще статю М. Помяловского п. з. Очерки изъ исторіи Новгорода въ первый вѣкъ московскаго владычества (кн. VII), статю С. Шумакова п. з. Темные пункты исторіи русскаго права (кн. IV), статю Н. Дебольского п. з. О значеніи и методѣ исторіи русскаго права (кн. V) і А. Архангельского п. з. Труды академика А. Н. Пыпина въ области исторіи русской литературы (кн. II). Проф. М. Грушевський подав в кн. III довшу статю п. з. Львовское ученое общество имени Шевченка и его вклады въ изученіе Южной Руси (кн III), в якій звів до купи науковий доробок Товариства за перше десятилїтє існовання його наукової фірми. Інтересні дати до народного образовання в київськім науковім окрузї в 1902 р. подає А. Ілїн в статї п. з. Кіевскій учебный округъ въ 1902 г. (кн. VIII).

Варшавскія Университетскія Извѣстія принесли в 1904 р. тільки одну статю, що може бути цікава також для українського історика, а то проф. Е. Карского п. з. Къ вопросу объ изданіи снимковъ съ древнѣйшихъ русскихъ грамотъ (кн. IV). Автор дає бібліоґрафічний огляд виданих знимків староруських грамот (із XII—XV ст.), починаючи Шлєцером-сином (1811 р.), а кінчачи виданнями А. Соболевского, С. Пташицкого і А. Шахматова, і приходить до виводу, що „до нинїшнього часу в обсягу видання старших руських грамот, розуміючи під останніми грамоти від XII–XV ст., не зроблено нїчого особливо замітного“.

Ученыя Записки Казанскаго Университета не принесли для нас і в тім роцї нїчого. З праць загальнїйшого інтересу згадаємо тільки продовженнє посмертної статї І. Смірнова, Очеркъ культурной исторіи южныхъ славянъ (кн. IX) й І. Замотїна, Значеніе романтизма двадцатыхъ годовъ XIX столѣтія въ исторіи русской литературы и общественности (кн IX).

Чтенія въ Обществѣ Исторіи и Древностей россійскихъ при московскомъ университетѣ принесли в 1904 р. довшу статю А. Шахматова п. з. О такъ называемой Ростовской лѣтописи (кн. I), яка була вже обговорена в Записках т. LXVII. Також мусить бути обговорена окремо довша публїкація Н. Петрова п. з. Описаніе рукописныхъ собраній находящихся въ Кіевѣ (к. I, IV) і нове виданнє Исторіи Русской Церкви (т. I 2-а пол.) Е. Голубинского (кн. II і III). З иньших занотуємо цікавий документ (кн. I), який говорить про посилку до Київа

Е. Іванова від Сибірського і Тобольського митрополита Філотея в 1702 р. за книгами, учителями, „студентами“, „сьпіваками“ й ин. *Кр.*

Русскій Архивъ: Письма І. М. Бодянскаго къ А. Н. Попову (кн. III, стор. 443—448). Тут надруковано 8 листів Бодянського з рр. 1837—1852; найцікавійший для нас лист 5-й (з р. 1846), де Бодянський оповідає справу друковання „Исторіи Руссовъ“ в „Чтеніяхъ Общества Исторіи и Древностей россійскихъ“. Грамота царя Алексѣя Михайловича кіевскому воеводѣ боярину Василію Борисовичу Шереметеву 1659 г., сообщ. гр. С. Д. Шереметевъ (III, 521 - 522) — грамоту сю дано Шереметеву царем з приводу перемоги, яку російське військо мало над Данилом Виговським під Київом р. 1659. Ѳ. Уманецъ — князь Константинъ-Василій Острожскій (IV, 625—634) — коротенька й через те не зовсїм докладна характеристика Константина Острожського; автор підкреслює двоїстість натури його, що виявилась у суперечних вчинках. А. Баловъ — Понедѣльникъ и понедѣльничанье. Историко-этнографическій очеркъ (V, 27—36): статя говорить про „понеділкуваннє“ й виясняє, чому народ уважає понеділок за тяжкий день. А. Г. — Императоръ Александръ второй въ Кіевѣ въ 1857 г. (X, 298—352): се властиво споминки одного з студентів київського університету про „студенческую исторію“ р. 1857 з полковником Бринкеном (його не названо) та про участь у тій „історії“ царя Олександра, що помилував студентів.

Русская Старина: Цензура въ царствованіе императора Николая I (кн. I и II) — в сїй частинї взагалї надзвичайно богатої на факти працї знаходимо цікавий епізод що до видання „Лѣтописи Грабянки“ р. 1853. Цензор Мацкевич повикидав був з лїтописи ті уступи, де на його думку виявлено було „явное пристрастіе къ малороссійской народности“. Голова „комиссіи для разбора древнихъ актовъ“, яка ту лїтопись друкувала, виправдував ся тим, що ніяка похвала Хмельницькому не може бути занадто великою й переборщеною та виявляти „явное пристрастіе“. „Главное управленіе печати“ згодило ся з цензором, бо вже тодї був таємний царський наказ, що вимагав від цензури як найострійшої обережности що до праць, в яких говорить ся про мову або народність українську, „не давая перевѣса любви къ родинѣ надъ любовью къ отечеству“ (II, стор. 441—442). Сей факт показує, що мартирольоґ українського письменства і практику таємних указів треба починати значно ранїйше від р. 1863, коли видано було славний циркуляр Валуєва. Проф. Е. Бобровъ — Эпизодъ изъ жизни Костомарова (кн. III, 603 - 614): на підставі документів із архиву казанського університету автор оповідає про замір Костомарова осїстись на катедрі в казанському унїверситетї р. 1857. В. В. Тимощукъ — Польская консти-

туція 3-го мая 1791 г. и отношеніе къ ней Россіи (IV, 153—178, V, 401—420): знаходимо тут дещо з відносин тодішніх українських земель до Польщі. Замѣтка Н. Д. Быкова о Т. Г. Шевченкѣ (VII, 60): переказано відомий епізод із портретом Жуковського, якого коштом викуплено з неволї Шевченка. И. Ф. Павловскій — О Шведской могилѣ и капитанѣ Судіенко (VII, 229—239): автор оповідає про заходи, щоб держати лад на так званій Шведській могилї під Полтавою з початку XIX віку. Изъ переписки князя В. Ѳ. Одоевскаго, сообщ. И. Бычковъ (кн. VIII): для нас у тому листованнї властиво цікаві тільки два листи: один від М. Юзефовича, в якому той прохає протекції для Куліша, що саме тодї надрукував свою повість „Михайло Чарнышенко“, а другий — від Костомарова, що просив ся на посаду бібліотекаря в Румянцевському Музеї в Москві. Изъ бумагъ Д. Н. Бантышъ-Каменскаго (IX, 643—667), — се властиво теж листованнє ріжних осіб з Бантиш-Каменським, де між иншим трапляють ся згадки і про „Исторію Малой Россіи“. Изъ архива А. В. Никитенка (IX, 668—687): надруковано тут між иншим лист Гр. Данилевського, де той говорить про „Украинскую Старину“. Къ біографіи В. Н. Карамзина (IX, 701—707) — меморіял Карамзина про те, яку участь брав він у заснованнї унїверситета в Харкові. Письма П. А. Кулиша къ С. Т. Аксакову, сообщилъ В. И. Шенрокъ (XII, 693—710): в листах своїх Кулїш часто згадує про „Записки о Южной Руси“ та „Чорну Раду“, коло яких він саме тодї працював. Найцікавійший з листів той, що писаний був до Івана Аксакова (дати 28 листопада р. 1858); тут Кулїш виступає проти славянофильських орґанів „Русская Бесѣда“ та „Парусъ“ за їх централїзаційну полїтику і виставляє разом з тим потребу мати український орґан, щоб боронити себе від централїзаційних заходів российського суспільства.

Историческій Вѣстникъ: Е. Н. Матросов — По обычаямъ старины (кн. V, стор. 608—625) — начерк з житя Русинів в Америцї. А. И. Фаресовъ — Исторія бороды и усовъ (X, 174—212): на початку своєї працї автор дає коротенькі відомости про те, як дивились на бороду та вуси за старих часів (глава: „Бородачи древней Руси“) і тепер на Україні. А. Сѣдой (Ал. П. Чеховъ) — Недавнее прошлое азовскаго побережья (X, 227—259, X, 620—661): автор дає деякі подробицї з власних споминів про над-азовську частину України літ 49 50 перед нашими часами. Опріч згаданих статей у сьому річнику „Историческаго Вѣстника“ надруковано ще замітку „Кобзари и лирники“ (III, 1183, смѣсь), написану на підставі працї д. Доманицького з „Памятної книжки Кіевской губерніи за 1904 р.“ та короткий некрольоґ Старицького (VI, 110—112). За те богатий, хоч не дуже

цінний бібліоґрафічний відділ, де знаходимо чимало рецензий на книжки, що тим чи иншим торкають ся України: 1) В. Нарбековъ — Южнорусское религіозное искусство XVII-XVIII в. (I, 310—311), 2) И. А. Максимейко — Сеймы литовско-русскаго государства до Люблинской уніи (I, 315-316), 3) Слово о полку Игореви. Фототипическое воспроизведеніе I-го изданія 1800 г. (IV, 319—322), 4) Вишневскій — Кіевская академія въ первой половинѣ XVIII ст. (IV, 334-335), 5) Л. Личковъ — Очерки изъ прошлаго и настоящаго Черноморскаго побережья Кавказа (V, 683—685), 6) Н. И. Теодоровичъ — Волынь въ описаніи городовъ, мѣстечекъ и селъ, т. V (V, 688), 7) С. Л. Пташицкій — Иванъ Ѳедоровъ. Изданіе Острожской библіи въ связи съ новыми данными о послѣднихъ годахъ его жизни (VI, 1031-1032), 8) И. И. Срезневскій — Статьи о древнихъ русскихъ лѣтописяхъ (VI, 1035—1036), 9) Dr. Frydr. Pappée — Polska i Litwa na przełomie wieków średnich, (VI, 1045—1047), 10) Василенко Н. — О. М. Бодянскій и его заслуги для изученія Малороссіи (VII, 273—275), 11) И. А. Линниченко — Грамоты галицкаго князя Льва и значеніе подложныхъ документовъ, какъ историческихъ памятниковъ (VIII, 654—655), 12) А. И. Яцимирскій — Григорій Цамблакъ. Очеркъ его жизни, административной и книжной дѣятельности (IX, 1017—1019), 13) Ф. С. Красильниковъ — Малороссія и малороссы. Географическо-этнографическій очеркъ (IX, 1055), 14) Лонгиновъ А. В. — Мирные договоры русскихъ съ греками, заключенные въ X вѣкѣ (X, 779-780), 15) Л. Явцыкъ — Исторія Угорской Руси (X, 784—786), 16) Л. К. Гётцъ — Das Kiever Höhlen-Kloster, als Kulturzentrum des vormongolischen Russlands, 17) Д. Дорошенко — Указатель источниковъ для ознакомленія съ Южной Русью. *С. Є.*

Всемірный Вѣстникъ в сім році дав лише одну близше інтересну для нас статю: Святловского Замѣчательная эпоха древнерусской жизни (кн. IV) — вона буде обговорена осібно.

Византійскій Временникъ так опізнював ся виходом в останнїх роках, що неможливо було давати огляд його в річних оглядах: за 1904 р. вийшло досї дві перші книжки, які обговорено низше, в відділї бібліоґрафії разом з річниками 1902 і 1903, пропущеними зі згаданих причин в попереднїх оглядах.

Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности имп. академіи наукъ тим разом богаті ріжнородним змістом. Студії з відділу ц. сл. та староруського зискали собі сего року чимало гарних причинків. А. Соболевский продовжує свою публїкацію „Изъ области древней церковно-словянской проповѣди, III—IV (II) — тим разом подає він „Похвалу хресту“ (Івана Золотоустого) та „Слово на Стрітенє Господ-

не“, яке на його гадку може належати знаному Климентови, ученикови чи, як другі хочуть, псевдо-ученикови славянських первоучителів. Статю Голубинского про т. зв. схедоґрафію на Руси обговорю осібно, а на тім місці згадаю його замітку „О погрѣшительности одного мѣста въ нашей первоначальной лѣтописи, остающейся незамѣченною“ (II), в якій він справляє хибну лекцію нашої літописи під 1015 р., то зн. під датою смерти вел. кн. Володимира Сьвятославича. Той самий автор (III) подав оцінку праці проф. Вондрака, присьвяченої літературній діяльности недавно згаданого епископа слов. Климента (Вацлавъ Вондракъ: „Studie z obozu cerkevně slovanského pisemnictvi“). Проф. Ґолубінский переконаний, що Вондрак надто прибільшив далекосяглість результатів своєї студії: не можна вважати доказаним, аби Климент був учеником первоучителів, анї не можна признавати йому авторства панонських житій, як сього бажав би проф. Вондрак. „И такъ, результаты, добытые г. Вондракомъ въ его изслѣдованіяхъ, не имѣютъ того важнаго значенія, которое онъ самъ наклоненъ усвоить имъ: свидѣтельствуя объ его крайнемъ увлеченіи епископомъ Климентомъ, объ его такъ сказать климентоманіи“ (III, 349). Треба додати, що останні два роки в славістиці можна схарактеризувати дійсно „климентоманією“. Не говорю того в злім значіню, противно, мусимо назвати корисним сей обяв, що висьвітленє одного питаня не відкладає ся на цілі роки; про студії, що появили ся в тій справі протягом 1905 р., мати-му нагоду говорити иньшим разом. Тут згадаю гарний причинок д. Н. Туніцкого: „Слово о св. Тройцѣ, о твари и о судѣ“ Климента Словенскаго (III); як перейдемо з увагою точне порівнанє „Слова“ з иньшими творами того самого Климента, то разом з автором будемо мали понятє і про авторство памятки. Е. Пѣтуховъ продовжує свою публїкацію п. з. „Матеріалы и замѣтки изъ исторіи древней русской письменности“, розпочату в Київі ще 1894 р. (IV); тим разом подає він три памятки і вістки про староруські рукописи в королївській бібл. в Штокгольмі. Ю. Тиховський подає перґамінові листки із нотного стіхірара 12—13 в. („Два (неполныхъ) пергаментныхъ листка изъ Волынскаго(?) нотнаго Стихираря XII—XIII в.“, I, 103—112). Чому фраґмент памятника має походити з Волини (сама находка на Волини не вистарчає), та саме з 12—13 в, автор не пояснює, бо не наводить жадних лінґвістичних доказів. На підставі одного сербського збірника з XV в. подає М. Н. Сперанскій причинок до дослїдів над складом словянської Мінеї („Славянская Метафрастовская Минея-Четья“, IV).

Студія ак. Шахматова п. з. „Сказаніе о призваніи Варяговъ“ (IV) повинна бути обговорена осібно, як обговорена вже його студія: „Ермилинская лѣтопись и Ростовскій владычній сводъ“ (т. LIX). Н.

Шляков старає ся пояснити, якій памятці присьвячено в православній церкві торжественний похід та осьвячене води 1 серпня. („Почему 1 августа бываетъ крестный ходъ на воду?“, II). Православна теольоґічна література не давала йому доброї відповіди, тому звернув ся він до иньших жерел. По великих пошукуванях дійшов автор до того, що сьвято з посьвяченем води 1/8 призначене на памятку хрещеня Руси. Здає ся цілий той клопіт получений з дуже ученими комбінаціями був би зайвий, як би автор був запукав у властиві двері, а то звернув ся до традиції української (галицької) церкви, яка 1/8 обходить виразно памятку хрещеня Руси. Доповненем до сеї статї служить замітка ак. Шахматова. Проф. Линниченко (Грамоты галицкаго князя Льва. I, 80—102) полемізує із поглядами проф. М. Грушевського висловленими ним в тім самім предметї в „Записках“ т. 45. Супроти погляду останнього про повне фалшоване грамот з іменем кн. Льва, автор пробує дати меньший суд, находячи в арґументах проф. Грушевського „цѣлый рядъ ошибокъ и неточностей, отнимающихъ у его (роз. проф. Гр.) обвинительнаго акта значительную долю значенія“. На жаль понад виводи нічим не поперті, понад перекручуване поглядів проф. Гр. та натягане його цитатів, понад фейлєтоністичні твердженя про „предвзятости“ в поглядах автора „Історії України-Руси“, твердженя à la Флорінский, автор не дає нічого поважного. Зрозуміло, що зачіплений проф. Грушевський мусїв дати йому відповідь і то в тім самім журналї („Еще о грамотахъ кн. Льва Галицкаго“, IV, 268—283), бо відповідь в укр. журалї була би недоступна для Росиян. Арґументи д. Линниченка не вспіли в нічім захитати давнїйшого погляду проф. Грушевського. Статї Петрова і Браіловского з історії української лїтератури й культури XVII—XVIII вв. були обговорені в т. 64. І. Абрамов дає причинок до історії нашої драми старшого типу. „Царь Максиміліянъ“ (III) се заголовок тої драми, списаної в р. мові і виставлюваної в тій самій мові укр. парубками в Вороніжі, черниг. ґубернії. Се варіянт подібної драми, виданої д. Васілєвим, п. з. „Тронъ“ в „Этнограф. Обозрѣн.“ 1898. Специяльнїйші уваги про походжене та склад тої драми застерігаю собі на пізнїйше. Д. Сумцов пригадує нам один гарний уступ із історії нашого фольклору (Пятидесятилѣтіе сборника А. Л. Метлинскаго „Народныя южнорусскія пѣсни“, III); він збирає критичні оцінки, які появили ся від виходу збірника до тепер, та осьвітлює їх критично.

Осібно повинні бути обговорені справоздання з археоґрафічної подорожі В. Срезневского, де є й для нас небезінтересні річи. Коротенька рецензія проф. Соболевского на книжку Карского „Бѣлоруссы“ т. I („О русскихъ говорахъ вообще и бѣлорусскихъ говорахъ въ частности“ II) характеристична для нього як ученого. В згаданій рец.

він каже між иньшими ось що: „Только часть Подолья, Галиція и Полѣсье, гродненское и волынское, могутъ считаться ихъ (роз. Українців) древней територіей и притомъ Полѣсье лишь отчасти, такъ какъ часть его еще въ XIII вѣкѣ принадлежала Ятвягамъ. Всѣ другія мѣстности, занятыя теперь малоруссами въ Европѣ, заселены ими не раньше XVI вѣка, большею частію въ XVII-мъ, кое-гдѣ даже въ XVIII вѣкѣ“ (с. 18—19). Правда, київської области 12—13 в. не приписує він Великорусам виразно (їх сталий центр уміщує він де иноді, с. 18), але хто ж в такім разї мешкав у Київщинї до 16 в.? *М. Т.*

Русскій филологическій Вѣстникъ, за сей рік і невеликий і небогатий змістом. Ukrainica заступлені слабо: окрім передруку старої студії неб. Лавровского „О византійскомъ элементѣ въ языкѣ договоровъ Русскихъ съ Греками“ (II, 1—154) і продовженя статї Ветухова „Заговоры, заклинанія, обереги и другіе виды народнаго врачеванія, основаннаго на вѣрѣ въ силу слова“ (I, 229—255, II, 181—207), про яку буде можна говорити щойно в її цілім видї, — маємо лиш одну працю із укр. діялєктольоґії, В. Камінского „Краткое описаніи говора села Косарева, Дубенскаго уѣзда, Волынской губерніи (I, 255—279), що буде обговорена осібно. Одинока замітна праця, яка й нас інтересує близше, сѐ А. Михайлова „Къ вопросу о литературномъ наслѣдіи Свв. Кирилла и Меѳодія въ глаголическихъ хорватскихъ миссалахъ и бревіаріяхъ“ (I, 1—146, також осібною відбиткою). Як звісно, ми не маємо найдавнійшого, одноцільного цсл. переводу св. письма; що саме перевели первоучителї, а що було переведено пізнійше, се можна відкрити лиш дуже пиняво йдуча реконструкція. Проф. Михайлов занимає ся вже від давна студіями над цсл. переводом книги бытия, а овочем його праці були 3 зош., що появили ся протягом 1900—1903 р. п. з. „Книга бытія пророка Мойсея въ древне-славянскомъ переводѣ“. Се виданє було одначе зроблене лиш на підставі кирилівських памяток. Матеріял глаголицьких памяток, що містив ся в т. зв. лєкціях або перікопах католицьких міссалів та бревіяріїв, використав він щойно тепер. Своєю задачею обговорювана праця має порівнанє кирильських та глаголицьких текстів. Результат порівнаня між иньшим такий: 1) глагол. текст годить ся вповнї з кирил. і то навіть там, де в гр. та лат. жерелах заходять ріжницї, 2) глагол. текст стоїть близше до кирил., що містить ся фраґментарично в паремїях, нїж який є в повній кн. бития; 3) він подекуди задержав старші форми, нїж кирил. в паремїях. Взагалї праця цїнна. Згадаємо ще дві статї бібліоґр. характеру: Н. Державина „Замѣтка о нѣкоторыхъ рукописяхъ и старопечатныхъ изданіяхъ Софійской синодальной библіотеки“ (в Болгарії, II, 175—181) та Г. Ильинского „Объ од-

номъ аѳонскомъ служебникѣ въ Погодинскомъ Древнехранилищѣ Императорской Публичной Библіотеки“ (II, 207—224). *М. Т.*

Этнографическое Обозрѣніе не принесло минулого року причинків до української етноґрафії, за те чи не найбільша частина праць присьвячена т. зв. „инородцамъ“. Понадто в минулім році збільшено значно відділ рецензій і хроніки. В останній подавано ріжні звістки, що дотикають етноґрафії, у найширшім значіню слова. Зі статий належить піднести отсї: Л. Я. Штернберґ: „Гиляки“. Хоч отся статя представляє тільки витяг із широкої моноґрафії про Гіляків, задуманої автором, то всеж вона подає стільки цінних відомостий, зібраних автором на місци між тим маленьким народцем, що безперечно може уходити за жерелову. На спеціяльну увагу заслугує розділ про систему спорідненя у Гіляків, яка належить до примітивного стану, давно пережитого у иньших народів. Друга статя, що подає також багато звісток про иньший невеличкий народець, хоч більше досліджений, се: С. Кузнєцова, Культъ умершихъ и загробныя вѣрованія луговыхъ черемисъ. Автор описує тут хоробу, смерть, похорони, поминки і позагробові віруваня Черемісів. Для порівняної етноґрафії ся статя має також значну вартість. Тому самому авторови належить іще невеличка статя: „Общинные порядки у вотяковъ Мамадышскаго уѣзда“. Наш земляк, проф. А. Кримський надрукував у сім річнику статю п. н. „Школа, образованіе и литература у россійскихъ мусулманъ“. Се виїмок із книжки „Мусульманство“, виданої минулого року Видавничою Спілкою у Львові, що й зазначено в редакційній нотці.

Великоруській етноґрафії присьвячені тільки дві більші праці. Се — А. В. Маркова: „Изъ исторіи русскаго былевого эпоса“, де автор розбирає билїни про сорок калїк із калїкою, про князя Романа і литовських королевичів, та про Глїба Володєвича. Автор другої статї (Н. Л. Бродскій „Слѣды профессіональныхъ сказочниковъ въ русскихъ сказкахъ“) виступає з новою теорією про повставанє казок; переходить російські казки, вибирає з них ріжні стереотипові місця, що повторяють ся чи на початку, чи на кінци казки, чи при ріжних описах, характеристиках героїв і т. и. і приходить до такого висновку: „Вся техника сказокъ — прибаутки-присказки, начало, окончаніе, вставки, типическія детали, — всѣ эти традиціонные обороты, обнаруживающіе удивительную живучесть и устойчивость, ярко свидѣтельствуютъ, что народная сказка не случайнаго происхожденія, не мимолетная вспышка фантазіи какого-нибудь разсказчика, — нѣтъ, она сложилась въ средѣ профессіональныхъ сказочниковъ, въ спеціальной школѣ, гдѣ постепенно, исподволь, въ теченіе, быть можетъ, нѣсколькихъ столѣтій, вырабатывалась сказочная поэтика, переходила отъ учителя къ ученику, тщательно сберегавшему полученное наслѣдіе,

и наконецъ, застыла въ неподвижныхъ формахъ и пошла гулять по бѣлу свѣту, спустившись преимущественно въ народъ и до сихъ поръ лелѣя его самосознаніе"... При тім автор начисляє за проф. Владіміровом лише 41 сюжетів казок. Автор не звернув уваги на одно: що всї казки належать до міжнародного добра та що ті „закаменїлости" повторяють ся у ріжних народів, надто що старинність казок далеко більша, як він припускає. Хто се знає, той не може вважати скоморохів казкарями по званю, які складали немов школу казок, ширячи їх між народом. Очевидно, могли й скоморохи знати казки і оповідати їх, але аби се була виключна їх прикмета, то зовсїм хибний погляд. Загалом скоморохам у давній Руси приписують занадто широку ролю в духовім житю, хоч вони її абсолютно не могли мати. Хто жив довше на селї в наших часах і звертав увагу на те, як ширить ся між народом устна словесність, той мусить спротивити ся теорії д. Бродского та признати, що казки все ширили ся так, як нинї, значить передачею з уст до уст односїльчанами, що мають може в собі більше живости, веселости, дотепу, памяти, але не можуть уважати ся спеціялїстами до твореня, перемінюваня чи ширеня казок. Ся тема заслугувала би в загалї на докладнійше обговорене, а навіть на окрему студію.

На кінци належить іще зазначити дуже старанно оброблену „Программу для собиранія свѣдѣній о родильныхъ и крестильныхъ обрядовъ у русскихъ крестьянъ и инородцевъ" В. И. Харузиної, яка й у нас може послужити колись для зібраня матеріялів із сеї недослїдженої в нас галузи етноґрафії. *В. Г.*

„Живая Старина" — не виходила в 1904 р.

З польських часописей загального змісту Biblioteka Warszawska принесла в 1904 р. тільки одну статю, що може зацікавити українського історика, а то Б. Лозїньского п. з. Z historyi stanów galicyjskich (кн. II), яка була обговорена в Записках т. LXIII. Крім того згадаємо ще одну статю того автора п. з. Proces kryminalny Karola Szajnochy (кн. X). По упадку польського повстання в 1833 р. почав ся в Галичинї період тайних товариств. Одним з орґанїзаторів такого товариства був Кароль Шайноха; як 16-лїтний ученик шестої (тодї найвисшої) ґімн. кляси з'орґанїзував він між товаришами „товариство старинностей", якого члени мали збирати і представляти на спільних сходинах знані їм подробиці про історичні руїни в краю. „Rzecz godna uwagi, каже автор, że w spisie członków znajdujemy większość nazwisk niemieckich, lub takich, które dziś często przypominają się na wiecach separatystów (sic!) ruskich w Galicyi". Ще товариство не зачало своєї роботи, а вже про нього довідали ся полїційні власти. Тим разом одначе, по сконстатованню неполїтичного характеру товариства, обійшло ся Шайносї тільки

на нагані. Коли ж пізнійше в 1835 р. розкинув він на львівськім унїверситетї картки з зазивом до сьвяткування роковин падолистового повстання, видала йому поліція кримінальний процес і перетримала два роки в тюрмі серед фізичних і моральних мук. Сам процес і засуд характеристичний для тодїшнїх відносин в Галичинї.

Краківська **Krytyka** принесла в тім роцї статю Ост. Луцького п. з. Stan kulturalny Rusi galicyjskiej (кн. II--III), де подана характеристика національно-культурної й суспільно-полїтичної роботи на галицькій Україні по конець 1903 р. По за тим може бути цїкава для нас статя редактора журнала (f.) п. з. Glossy do polityki galicyjskiej (кн. X).

Przewodnik naukowy i literacki дав в 1904 р. довшу статю Ф. Равіти-Ґавроньского п. з. Bohdan Chmielnicki od wyprawy Cecorskiej do awantur Czehryńskich; вона вийшла одначе в значно розширеній формі окремо і буде обговорена в однім з найблизших томів Записок. Так само була вже обговорена (кн. LXIII) довша статя дра Б. Ловїньского п. з. Galicyjski Sejm stanowy (1817—1845). В кінцї Волиняк п. з. Z przeszłości zakonu Bazyliańskiego na Litwie i Rusi подає цїлий ряд меньших або більших фраґментів з історії поодиноких монастирів Василіянок на Литві й Руси, опираючись переважно на виданих жерелах.

Przegląd polski не приніс в тім роцї для нас нїчого цїкавшого. Занотуємо тільки статю В. Ґнєвоша п. з. Z Galicyi Wschodniej (кн. II), в якій автор стараєть ся подати свій погляд на те, „jak przedstawia się praca narodowa polska w Galicyi Wschodniej w peryodzie postrajkowym“ (зн. 1902—1904 рр.). Констатує, що після селянських страйків в 1902 р. наступила координація всїх польських партій у Східній Галичинї, щоби не дати „пропасти“ т. зв. „міліонови“ Поляків. „W wyniku ruchu postrejkowego, кінчить автор, zaroiło się we wschodniej Galicyi od projektów, zebrań i komitetów“. З иньших згадаємо тільки три замітки, які тикають теперішнього суспільно-економічного і полїтичного житя Галичини, а то І. Мілєвского, Ustawa parcelacyjna (кн. III), Ст. Ґрабского, W kwestyi parcelacyi (кн. X) і М. Ґарапіха, Reforma wyborcza (кн. XI). Всї сї питання обговорені тут із шляхетсько-консервативної точки погляду.

В час. **Przegląd powszechny** можемо згадати хиба одну статю Кс. С. Заленского п. з. Jezuici w Kamieńcu podolskim (кн. XI), в якій автор подає історію спровадження єзуїтів до столиці Поділя (1608) і характеристику їх культурно місійної дїяльности на Україні. Статя ще не скінчена. *Кр.*

Kwartalnik historyczny вийшов сього року лише в трьох книжках (кн. 3 і 4 вийшли разом) і змінив редактора: на місце дра А. Семковича прийшов др. Ф. Папе; зміни в самім редаґованю, принаймнї поки

що не видно. З нечисленних розвідок, що дотикають історії України були вже обговорені в LXIII т. Записок розвідка дра Л. Кубалї Przysięga w Pereasławiu i „stati“ Bogdana Chmielnickiego (с. 220—242) і в сім томі замітка д. А. Яблоновского Trechtymirów. Поза тим безпосередно зачіпає українську історію лиш дра А. Прохаски Przyczynek do sprawy zajęcia Rusi przez Kazimierza W. (в серії Urywki z dziejów XIV w. — с. 210—212), де на основі давньої публїкації Корна Breslauer Urkundenbuch (1870) дають ся нові докази, що кор. Казимир мав в своїх руках Галичину вже в 1348—9 рр.; нотуємо характеристичну заяву Казимира, дану вроцлавським купцям „quod nulli hominum vellet favere nisi suis, qui sibi adiuti fuissent contra Tartaros et alios sibi inimicantes“ (Korn, op. cit. c. 70). Др. Прохаска дав ще дві розвідки, обі до історії Литви. В першій O rzekomej unii z 1446 r. (с. 24—41) збиває автор докази Ан. Левіцкого, нїби актом з 17 вересня 1446 був Польща відступила Литві Волинь і Поділє, а годить ся з думкою проф. М. Грушевського, що сей акт був лиш висловом жадань Литви, котрі Польща відкинула. В другій розвідцї Czy istniał Krywe na Litwie (с. 481—486) публїкує ся з тек Нарбута (переховують ся в бібл. Оссолїньских) акт в. кн. Ольґерда з 5 сїчня 1359 р., в котрім великий князь наказує, аби побіч давних криве-жерцїв переводили суди в.-княжі хорунжі. Виданє сього акту і ослабленє власти жерцїв мотивує др. Прохаска тим, що Ольґерд в переддень занятя Київщини мусїв дбати про прихильність християнського духовенства, котре радо кидало клятви на своїх вірних, що важили ся служити почитателеви огня. Та, здаєть ся, так далеко мотивів не треба шукати: на жерцїв не було потреби видумувати якихсь способів, вони тодї вже самі упадали — „...ziemianie naszi hospodarskie... dla nemienija abo odlehłosti krewow terpiat' abo terpiti dajut' druhim obidy...“; в.-княжу постанову викликали мабуть не так релїґійні як просто адмінїстрацийні мотиви.

Иньші працї нї в чім не інтересні для нашої історії; подаємо їх заголовки: A. Małecki — W kwestyi fałszerstwa dokumentów (з польської історії XII в.), W. Semkowicz — Zagadkowy pierścień średniowieczny (з XIII в., мабуть Сьвятополка поморського). B. Dembiński — W sprawie krytyki korrespondencyi dyplomatycznej (продовжено полєміку з минувшого року[1]), до того ще замітка Аскенази, T. Korzon — Przyczynek do emigracyjnej działalności Kościuszki z r. 1793. S. Krzyżanowski — Przywileje szczyrzyckie (замітки до С. Закшевского Najdawniejsze dzieje klasztoru Cystersów w Szczyrzycu. В відділї рецензій появили ся справоздання А. Брікнера на дра К. Сту-

[1]) Див. Записки т. LXII, Наукова Хронїка с. 53.

динського Pierwszy występ literacki Hipacyusza Pocieja (с. 83) і Бр. Лозїньского на А. Крушельницького: З дневника гр.-кат. пароха 1848 —50 рр. (с. 129—134; тут і характеристичні рефлєксії про теперішні польсько-руські відносини і „полїтичну формулу: за Сян!“).

Przegląd prawa i administracyi дав дві розвідки до новійшої історії Галичини: Г. Яворского Stosunki ekonomiczne w Galicyi pod panowaniem Austryi і Ф. Буяка Wieś zachodnio galicyjska u schyłku XIX wieku. Першої розвідки не обговорюємо, бо в сїм річнику не докінчена; друга, хоч обмежує ся лиш польською теріторією і дає лиш дуже загальний начерк, інтересна для нас як проба історії малої власности в Галичинї. Дрібна власність протягом XIX в. зростає постійно що до скількости землї, яку має в своїх руках: 1819 мала поверх $5^1/_2$ мілїона морґів, в 1847—59 рр. до 7 міл., а 1898 коло 8 мілїонів; не так рівномірно представляла ся в ріжних часах скількість землї, яку мав поодинокий властитель: 1819 р. приходило на одного селянина пересічно 10·8 морґів, в 1847—59 рр. число впало на 8·7 морґів, хоч селяне тодї ще не мали повної свободи дїлити ґрунти — роздріблене землї фаворизувала шляхта, бо через се дїставала дешевого робітника; в найновійших часах завдяки парцеляції зріс пересїчний ґрунт до 7 морґів. Се майже одинокий здобуток малої власности, бо зрештою в західній Галичинї (як і у східній) хоч і підносить ся селянство, всеж поступ йде дуже поволи. Про се сьвідчить нпр. те, що народнї часописи дуже скоро упадають і нїколи не мають більше як 2.000 передплатників, а читальнї скоренько заснїчують ся. Варто згадати про число селянських синів на краківськім унїверситетї: 1850/1 р. було їх 24, 1870/1 року 55, 1890/1 року 143, 1900/1 року 225, себто в десятеро більше як перед 50 роками. З праць загальнїйшого змісту принотуємо дра С. Днїстрянського O istocie prawa zwyczajowego. *Крч.*

Pamiętnik literacki в своїм третїм рочнику для української лїтератури не дає майже зовсїм нїчого. Занотую хиба бібліоґрафічну нотатку проф. Бріккера п. з. Volumina miscellanea (с. 78—87), де згадуючи про ріжні дрібні старопольські друки цитує між иньшим книжку Матвія Чижевского „Alkoran to jest zakon albo wiara zabobonney y obłędliwey sekty machometańskiey“ з р. 1616 та брошуру Петра Чижевского „Alfurkan Tatarski prawdziwy na 40 części rozdzielony“ з того самого року, обі звернені против Татар осїлих на Литві. В першій закидаєть ся Татарам, що вони залюбки займають ся чарами (буртують), а в другій цитуєть ся уживане ними замовлянє против лихорадки — по руськи, відомий апокріф „о трясавицях“. Можна ще занотувати тверезо і без звичайних у польських критиків новійшої доби, майже обовязкових захватів написану розвідку Едварда Дубановича про драму Словацкого

Ksiądz Marek, де автор зводить до купи жерела, якими користував ся Словацкий при написаню сього твору і показує, що не вважаючи на всю фантастичність ідейної основи і кольориту Словацкий дуже уважно і пильно вчитав ся у всї важнїйші друковані працї про історію барської конфедерації, які були відомі до р. 1842, а головно книгу Рілїєра (Rulhiére), спомини Вибіцкого, оповіданя Ржевуского „Pan Soplica“ і т. и. *І. Ф.*

Wisła варшавська не принесла в 1994 р. нї одної статї або замітки, що стояла би в близшій звязи з Україною. Але і з загального погляду не стояла вона на дуже високім науковім становищи, хоч не можна заперечити, аби не принесла деяких навіть дуже цїкавих і цїнних праць. До останнїх належить зачислити дві працї редактора „Wisły“ Е. Маєвского п. н. „Polska w wyobraźni gieografów średniowiecznych dla nauki dzisiejszej“ та „Nasze sześciolecie (1899 – 1904). Przegląd i rozbiór działalności oraz zamiary na przyszłość“. В першій працї[1]) виказує автор абсурди ріжних середновічних авторів про Польщу, на яких одначе старали ся нераз поважні люди робити висновки та конструувати теорії, розуміє ся невдачні, бо оперті на фальшивих премісах. У другій подає автор перегляд праць, друкованих в часописи протягом шести літ і нарисовує проґраму діяльности польської етноґрафії на будуче. Праця ся замітна тим, що в нїй висловляє автор майже ідентичні погляди з тими, які нераз доводило ся менї зазначувати, при обговорюваню праць польських етноґрафів: безсистемне і безкритичне збиранє та публїкованє сирих матеріялів, цїлковите іґнорованє друкованих уже річий, наслїдком чого передруковувано те саме несчисленні рази, невмілість відріжнюваня цїнного від маловажного і т. и.

Дуже інтересна статя „Pojęcia prawne ludu“, написана простим селянином О. Наконечним, як відповідь на присланий йому квестіонар. Вона може послужити як першорядне жерело при оцїнцї правних народнїх поглядів. Замітна також, хоч не велика, статя Б. Малєвского: „Próba charakterystyki ubiorów ludowych“, при якій наведена досить повно лїтература предмету, дуже мало розробленого не тільки в польській, але й у загально славянській етноґрафії. За те великі, але мало вартні статї С. Домбровскої: „Wieś Żabno (pow. Krasnostawski) i jej mieszkańcy“ та В. Яскловского: „Wieś Mnichów w powiecie Jędrzejowskim“. Такі описи мають вартість, навіть велику, але роблені спеціялїстами, які знають із гори, на що звертати увагу, шо розбирати докладнїйше, а що збувати мовчанкою або лише згадувати. Аматори роблять як раз навпаки, а до аматорів належить зачислити й згаданих

---

[1]) Обговорена в Записках т. 65.

авторів. Із такими працями треба дуже обережно поводити ся, коли хоче хто витягнути з них щось позитивне для науки. *В. Г.*

Lud -- орґан львівського „Towarzystwa ludoznawczego“ — дістав 1904 р. нових редакторів: К. Потканьского і С. Удзелю та виходив у Кракові. Великих змін через те в журналї не було, але все-ж можна їх було завважати, хоч би в обмеженю передруковуваня сирових матеріялів, із якими польські етноґрафи рішучо не можуть собі дати ради досї.

З української етноґрафії поміщена в сїм річнику „Ludu“ одна стаття, Антона Сєвіньского: Opis wesela w Liskach (с. 59—74), яку обговорено на иньшім місцї. По части дотикає нашої етноґрафії стаття Брон. Ґуставіча: O korzeniach czarodziejskich w lecznictwie ludowem u nas i indziej (с. 258—279). Автор говорить тут про звісну ще в старинї мандраґору (звану Італїйцями: матраґуна, звідки гуцульське матриґан, матриґуна, але для иньшої ростини), що росте в полудневій Европі і була уживана як амулєт довгі часи задля своїх отруйних прикмет і задля особливого вигляду коріня, подібного до чоловічої постати. У нас перенесено прикмети мандраґори на довгу ягоду (Atropa Belladonna) і на переступ (Bryonia alba). Автор використовує у статї, написаній живо і інтересно, не лиш нашу термінольоґію народню, але й відповідні віруваня, на скільки з ними зазнайомив ся. Між дрібними замітками поданий цїкавий процес із лемківського села Мисцьови (коросняньского пов.) з 1901 р. про вовкулака. Кілька селян із того села підозріваючи жебрака Івана Карчмарчика, який з'явив ся несподївано в лїсї у хвилї, коли пастухи гнали за вовком і стратили його з очий, що Карчмарчик вовкулак, побили його страшно і може були би й убили, як би не жандарм, що також припадково з'явив ся і увільнив жебрака.

З иньших статий належить піднести отсї: 1) Udziela Seweryn: Kilka słów o strojach, budowlach, sprzętach i naczyniach w Sądeczyźnie. 2) Estreicher Stanisław: Wypraszanie od kary śmierci w obyczaju naszego ludu. 3) Gonet Szymon: Widowiska w czasie świąt Bożego Narodzenia.

Між рецензіями находимо також дві з нашої етноґрафії. Перша написана дром І. Лєцєйовским на працю дра М. Пачовського: Народний похоронний обряд на Руси (ст. 231—232); автор признає вартість зібраним матеріялам у працї, але не годить ся зовсїм на порівнуванє їх із обрядами Греків, Римлян, Індійців та Американцїв, поки не переведено вперед такого порівнаня зі славянськими обрядами, бо через те мусять бути хибні висновки. Друга рецензія написана дром Ст. Здзярским п. н. „Z ruskiej etnografii“ (ст. 359—363). Автор подає в нїй загальний огляд етноґрафічних праць Вол. Гнатюка і висловляєть ся про них із великим признанєм, хоч на дещо має окремі свої погляди,

прим. на значінє леґенд (які він досить легковажить, а за те дуже цінить між піснями баляди), або на вагу паралель, про які вже на 864 ст. у другій рецензії висловляє зовсім иньший погляд. *В. Г.*

З поміж усїх статей, поміщених сього року в мадярських Századok, тільки одна для нас спеціяльно інтересна, а се невелика розвідка А. Повра про угорсько-руські відносини в XIV ст. (935—49); цікава вона не науковою вартістю, а як приклад великої іґноранції мадярського історика що до основних питань руської історії. Статя була вже обговорена давнїйше в бібліоґрафії. Всї иньші розвідки далекі від української історії. Загальнїйше значіннє мають ще: Д. Чанкі та В. Франкнова про заслуги короля Матія коло будовання міст (кн. 4—6); Ю. Ланці огляд діяльности остатнього міжнародного історичного конґреса; І. Іллейші про стан семигородських архівів 1770 р. (кн. 5). Посеред miscellane-ів подав Б. Бараньаі бібліоґрафію до історії кн. Фр. Раковці II (кн. 7—10). З наших видань обговорені в сїм роцї тільки Записки (т. XLV—L) Ю. Желтваєм (кн. 10).

Посеред історичних матеріялів, оголошувань у Történelmi Tàr згадати треба передусїм продовженнє „архівальних глядань“ д-ра Комаромі (I, 97—125); се несистематична збірка ріжних документів XIII—XVIII ст.; тут подано 18 документів до часів 1609—1745: єсть між ними тестаменти, інструкції послам на сойм, реляції послів для шляхти, мало не всї належать до північної Угорщини (головно Берега), та для історії угорських Русинів не дають майже нїчого, хиба деякі другорядні дрібницї. З иньших матеріялів зазначу ще продовженнє ліптавських і туровецьких реґестів А. Горвата (I—III) та хронїку про церковні відносини у Спишу (1212—1732); до історії східної церкви нема там нїчого (I).

Часопись Ethnographia не помістила в сїм роцї нїчого про Русинів. Деяку стичність можуть мати тільки статї у відділї „Записок етноґрафічної секції уг. національного музея: Ю. Тарцаі про вертеп (яслички) у Пряшеві та Ланнера й Шермана про типи словянських різдвяних забав (1—2). Отся друга української етноґрафічної лїтератури не знає цїлком. А. Геллєбрант подав дуже неповний перегляд етноґрафічної лїтератури за 1903 р. (7—10). *С. Т.*

Archiv für slavische Philologie сьвяткував ще попразен по ювілейнім празнику 1903 р.: автори, що не вспіли помістити своїх статий в ювілейнім томі, містять їх тепер; подекуди ще видимо фотоґрафії сталих дописувателїв „Archiv-у“. На статї, що дотикали безпосередно української фільольоґії та на авторів Українцїв — сього року посуха. Видїє одинокий Українець — Др. Осип Маковей із своїми: „Beiträge zu den Quellen des Gundulić-schen „Osman“ (71—100). Як відомо темою „Osman“ має боротьбу під Хотином Поляків та козаків з Сагай-

дачним на чолї проти Турків, а дальше долю її героїв — Самійла Корецького та королевича Володислава. На основі нових жерел автор поясняє ґенезу та композицію поеми, чим рішає в значній мірі спір, що вів ся в хорв. критиці.

Найгарнїйше заступлений сего року цсл. відділ: з лїнґвістики маємо: A. Sobolewskij „Zur Chronologie der Lautveränderungen" (561—564). K. Strekelj „Der Ursprung des š-Lautes in einigen Casusformen des aksl. Comparativs und ъs-Particips" (569—571), M. Rešetar: Zum Umlaut e: ь" (571—575). На тім місци згадаю остатню — иньші обговорені в біблїоґрафії. Проф. Решетар поясняє причину ослабленє корінного е до ь в imper. praes. (рекѫ, але рьци — пекѫ, але пьци і т. д.). Поясненє Мікльосіча, Лєскіна та Ляпунова його не вдоволяє. Твердити, як Вондрак (Altksl-Gram. 225), що причиною ослабленя був наголос, нема підстави, бо маємо прим. вр. пеку́ — пеки́, серб. ре̏чем — ре́ці, веду́ — веди. Причина лежить в чім иньшім, а то в сусїдстві е „der Umlaut tritt nämlich vor (aus k g entstandenem) c—(d)z ein, bleibt vor anderen Konsonanten aus, ein Gesetz, das kerne Ausnahme aufweist, denn alle verba mit gutturalem Wurzelauslaut haben den Umlaut, dagegen hat ihn kein einziges Verbum mit anders auslautender Wurzel" (c. 573).

До історії церковно-слав. і староруської лїтератури належать: A. Leskien Zum Šestodnev das exarchen Johannes, L. K. Goetz Die Zusammensetzung der sogenannten „Похвала преп. Өеодосію Печерскому" (215—238), R. Nachtigall: Zusätze und Berichtigungen zu „Ein Beitrag zu den Forschungen über die sog. Бесѣда трехъ святителей" (Archiv XXIII—XXIV, 472-478), V. Bobrov: Fragmente Basilius des Grossen in der Handschrift Sbornik Svjatoslava vom J. 1076 (478). Проф. Лєскін старає ся подати поправне виданє памятки та зробити її тим способом пригожою до читаня й зрозумілою (lesbar.). Виданє Бодянського, доконане в рр. 1849—1870 на основі рукописи з 1263 р., грішить недокладністю. Похибки виданя справив Попов та начислив їх 600. Але й сам текст в богатьох місцях був незрозумілий. Річ в тому, що перекладчик не був в станї упорати ся добре із гарним відданнєм гр. ориґіналу, до того степеня, що читанє цсл. тексту без рівночасного порівнуваня із гр. контекстом — неможливе. Автор хоче зарадити тому бракови та на підставі ц. сл. мови реконструує поправний, зрозумілий текст. Розуміє ся та реконструкция лиш гіпотетично вірна. Не можу згодити ся з автором, аби його текст відбудований таким способом відповідно до готового шабльону, мав значінє для граматики (с. 3); його вартість радше педаґоґічна. Виданє памятки було би лиш тодї науковим, коли би притягнено до порівнаня иньші рукописи, — чого

автор не зробив. Замало було заглянути до Ґорского та Невоструєва („Описаніе“ III, 1—42), що подають лиш короткі замітки із кількох рукописий, треба було порівнати самі рукописи. Др. Р. Нахтіґаль подає друкарські помилки та бібліоґрафічні доповненя до своєї давнїйшої студії. У Боброва („Fragmente Basilius“ і т. д.) знаходимо маленький причинок до студий над складом „Сборника Святослава“ з 1076 р. Студії над літературним складом сего памятника утруднені тим, що ми не маємо для нього такого одноцїльного підкладу як для збірника тої самої назви з 1073 р. За короткими цитатами мусить дослїдник перекинути нераз цїлу масу томів дотичної лїтератури й то не все з успіхом, бо дуже часто в збірнику подано хибно автора. Так прим. в данім разї автор був приневолений перелистувати цїлого Міня (Cursus patrologiae completus), заки довідав ся, що в „Сбор. Св.“ подано хибно пророка Йоіла за автора „Слова о піяньстві“, бо ним був Василїй Великий. Студию Ґеца обговорюю осібно.

Не меньше гарно заступлений віддїл порівняної загально-славянської граматики. Всї дісціплїни знаходимо в тім віддїлї: і фонольоґію і морфольоґію і флексію і сінтаксу. Бачимо між ними дві більші працї A. Belić „Zur Entwickelungsgeschichte der slavischen Deminntiv- und Amplicativsuffixe“ (321—358) і E. Berneker „Über Ellipse des Verbums im Slavischen“ (481—521), які дотикають і укр. мови. Три иньші — се короткі замітки: 1) A. Sobolewskij „Zur Frage über das slavische ch (x)“ (559-561). — 2) Dr. Fr. Lorentz „Zur Flexion der slavischen i-Verba“ (314-316). — 3) T. Maretić „Die Bedeutungen des slavischen Adjectivums инъ“ (471—472). Із двох більших працю д. Белїча про suffix-и обговорюю осібно. Від претенсийної, але неудалої статї д. Белїча відбиває дуже гарно богата матеріялом праця д. Бернекера про еліпсу дієслова в славянських мовах. Уґруповане прозоре, без заміту. Для кождої мови подані жерела, якими користував ся автор. Кождий крок можна контролювати. При укр. мові користував ся автор Шевченком (вид. Огоновського) та II т. Чубинського. Лїтература вправдї замала, але годї від одного чоловіка більше вимагати. Зрештою і до його працї можна віднести той самий закид, який я зробив на иньшім місци д. Белїчови. Про три остатнї статейки згадаю лиш коротко. Проф. Соболевский ставить в сумнїв загально принятий погляд, нїби то загально слав. с по е не переходило в х. Такій гадцї противлять ся деякі появи, в цсл., вр. та укр. мові. Résumé короткої статейки Lorentz-а ось яке: 1 ос. sing. i 3 plur., part. praes. act., part. praet. pass. та imper. мали первісно j (*prosjûtъ). А дальше: Durch ein allgemein slavisches Lautgesetz schwand j zur i, hiedurch wurde der Plur. des Imp. j-los. Später schwand im Süd-

slavisch-Russischen j vor ь: dies traf die 3 Plur. und das part. praes. Es blieben also j-haltig: a) im gesammten Slavischen die 1 sing. praes., der sing. imp. und das part. praet. pass. b) im Westslavischen die 3 plur. praes. und das part. praes. act. Im imper. wurden jetzt theils die j-haltigen Formen mit dem Moduscharakter ь in den Plural theils die j-losen mit dem Moduscharakter i in den sing. eingeführt und gelangten bald die einen, bald die anderen zur Herrschaft" (c. 316). Др. Т. Маретіч вичислює 4 значіня прикм. инъ: 1) „unus", прим. цсл. инорогъ (monocerus), инодоушьно (unanimiter); 2) „solus", прим. цсл. инокъ (monachus); 3) „quidem", деякий, прим. вр. иной; 4) „alius", прим. серб.-хорв. inoča (alia uxor) — та пояснює дорогу, якою наше инъ в знач. „unus" набрало значіня „alius".

Вкінци належить ще згадати коротку замітку K. Strekelj-а „Helmold's Zcerneboch[1]) im angelsächsischen Olymp", с. 320 (занесений туди одним романом Вальтер-Скота п. з. „Ivanhoe", XLII 5) та дезідерат у проф. Яґіча („Cugunder, Цугундеръ, 575—578) отворити дискусію над темним словом „цугундеръ", яке М. Максимович чув і на Україні. Статя J. Bogdana „Über die rumanischen Knesen", розпочата ще в XXV т. Archiv-у була вже обговорена самим редактором нашого журнала в LXV т. Записок с. 12—13. *М. Т.*

Byzantinische Zeitschrift (B. XIII) має сего року більший інтерес для історика лїтератури, як для історика полїтики та культури. З історичних статий занотую лиш C. de Boor-а „Zu Johannes Skylitzes" (356—370), причинок до критичної розвязки питаня що до спадщини сього хроніста. Автор користує ся двома новими віденськими рукописями Vindobunensis Hist. graec. XXXV i LXXIV. Иньші статейки лїтературного змісту. Згадаю коротенькі доповненя: Petros N. Papageorgiu „Handschriftliches zu den Oracula Sibyllina" (51—53) та Eb. Estle-а „Zur Königin von Saba als Sibylle" (492-493). Трохи більша статя Anton-а Naegele п. з. „Johannes Chrysostomos und sein Verhältnis zum Hellenismus" (73—113) займає ся виказанєм, як ставила ся до сього славного отця церкви схолястика, гуманїзм та фільольоґія (I. Chrysostomos im Wandel der Jahrhunderte) та звертає увагу, що Іван Золот. — людина жива та осьвічена не віддав ся цїлий церковно-релїґійній дїяльности, а займав ся й нетеольоґічними студиями (II. Chrysostomos und die klassischen Studien). Статя Karl-а Dieterich-а п. з. „Eine Gruppe neugriechischer Lieder aus dem Akritencyklus" (53—73) буде обговорена в нашім журналї осібно. Із рецензий годить ся під-

---

[1]) О Гельмольдовім „білобогу" та „чорнобогу" була в нас замітка з нагоди статї Неріна в Archiv-і XXV т. — Пор. Зап. т. LXII, с. 62.

нести ось які: 1) Дікампа (Fr. Diekamp) на: R. A. Lipsius et M. Bonnet „Acta apostolorum apocrypha post Constantinum Tischendorf denuo ediderunt..“ (173—175); 2) проф. К. Їречка на Heinrich Gelzer „Der wiederaufgefundene Codex des hl. Klemens und andere auf den Patriarchat Achrida bezügliche Urkundensammlungen“ (192—202) та того самого автора „Patriarchat von Achrida“ (ibid.); 3) Дра Рота (Roth) на А. А. Василєва „Bysanz und die Araber“ (Византия и Араби); 4) Ґраніча (Branko Granić) на St. Stanojević-а „Byzanz und die Serbien“ (534—535). *М. Т.*

Бібліоґрафія

(рецензії й справоздання).

J. Talko-Hryncewicz — O domniemanych czaszkach Krzywiczan (Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne Komisyi antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie, т. VII, с. 3—43).

— Karaimi v. Karaici litewscy (ib. c. 44—100).

В першій праци стараєть ся автор кинути сьвітло на антропольоґічний тип предків нинїшних Білорусинів себ то на Кривичів, які мали — на гадку історпків — прийти з над Карпат і зайняти велику просторонь над жерелами Волги, Днїпра, західної Двини, над озерами і в однїй части басейну Німана. Мішаючись на заході з Дреговичами, дали вони початок білоруському племени. Йому треба приписати всї могили, розкопувані Шукевичем і Вольтером, що при ріжницях в часї можуть належати тільки до одного народу. „Характер старини вказує, що ті могили належали до славянсько-руського племени, яке мешкало тут з XIII по XV столїтє, мабуть до предків сучасної білоруської людности, котрих позволяємо собі назвати Кривичами і порівнати їх останки з старо-славянськими останками з полянських могил з правого берегу Днїпра під Київом, з деревлянських могил, положених на схід від устя Припети і Ірпеня до Днїпра, і з передісторичпими скитськими та старинними, знайденими на Україні“ (с. 6). Сього принціпу придержуєть ся автор усюди в своїй студії і користуєть ся порівняним матеріялом, який вихіснований також в давнїйшій розвідцї Гринцевича „Przyczynek do poznania świata kurhanowego Ukrainy“ (Mater. т. IV, 1899) [1]).

[1]) Про хиби сеї працї, що майже позбавляють всякої вартости її виводи, див. Записки т. 48, бібл.

Виводи автора оперті на 16 черепах, які походили з цвинтарищ з Забіря (2) пов. Вилєйського, з Опановець (4) п. Лідського, з Гончарихи (3), з Ужовщини (4), з Огородників (1) п. Лідського і з Загіря п. Дісненського. Що до пола, то було 9 мужеських черепів і 7 жіночих, а між ними 4 молодого віку, 6 середнього і 6 старого. Виводи автора можна зібрати коротко ось як: Черепи зближують ся до деревлянських невеликими розмірами і ніжною будовою. Деревлянські і полянські черепи пригадує їх широкість. Переважають середно-голові з очевидним наклоном до довгоголовости: середний покажчик 78·46, зближений до деревлянського 78·3, а далеко більший від полянського 75·9, старинних українських 76·7 і скитських 77·3. Найбільше черепів скрайних або довгоголових (71·03—75) — таких було 6, або короткоголових (83·01—84·08) — їх було 4; иньших 6 черепів розділені між ріжні посередні покажчики. Черепи розвинені більше в висікість (8 на 16), через що зближують ся до старинних українських. Переважають середні форми (artocephala, числом 7) і високі (hypsicephala). Чола досить вузькі: є 75% вузькочолових, а 25% середночолових. Характеристична більша широкість долішного чола, яка ще яснійше виступає у нинішних Білорусинів. Потилиці звичайно середні, рідше вузькі, ріжнять ся тим від усіх иньших, а особливо від старинних українських. Лиця невеликі і вузькі (leptoprosopae): найбільша широкість лиця виносить 121·4 m, діяметр двуярмовий 108·9 mm; широкість очної ями 38·3 mm, висікість 31·1 mm; яма ока буває про те середної міри, коли у Деревлян і деінде переважають вузькі розміри. Широкість носової ями виносить 23·9 mm, висікість 46 mm себ то покажчик рівнаєть ся 55·22. Що до форми носа бувають середноносі (Mesorhiniens) (40%) і плосконосі (Platyrhiniens) (40%). Кривицькі черепи належать до ряду середнохребетних (mesosemes) і широкопіднебінних. Довгість піднебіня 44·7 mm, широкість 36·1 mm, покажчик 80·99; на широкопіднебінні припадає 66·6% Підстава черепа мала.

Сї виводи, окрім дуже малого матеріалу, на котрім оперті, ще й для того мають малу вартість, що як вказує автор, між сими черепами можна розпізнати два відмінні типи, дуже змішані зі собою. Перший тип виступає в старших гробах і характеризуєть ся невеликим розміром черепа, довгоголовістю, вузьким лицем, низьким чолом, довгим тїменем і вузькою потилицею. Другий тип походить з пізнїйших гробів і пригадує в розмірах черепи сучасних Білорусинів. Характеризуєть ся дуже розвиненими тїменами, трохи широким і низьким чолом, яке переходить нагло в коротке й високе тїмя, а з заду в заокруглену і досить широку, хоч мало значну, потилицю; далї — поздовжним лицем і значно розвиненими чоловими і тїменевими наростами. Автор

приймає, що на витворенє сеї людности зложили ся два типи: старший довгоголовий, що пригадує фінський тип надбалтийський або змішаний тип фінський, який знаходимо в литовсько-лотишськім племени, і другий тип пізнійший, правдоподібно славянський, зближений до деревлянського. Більші результати буде можна осягнути, коли будуть до диспозиції черепи сучасних Литовців, Фінів і Білорусинів.

В другій розвідці подає автор результат помірів, переведених на 86 Караімах в Троках (65) і Вильнї (21): результати ілюстровані й тут порівнянями; на кінци наведена антропольоґічна лїтература про Жидів, вийнята з статї Івановського в „Русск. Антроп. Журналѣ“ за 1900 р. (ч. 2) і доповнена автором. Можливі доповненя знайдуть ся в працн Юдта „Juden als Rasse“, також по польски „Żydzi jako rasa fizyczna“, Warszawa 1902.

Зріст Караімів невеликий, виносить пересїчно 162·2 mm і не ріжнить ся багато від зросту иньших Жидів; за те виступає в них частїйше середний зріст (160—169), 62·65%, дуже рідко низький (до 149) 1% а анї разу високий (180 – 189). Зріст стоячки пер. 83·7 cm, на вколїшках 122·8, довгість ніг 78·6. Обєм грудий 868 mm, при minimum 740 і maximum 1060 mm: лїпшою будовою скелєта і мускулів відрізняють ся Караіми від иньших, а особливо від Жидів литовських і білоруських.

Переважає тип темний. Скіра біла 55·81%, темна 44·18; волосє темне у 43·02%, чорне 30·23%, темне шатинове у 30·25%. Найбільше очий темних (75·57%), між тим темних чистої барви 45·35%. Зачисляючи до ясних очий голубі, сиві і зелені з усїми відтїнями, одержимо 26·74% сьвітлих і 73·25% темних очий. Темні очи приходять звичайно в полученю з темним волосєм 73·25%; 9·30% припадає на темний тип з зеленими очима. Беручи під увагу барву скіри, очий і волося одержуємо 5·81 бльондинів, 73·25% брунетів і 20·93% мішаних, яких автор називає півбрунетами. Так отже належать Караіми майже цілковито до темного типу: тим і відріжняють ся від иньших Жидів, між якими стрічаємо більше сьвітлих відтїнків.

Тип черепа середноголовий: типів скрайних чи то довгоголових чи середноголових дуже мало і пересїчний покажчик виносить 80·98, подібно як і у Жидів иньших провінций, при minimum 73·63 і maximum 91·92. 61·3% припадає на покажчики від 80 до 84, 31·39% на покажчики від 74—79, а тільки 6·97% на найвисші покажчики від 85 – 92. Як бачимо, не виступає тут тип короткий дуже ясно: се відріжнює Караімів від Жидів литовських, білоруських, галицьких, українських, російських, пол. російських і польських з Королївства, які визначають ся рішучою короткоголовістю.

Чоло досить вузьке, хоч трохи ширше, як у Жидів литовських і українських, а передовсім, як у галицьких. Широкість чола 110·71 mm при minimum 99 і maximum 123 mm; 58·14% припадало на розміри між 106 а 116 mm. На вузькі чола приходить 66·28% або $^2/_3$, на широкі (від 70) лише 1·16%.

Потилиці середні при пересїчній широкости 144·84 (min. 133 а max. 160 mm); 38·37% виказує широкість від 141—145 mm, 24·42% від 146—150 а 23·26% від 136—140. Характеристичною прикметою Караїмів треба назвати більшу потиличну широкість над голову. Довгість лиця 133·7 mm при min. 112 і max. 158, з чого 37·21% припадає на розміри від 131 до 135, 22·09% від 126—130 і 17·44% від 136—140 mm. Широкість лиця 116·28 mm при min. 103 і max. 130, з чого 36·05% відходить на широкість від 116—120, 27·91% від 111—115 mm і 19·77% від 106 до 110 mm. Зачисляючи по Кольману до низьколицих (chamaeprosophae) лиця з покажчиком до 90, а до вузьколицих (leptoprosopae) над 90 одержимо 72·09% низьколицих і 27·91% вузьколицих. Лиця отже досить широкі, хоч на перший погляд виглядають подовгуваті 55·81% або навіть цїлком довгі 25·58%. Автор подає тут і свої поміри очного отвору: поміри сї напровадив він мабуть в праци „Матеріалъ до антропологіи Монголіи и Забайкалья", гадаючи, що вони принесуть дещо для характеристики расових прикмет. Караїцькі отвори досить широкі. Довгість носа 53·15 mm при min. 32 mm і max. 63 mm; найчастїйше приходить довгість від 46—55 mm (69·76%) і від 56—60 mm (20·93%). Найбільше стрічаємо середних носів 55·81% і малих 33%. Широкість носа 33·96 mm, при min. 27 mm і max. 42 mm. Носовий покажчик 59·59. Переважають вузьконосі 74·42%, середноносі 22·09%. Найчастїйше приходить горбатий ніс 51·16%, а по нїм простий 34·88%, коли звичайно мають Жиди прості носи 55%—64% і лише 9%—30·9% горбатих. Губи досить мірні, найчастїйше широкі і рівні 53·49%, рідше з широко висуненою горішною або долїшною губою 17·44%. Підборідє округле або широке (53·49% і 43·02%). Ухо не було до тепер предметом помірів: тому вартість Гринцевичевого матеріялу велика. Пересїчна широкість уха виносила 31·43 mm при min. 20 mm і max. 41 mm, довгість 63·49 mm при min. 54 mm і max. 75 mm, покажчик 47·93. Відстають уха досить часто — 76·19%: такі уха стрічаємо передовсїм у східних народів, у Халхасів 69·44%, у Бурятів 80·46%, у Тунґузів 61·29% і т. д. Тому цїлком неоправданий погляд Каруца, що у Монґолів надзвичайно рідко відстають уха. Дуже розвинений у Караїмів платок уха. Зуби рівні, звичайно середні 54·65% або малі 32·56%. Під старість порохнїють дуже скоро.

З усього сказаного виходить ясно, що ріжниці між Жидами і Караітами досить великі: деякими признаками зближують ся вони до Жидів литовських і новгородських, иньшими до Жидів українських. Замітна у них особливо одноцільність типу, коли тимчасом у Жидів дуже ярко виступають два головні типи. Темний відтїнок зближує їх до східних народів, а передовсїм до кримських і татарських Татарів.

З. Кузеля.

A. Sobolewskij — Zur Chronologie der Lautveränderungen (Archiv f. sl. Phil. XXVI, 561—563).

Автор стараєть ся подати хронольоґічну дату знаної переміни гортанних звуків (к, г, х) в сусїдстві мягких самозвуків в сичачі (sibilantes) ц, з, с. На підставі історично-культурних даних шукає він моменту тої звукової переміни в I в. по Хр. Гіпотеза вправдї сьміла, але поперта дуже крихкими арґументами. Автор опирає ся на двох словах, що в цсл. означали монету: одно з них **„пѣнязь“**, друге не звучить вправдї однаково ві всїх памятниках, але його ріжні варіянти дадуть ся звести до спільного жерела: **стьлязь, стьлязь, склязь, склязь, щлязь, щтьлязь**, і т. д. Оба ті слова ґерманського походженя; перше находить паралелю в ґерм. pheningos, — друге в ґотицькім skilings, ст. гор. нїм. scilling.

Проти думки про запозиченє згаданих двох слів із ґерм. не можна нїчого закинути; натомісць не можна згодити ся із консеквенціями, які автор виводить на основі своїх комбінаций. Заложенє, з якого він виходить, потребує щойно доказу, якого він одначе не дає. Се не перешкаджає йому одначе будувати на тім цїлу теорію. „Den Zeitpunkt der Entlehnung der beiden Ausdrücke kann man linguistisch so bestimmen: sie fällt in die Zeit v o r der Erweichung der Gutturalen unter dem Einfluss der vorausgehenden weichen Vocale“ (562). (Чому саме п е р е д, автор не пояснив ні одним словом). А що запозиченє слів кладе автор на I в. по Хр., отже „Darnach könnte man als Zeit des Überganges von *z* in *s* (natürlich auch des *k* in *ц* in Worten wie **отьць**) frühestens das erste Jahrh. nach Chr. ansetzen“ (563).

Цїле софістичне построєнє доказу видне відразу, бо дата I в. по Хр. говорить лиш о часї позиченя слів від сусїдних племен, знач. є лиш історичною датою, а не лїнґвістичною. Бо де-ж доказ, що п е р е д I в. спільно-слав. мова не знала ще закону переміни гортан. звуків в сичачі? Голословне твердженє автора, яке наведено висше, не вистарчає. Чому послугувати ся аж такими карколомними комбінаціями, якими оперує автор, а не подумати радше, що оба позичені слова впали вже на готовий слав. ґрунт, де до них примінено вже давно готовий закон? Так! Але

в такім разї не можна було би говорити о „Chronologie der Lautveränderungen. *М. Т.*

K. Štrekelj — Der Ursprung des š-Lautes in einigen Casusformen des aksl. Comparativs und ъs-Particips (ibid. c. 569—571).

Маленька статейка, всего дві сторони, але дуже інтересна. Автора займає поясненє появи *ш* зам. *с* в compar. nom. sing. fem. мьн'ьши, бол'ши, та part. nom. sing. fem. ведъши і part. pract. act. I nom. plurr. masc. (ъs part.) ведъше. Вважаючи поясненє Бруґмана (Vergleichende Grammatik II, 318, 402) невідповідним, автор провірює поясненє Лєскіна (Handbuch d. altbulg. Spr.[3], 81) та Вондрака (Altkirch. Gram. 161). З думками обох останнїх авторів, нїби *ш* в наведених формах було витвором занесеним з иньших відмінків, значить дорогою анальоґії, — годї згодити ся. Супроти такого поясненя ставить наш автор своє, фонетичне. Із партіціяльних форм *ved-ъs-si (nom. sing. fem.), *ved-ъs-e (nom. plur. masc.), *ved-ъs-ь (acc. sing. fem.) — реконструкцій, що мають свою оправдану основу в иньших індоевропейських мовах, — повстають наслідком знаного фонет. правила переміни *с* в *х*, *vedъchi, *vedъcha, *vedъchь, з чого не може вийти нїчого иньшого як: ведъши, ведъше, ведъшь. Таким самим способом із *boljsi, *boljse, *boljьsь — реконструкцій пропонованих таки Лєскіном та Вондраком — форми: бол'ьши, бол'ьше, бол'ьшь вийшли зовсім правильно із посередних ступенїв: *boljьchi, *boljьche, *boljьchь, а не з анальоґії до иньших відмінків.

Поправки переконують. Належить сподївати ся, що автори обох врештою дуже добрих граматик справлять в тім пунктї свої погляди при редакції нових видань. *М. Т.*

A. Belić — Zur Entwickelungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplificativsuffixe. Die Adjectiva. (Ibid. c. 321—357).

Се продовженє працї під тим самим заголовком, розпочатої в XVIII т. Архива (с. 134—206). В першій частинї була мова про suffix-и іменника, тепер — прикметника. З огляду на походженє прикметникових суфіксів автор розріжняє в них три ґрупи: 1) старі суф. з демінутівним значінєм (старину їх неозначено докладно: раз зачислено їх до балтийсько-слав., другий до праслав. епохи), 2) такі прикм. суф., що в своїй формі покривають ся з іменниками, 3) вкінци такі, що в иньших прикм. появляють ся без демінут. значіня, але ріжнять ся від першої ґрупи тим, що вони були новотворами та що появляють ся лиш в поодиноких язиках

(einzelsprachlich) (пор. с. 324). При ближшій ілюстрації того поділу автор обіцює держати ся порівняного методу, при помочи якого він хоче дати розвій суф. в слав. праязику та нинїшний їх стан (с. 323). Одначе те шумне заповіджене порівняного методу було лиш обіцянкою; автор спішить зараз додати, що він не в силї того зробити. „Dabei entziehen sich unserer Beobachtung manche Ereignisse, die man möglicherweise aus den älteren Denkmälern entdecken könnte; viele aber würden auch in diesem Falle im Dunkeln bleiben, denn die slavischen Denkmäler geben in keinem Falle das genügende Material, auf Grund dessen man eine documentirte, historische Stammbildungslehre bekommen könnte. Darum müssen wir uns auch mit den grossen Zügen der geschichtlichen Entwickelung, die zu Stande zu bringen unser Material gestattet, begnügen“ (323). В дїйсности одначе при виконаню працї нї слїду навіть тих „грубших начерків“. Не тримаєть ся автор і свого первісного подїлу, а запроваджує новий, механїчний, відповідно до того, який співзвук появляє ся в суф. Відповідно до сего дістаємо 7 нових кляс. 1) Суф. в *ch* (ъchъu, ъcheńkij, uchъn, uchьn і т. д.), 2) з *t* (at, avaty, kljast, kast, ikast, icast), 3) з *k*, 4) з *l*, 5) з *n* (ьn, eńkij, ońkij, un), 6) з *v*, та вкінци 7) „vereinzelte Suffixe“. Навіть не глубоко вчений специялїст побачить відразу, що подїл грішить самовільністю та механїчністю. Бо нпр. на якій оправданій підставі розриває автор суф. ъch-ońkij, ъch-eńkij, говорячи в однім місци (336—337) лиш про першу його частину ъch, а в другім місци (350—354) в другій частинї: ońkij, eńkij? Одним словом між вступними шумними обіцянками автора, а його виконанєм — чимала діспропорція.

Вину треба приписати самому авторови: не видно у нього наукової економії та практичного вирахованя. Бо писати з успіхом „Entwickelungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplificativsuffixe“ можна лиш тодї, як є готові моноґрафії дотичних питань в поодиноких слав. мовах. Инакше дослїдник наражений майже певно на повну неудачу, бо опинить ся в положеню ризиковного сьмілця, що пускає ся човном на глубоке море. Наш автор був в тім самім положеню, бо в слав. науцї зроблено в тій справі дуже мало. Понад студію Данїчіча про сербські демінутіви, статейку Їха про чеські, та екскурси Мікльосіча розкинені в його порівняній граматицї, ми не маємо більше нїчого. Дослїдникови випадало з тим числити ся.

Не можна поминути ще одної обставинє, яка відразу кидає некорисне сьвітло на цїлу працю. Автор урядив собі роботу дуже вигідно, бо при своїх дослїдах послугує ся лиш словарним матеріялом дотичних

мов[1]). Невідповідність такого способу видна відразу. Бо ж від словаря вимагаємо передовсїм практичної користи, а словарями, що відповідали би практичним вимогам, рідко котра славянська мова може повеличати ся. Дослїдник не може вдоволити ся заявою, що одно або друге слово уживає ся в тїй або иньшій мові; його обовязок (розуміеть ся — коли хто хоче числити ся з науковою серіозністю) — знати близші обставини, серед яких уживаєть ся дане слово, нпр. місце, в якім воно уживаєть ся, круг його обороту і и. Инакше ми мусимо дивити ся з недовірєм на працю, яка не числить ся з тим девідератом. Так прим. на с. 341—342 в рубрицї суф. *исһ* автор подає між иньшими укр. прим. солод*ю*сїнький, вс*ю*сенький і коли б автор був зважив характеристичну звукову переміну, то був би признав, що на такі появи в укр. мові треба визначити дуже вузке місце, а дальше був би поставив їх в недвозначну ґенетичну звязь із такими самими появами бр. мови, де вони приходять в незвичайно великій скількости.

В студії, що має претенсії бути науковою, годї вкінци допустити до такого передпотового погляду як становище російської мови в ролї покровительки супроти укр. пупільки. Наш автор пригадує нам ще ті блажені часи, коли бр. та укр. були russisch (XXIII, 135). Але йдучи за тим вигідним поглядом, автор поставив свою наукову серіозність в дуже невигіднім положеню. Він вам навіть не заікне ся, як йому прийде прим. сказати, що „великохонекъ" се і вр. і бр. і укр. форма! Чистий ковчег Ноя!

Не можна також дарувати авторови, що він поводить ся необережно навіть зі словарним матеріалом та накручує його иноді на своє копито. Де він найшов пр. форму „частонько"? У Желехівського, на якого він покликує ся, нема такої форми, лиш „частонь" (Пор. II т., стор. 1061, 2 колюмна).

Гадаю, що на підставі сказаного можна виробити собі понятє про наукову стійність працї д. Белїча. *М. Т.*

Н. И. Павловъ-Сильванскій — Символизмъ въ древнерусскомъ правѣ (Ж. М. Н. П. 1905, VI с. 339—365).

Автор, виступаючи против старої гадки Неволїна про брак символїчних форм в староруськім праві, дає перегляд звістних йому символїчних форм і виводить, що символїка мала місце в староруськім праві, подібно як в ґерманськім, і визначаєть ся взагалї близькістю до ґерманського права.

Безперечно, символїка ся заслугує більшої уваги, ніж яку досї на себе звертала, і перегляд автора може дати початок більшого заінтересовання сею

[1]) До укр. мови уживає автор словаря Желехівського.

справою серед юристів. Як сам автор зазначує, його перегляд не вичерпує матеріялу. Напр. вповні незвістним зістав ся йому матеріял з українських земель, що звертав по части на себе увагу і в літературі (нпр. спостереження др. Охримовича над присягою під дерном, розвідка Фотинського про символіку „братотвореніяʻʻ, й ин.). Де що з наведеного автором притягнено непотрібно (нпр. епізод з соломою з житя Володимира Васильковича), чимало поминено (нпр. такі вирази военного права, як взятє „на щитъʻʻ, „копіемъʻʻ, або численні символи з родинного права, як краяннє сира, вязаннє рук, і т. и.).

Справедливо акцентує автор потребу порівняного студіовання старо-руського права, вказує на близьке споріднення з старо-ґерманським, що толкуєть ся загальною близькістю словянського племени з староґерманськими (автор покликуєть ся на звістні дослїди Ляйста над індоевропейським правом). Все се ідеї, котрих приложеннє до студій староруського права було б дуже користним і пожаданим. *М. Грушевський.*

Г. Тельбергъ — Нѣсколько замѣчаній о междукняжескихъ снемахъ въ древней Руси (Ж. М. Н. П. 1905, VI с. 232—238).

В невеличкій статейцї своїй автор порушує досить важне питаннє староруського устрою, досї мало студіоване — князївські з'їзди. Він виступає против погляду Ключевского, що бачить в них певний орґан загально-державної управи, та розбиває гадку Серґеєвіча, доводячи, що з'їзди були лише певною формою княжих переговорів, які зовсїм не ограничували свободи участників тих переговорів.

В такім розвязанню однак лише половина правди. Ми бачимо часами змагання піддати під компетенцію з'їзда права поодиноких членів княжого союза; знаємо, що князя признавали собою право судити членів свого союза за провини (оже князь извинитъ...). Що з тих з'їздів не виробило ся орґанїзованої, реґляментованої інституції, се правда...

Виснувавши свою гадку, автор стараєть ся довести, що терміном для княжих з'їздів „юридическаго характераʻʻ, з цїлею „ряди учинитиʻʻ, був „снемъʻʻ. Але в дійсности слово се мало загальне значіннє зібрання, з'їзду, і так нпр. в Галицькій лїтописи читаємо: „снемъ бо бѣ рѣченъ всимъ воемь воевалнымъ приѣхати има ко градуʻʻ (Іпат. с. 546).

М. Грушевський.

К. Радченко — Этюды по богомильству. Къ вопросу объ отношеніи апокрифовъ къ богомильству (Изборникъ Кіевскій, стор. 29—38).

До недавна в науцї держав ся погляд, що згаданий у славянських індексах книг правдивих і ложних „болгарскій попъ Іеремія", який

„солгалъ“ рiжнi апокрiфiчнi оповiданя, був iдентичний з попом Богомилом, болгарським єретиком, i що значить тi „брехнї“ Єремiї були зложенi для пропаґанди богомильства. Дослїди новiйших учених, особливо М. Соколова виказали, що всї оповiданя того болгарськодо Єремiї, захованi до нашого часу в однiм старiм рукописї, не лише не мають у собi нїчого богомильського, але навпаки, можуть уважати ся компiляцiєю зложеною спецiяльно для збиваня головних тез богомильства. Вiдси пiшов погляд деяких учених, що богомили зовсїм не брали участи в перекладаню та перероблюваню грецьких апокрiфiв на славянську мову i що тi апокрiфи зовсїм не мають у собi слїдiв богомильства. К. Радченко обстоює той посереднїй погляд, що хоч i не можна признавати богомилам значної ролї в перекладаню та перероблюваню апокрiфiв, та з другого боку деякими апокрiфами, особливо з катеґорiї тзв. вопросо-одвiтiв, користували ся богомили при своїй пропаґандї i при складаню богомильських редакцiй тих апокрiфiв користували ся й иншими апокрiфами, в тiм числї навiть тою самою компiляцiєю попа Єремiї, що була звернена против них. Iнтересний приклад такого користуваня показує автор у одинокiм дохованiм до нашого часу богомильськiм апокрiфi, тзв. книзї Iвана Богослова, де сказано, буцїм то словами Iсуса, що Сатана довiдавши ся про його прихiд на землю, „послав свого ангела i взяв iз трьох дерев i дав Мойсеєви пророкови на те, щоб мене розпяти на хрестї, i тi дерева зберегають ся для мене й доси“. Оповiданє баламутне, та являєть ся вiдгуком оповiданя попа Єремiї про те, як Бог велїв Мойсеєви деревом, що колись росло в раю, осолодити воду Мерри i як потiм те дерево його волею зберегло ся аж до часу, коли Жиди з нього зробили хрест на розпятє Христа. На богомильську перерiбку вказувала б перемiна волї Бога в збереженю сего дерева на Сатану. Менше виразнi тi слїди богомильського впливу, якi д. Радченко вiднаходить у вiдомiм Словѣ о Адамѣ, спецiяльно в епiзодї про Адамове „рукописанiе“, дане Сатанї, та про контракт Сатани з Богом за панованє над сьвiтом, i в апокрiфi „Пренiє Христа съ дiаволомъ“, де богомильський вплив обмежаєть ся на одно слово (Сатана каже Iсусови в болгарськiм текстї: я старший вiд тебе, а в грецькiм: я сильнїйший вiд тебе), яке могло бути таким способом перекладене й не-богомилом i без думки про богомильську пропаґанду. *I. Франко.*

К. Радченко — „Епистолiя о недѣлѣ“ по Филипопольскому и Бѣлградскому спискамъ (Чтенiя въ историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца, кн. XVIII, вып. II, стор. 1—21).

Iнтересний причинок до iсторiї тексту сього дуже популярного апокрiфа, якого iсторiя особливо на славянськiм ґрунтї доси дуже

слабо розслїджена, невважаючи на працї Веселовского і инших. Автор, навязуючи до недавно опублїкованої працї Вілїнського „Болгарскіе тексты Епистоліи о недѣли“ подає два тексти, які він скопіював давнїйше, один у Білградї, другий у Филипополї, і рядом порівнань виказує, що вони більше від усїх доси звісних славянських текстів зближають ся до грецьких опублїкованих пок. Васілєвим, хоча мають і свої вставки, додатки та відміни. З тих додатків характерний особливо наказ сьвяткованя пятницї та шанованя кумів і побратимів. Між карпаторуськими текстами, зібраними мною, що вийдуть незабаром у IV томі „Паматок“, знайдуть ся деякі схожости з текстами опублїкованими д. Радченком і се дає їм вагу також для студіованя історії сього апокріфа на нашій теріторії.

І. Франко.

А. А. Шахматовъ — Толковая Палея и русская лѣтопись, Спб., 1904, ст. 74 (відб. з збірн. Статьи по славяновѣдѣнью, I).

П. Заболотскій — Къ вопросу объ иноземныхъ источникахъ „Начальной лѣтописи“ (Рус. филол. вѣсти. 1901, ст. 1—32).

Н. Никольскій — Къ вопросу объ источникахъ лѣтописнаго сказанія о св. Владимірѣ (Христіанское чтеніе, 1902, VII).

Всї отсї статї займають ся головно питаннєм про теольоґічно-полємічні статї, введені в оповіданнє лїтописи про Володимира. Заболотский піддає критицї росповсюднені погляди в сїй справі й порівняннєм текстів доводить, що між лїтописею і текстами Толкової Палєї занадто великі ріжницї, аби можна уважати Т. Палєю джерелом лїтописи; що „исповѣданіе вѣры“ вложене в уста Володимира рішучо ріжнить ся від „исповѣданія“ М. Сінкела, включеного в „Изборникъ“ 1073 р., і має „піваріанські“ прикмети. Переглядаючи гадки про иньші джерела лїтописи, висловляє також скептичні гадки. Никольский вказав, що слово фільософа, включене в лїтопись, істнує осібно в досить подібній верзії п. т. „Слово о бытіи всего мира“ і ще близше — як фраґментарне „Слово изъ Палеи выведено на Жиды“. Шахматов одначе уважає сї слова пізнїйшими компіляціями, а лїтописне слово фільософа виводить з написаної в Болгарії повісти про охрещеннє Бориса, що по його гадцї послужила за взір автору лїтописної повісти про Володимира (завважу, що він уважає сю повість складовою частиною найдавнїйшої версії лїтописи — „древнѣйшаго лѣтописнаго свода“ по його термінольоґії — с. 23). Про се заповідає він осібну розвідку, а в сїй працї свого погляду близше не мотивує. Подібности між лїтописею і Палєєю він толкує тим, що лїтопись кори-

стала з т. зв. хроноґрафічної версії Палеї, переробленої вже на рускім ґрунті. Первісна редакція Толкової Палеї і сеї хроноґрафічної Палеї, по гадці Ш., з'явили ся в Болгарії, а вихідною точкою їх він кладе диспути Кирила з Жидами; ріжниці між Палеєю й літописею ввагалі здають ся йому маловажними.

Я принотовую лише сї погляди, бо не можу вважати їх чимсь більшим як етапами в розвою сього питання, що тепер доперва розроблюєть ся (пор. праці Істріна, Михайлова, К. Істоміна й ин.). Sub iudice lis est! З подробиць принотую, що Ш. уважає Сильвестра ігуменом Михайла Золотоверхого, а не Видубицького (с. 21), близше не мотивуючи такої відміни від звичайно прийнятого погляду.

М. Грушевський.

L. K. Goetz — Die Zusammensetzung der sogenannten Похвала преп. Θеодосію печерскому (Archiv für sl. Ph. XXVI с. 215—238).

Автор піддає аналїзї „Похвалу преп. Θеодосію печерскому" та виводить консеквенції із тої аналїзи. Хто був автором сеї памятки, на се дослїдники не відповідали згідно: одні називали автора по просту незнаним, другі признавали авторство володимирському еп. Серапіонови, що умер 1275 р. Одначе і одні і другі годили ся, що памятка в такім виді, в якім вона дійшла прим. в Патерику, одноцїльна. Із гарно основаної студиї Ґеца показуєть ся, що ми не можемо говорити властиво про „Похвалу" як одноцїльну памятку, бо вона складає ся із двох частин (*A* і *B*), з яких кожда для себе була самостійною „Похвалою" Теодозієви. *A* і *B* ріжнять ся виразно між собою так що до змісту як і що до писарської манери. Автором *A* міг бути лиш очевидець, ученик Теодозія, який знає для свого майстра лиш тепле почутє ученика. Ся частина мусїла повстати в рр. 1091—1108. Перша дата означує рік перенесеня мощів Т., згаданого в „Похвалї", 1108 р. Т. вже був канонїзований, чого автор *A* ще не знає. Друга частина, зовсїм самостійна, якої автором був еп. Серапіон, мусїла повстати в рр. 1264—1274. Між иньшими говорить автор про наслїдки страшного погрому р. князів над Калкою 1223 р., а дальше каже „се уже къ 40 лѣтъ приближетъ томленіе и мука" — знач. дістаємо 1264 р.[1]). Найпізнїйше могла повстати частина *B* 1274, коли Серапіон не був уже печерським ігуменом. — Арґументація автора вповні переконує нас. Лиш під зглядом формальним можна зробити йому закид. Ріжниці, які заходять між *A* та *B*, називає він язиковими

[1]) Дуже сумнївно, щоб рахунок вів ся від 1223 р. — *Ред.*

(sprachlich) та матеріяльними (materiell). Через таке розріжнюванє вкрало ся непорозумінє, бо між „язиковими“ ріжницями, якими він зачинає, не найде ся нічого того, що ми привикли вважати властиво „язиковими“. Його „язикові“ ріжниці вяжуть ся тісно з тими прикметами, які в своїй основі відріжнюють обі частини від себе, отже „матеріяльні“ (говорячи термінольоґією автора). (Пор. с. 226—233.) Розуміє ть ся, сей дрібний закид далекий від того, аби ослабити значінє сеї гарної студії. *М. Т.*

Kazimierz Mokłowski i Maryan Sokołowski — Do dziejów architektury cerkiewnej na Rusi Czerwonej. Краків, 1905, ст.

Предметом сеї статї служить церков в Лаврові. Пок. Мокловский, автор звістної праці про народню штуку в Польщі, звернув увагу на незвичайний плян сеї церкви: простокутник з одною півокруглою абсидою зі сходу і з двома півкруглими виступами на північній і полудневій стороні. Опираючи ся на сім пляні, пок. автор пробував відтворити рисунком первістний вигляд церкви, покритої рівним двопохилим дахом з маленькою копулкою, що опирає ть ся на шию, уміщену в лінії обох бічних виступів. Плян церкви признає він візантийським, а фасада мала б бути романська: автор виводить се на підставі форми вікон і фризу з зубцями й аркадками, як мотивів чисто романських (автору лишило ся незвістним, видно, що на успенській церкві єлецького монастиря XI в. в Чернигові бачимо також такий фриз з аркадками). При помочи т. з. грамот кн. Льва і традиції він пробує означити дату її побудованя часом коло 1292—3 р. Свою тезу старає ть ся ще поперти тим, що ріжні переважно романські архитектонїчні подробиці в будові, котрих в ніякім разї до пізнїйшої барокової реставрації 1675 р. віднести неможливо, вказують на часи сильного впливу заходу на галицьку Русь, то значить XIII в. Будували її отже майстри з заходу, яких фундатор князь Лев привіз з Кракова, переважно Німці, які вмішали в будову крім романських ще й ґотицькі подробиці — остру дугу і підпори. Але що грамоти кн. Льва, як признає сам Мокловский, показують ся всї фальсифікатами, то з самої традиції не можна нічого вивести, і так дата збудованя Лаврівскої церкви лишає ть ся незвістною, бо ж ріжні романські чи ґотицькі прикмети будинку не конче мусять вказувати на XIII в. Що правда, й сам автор не твердить сього катеґорично, а висловлює тільки як здогад і додає, що аж нова реставрація, коли буде уміло зроблена, вияснить справу і роз'яснить походженє і історію сеї інтересної памятки.

До сього проф. Соколовский додав свої уваги. Особливо старає ть ся він виясните оригінальний, як для Галичини плян церкви, і пробує форму його звести до змодифікованої хрестообразної форми. В нотці дає

він ширше пояснене що до хрестообразних церковних плянів, розділяючи два типи: оден, де хрест криєть ся в середині, другий, де хрестова форма виступає і на зверх, в фасаді, і зазначує при тім, що церкви обох типів будовано з давен давна на Руси, бо вже св. Володимир збудував тим способом церков Спаса на Берестові. Автор тут одначе опинив ся на хибній дорозї. Правда, що плян церкви Спаса показує тепер хрестообразну форму, але археольоґічні досліди пок. Лашкарева відкрили плян первістного будинку з XI в., звичайного тодішнього типу. Показало ся, що теперішна олтарна часть прибудована Петром Могилою в XVII в., західна — себто теперішний притвор в XVIII, а вежа на початку XIX в., і з старої Володимирової церкви лишив ся тільки притвор її. Сей давний притвор творить собою поперечну наву теперішньої церкви; в полудневій части його лишив ся ще фундамент стовпа від кручених сходів, що вели на хори, і сліди сходів в мурі, а також слід дверей на хори; дальше сліди вікон зверхньої, фасадної сторони. До сього давного притвора прибудовано в XVII в. зі старинного матеріялу, але на новім цементі, олтарну часть, а пізнійше решту.

Дальше вказує автор на церкви буковинськві і молдавські, а в части і сербські, того ж типу, що й лаврівська церков; хоч вони мають ріжні відміни, але тип в них оден, і д. С. шукає для них всїх спільного жерела, яке й находить в церквах атонських. Тут сї бічні півокруглі виступи, які автор зразу пробував вияснити, як поперечки хреста, служать до ритуальної цїли в монастирських церквах Атона: в них містять ся лавки для монахів, які співають при богослуженю. Не було б нїчого дивного, що й лаврівська церков, як монастирська (Лавра), приняла плян їх церков принесений може атонськими монахами. Меньше ясно, для чого уважає проф. Соколовский лаврівську церков „переважно західною“ памяткою, коли реституований Мокловским вигляд її уважає гіпотетичним, а романські подробицї, самі в собі невеликого значіня, не можна так певно вязати з часом збудованя церкви, а з рештою не були вони виключно західні, бо як вже було згадано, аркадковий фриз єсть і на церкві княжого періоду в Чернигові.

В кождім разї оба дослїдники, а особливо проф. Соколовский кинули інтересне сьвітло на Лаврівську церкву і дали цїнний причинок до історії штуки Галицької Руси. *М. Грушевська.*

А. И. Яцимирскій — Григорій Цамблакъ, очеркъ его жизни, административной и книжной дѣятельности, Спб., 1904, ст. 501 + 14 таблиць.

В чималій лїтературі про Цамблака книга Яцимірского займе поважне місце, хоч автор і вчинив все можливе, аби зробити її як най-

меньше почетною, прозорою, а самі свої виводи — ясно переведеними і солідно обставленими. Текст загромаджений більш або меньш слабо звязаними, просторими екскурсами (автор їх тільки в реєстрі змісту осібно виріжняє), описями рукописей, широкими переповіджуваннями чужих статей і серед сих збочінь не раз дуже тяжко слідити за провідною ниткою арґументації автора і його виводів.

Центр ваги праці лежить в студиях рукописних, особливо рукописей молдавських, меньше або й зовсім незвісних попередникам автора; він притягнув значну масу нового матеріялу і кладе сильний натиск на сю свою заслугу; але як то часто буває — при тім він занедбав матеріал давнійший, уважаючи доста виясненими питання далеко не вияснені і навіть не виробивши собі вповні ясного суду в них. В результаті ми маємо кілька моментів з житя і діяльности Цамблака, обставлених новими даними і оброблених досить старанно, але ніяк не суцільну його біоґрафію.

З чисто біоґрафічного становища автор висуває два моменти: тотожність Цамблака з Гавриїлом списателем атонським 1389 р. і другим Гавриїлом, списателем нямецьким 1420—1440-х рр.; по друге — автор приймає давнійше вже висловлену гадку, що Цамблак не вмер на Руси, а пішов на Молдаву, й обставляє її новими арґументами. В історії діяльности Цамблака головна вага лежить також в розслідженню його пробутку на Молдаві, але і тут більше мови про рукописну традицію, як про самі діла його. Натомість його роля й діяльність на Руси пророблені дуже слабо, автор навіть не постарав ся виробити собі якогось суду про неї, так що сам собі суперечить (напр. про те, чи закликав Кипріян Цамблака, чи той сей заклик видумав — с. 140 і 153—4), взагалі іде готовими слідами попередніх дослідників і навіть такого важного моменту з становища його виводів — відки взяла ся звістка про смерть Цамблака на Руси коло р. 1420, зовсім не виясняє, хоч про смерть його говорять не тільки пізнійші хроніки, а й сучасні люди (Ягайло), яких відзиви сам автор прикладає до Цамблака.

Нема вже що й говорити про брак оцінки характера, провідних гадок і т. д. Цамблака. Книга цінна новим матеріалом, але його обробленнє з наукового становища лишає дуже багато до бажання.

М. Грушевський.

Wł. Abraham — Udział Polski w soborze Pizańskim 1409 (Rozprawy wydz. hist.-fil. т. XLVII с. 125—157).

Принотовую сю статю головно за для згадки в ній про правдоподібний конфлікт між Витовтом і Ягайлом в справі володимирського і луцького біскупства (с. 148—9). Тим часом як Витовт мав замір фун-

дувати одну катедру для Волини і прилучив волинські волости, в тім і Луцьк до володимирської катедри, висьвячено в 1404 р., як здогадуєть ся з значною правдоподібністю автор — з ініціативи Ягайла, осібного біскупа для Луцька. Автор наводить з ватиканського архиву інтересну скаргу володимирського біскупа в сїй справі, але не слїдить дальшої історії сього епізоду (що скінчив ся прилученнєм Володимира до Луцька й фундацією луцької катедри). *М. Г.*

А. Стороженко — Стефанъ Баторій и Днѣпровскіе козаки. Изслѣдованія, памятники, документы и замѣтки, Київ, 1904, стор. 6+328.

Історія „реформи" козаків, яку мав перевести Баторій, заступлена до тепер головно працями А. Яблоновского Kozaczyzna a legitymizm (Ateneum, серпень 1896) і замітками в XXII т. видавництва Źródła dziejowe, та проф. М. Грушевського Примітки до історії козачини (Записки Н. Т. ім. Шевч. т. XXII) і Очеркъ исторіи украинскаго народа (Спб., 1904, с. 200—1); тепер приходять ще дві розвідки: Стороженка, котрої заголовок поданий в горі, і Яроша, котру обговоримо низше.

Книжка д. Стороженка, як вже видно з заголовка („Изслѣдованія, памятники, документи и замѣтки"), не має одноцїльного характеру. Справі відносин Баторія до козаків присьвячена мало що більше як третина розвідки (с. 1—120), решту займають другорядні екскурси: Баторієва „реформа" в лїтературі (с. 120—158), Мих. Вишневецький і віршований „Плач" про нього (с. 159—255), біоґрафія Оришовського (с. 256—275)[1], замітки про пробуванє Сам. Зборовского на Запорожу (с. 276—306), листи Верещиньских (с. 307—324), доповненя (с. 325—327). Але навіть перша, основна частина книжки не зовсїм повна і заокруглена: сю нерівність автор поясняє тим, що се що не викінчена праця, а лиш ряд заміток чи вступ до більшої „Історії запорозького війська", котру автор має намір написати. Історія козачини! Річ, на котру вже так давно ждемо і ми і жерельний матеріял; тож з інтересом переглядаємо се, що автор поки що подає нам під дискусію.

Передовсїм цікавить нас загальний плян розвідки, що може нам дати понятє, в якім напрямі буде переведена цїла Історія. Автор рішає ся на ново зачати розслїди й зовсїм не уважати на традиційні погляди — навіть дивить ся з певного рода погордою на нетямущих лїтописцїв, що двіста чи більше років некритично глядїли на цїлу справу. Але дивна іронія судьби пхнула автора як раз на стару дорогу:

---

[1]) До неї додані два документи; оден (с. 273—4) передрукований з VIII т. Записок Н. Т. ім. Шевченка.

замісь розслідити історію козачини 1576—86 рр. рівномірно у всїх напрямах, він на силу вчіпив історію козацтва тих часів з особою Баторія — так само як давні лїтописцї. Арґументом проти такого поставленя річей служити може й сама розвідка. У нїй прецїнь має бути вияснене становище Баторія до козаків; тим часом більшість фактів, які автор обговорює, не показують зовсїм, як часто правительство мало зносини з козаччиною, але радше, як часто їх не мало і яке було безсильне супроти козаків. Ось факти з розвідки:

1576 р. зараз по приїздї Баторія до Польщі стають перед ним чотири козацькі висланники (стор. 8) — в якій справі, не знати. В кождім разї король не використав сього посольства і козаки роблять, що хочуть; нападають на Днїпрі на Махмет Герая (с. 38), потім під проводом Богдана Ружинського палять Тягинь і руйнують Аслан-городок (с. 34—35, 39). Король посилає з сеї причини на Україну двох послів Добєцкого і Завацкого (с. 34), але без успіху: козаки як би на перекір намірам короля присилають йому 12 татарських невільників (с. 35). В осени козаки з Шахом на чолї нападають на татарських послів, що вертали з Москви (с. 42).

1577 р. в осени той сам Шах йде з претендентом Підковою на Молдавію (45—52). Підкову, правда, польське правительство карає смертю, але козаки зараз потім з новим претендентом Олександром знов ідуть в Молдавію (с. 52, 60), а хоч були розбиті — їх ватажки, як би нїчого не було, зимують над Днїпром: Шах в Немирові, Арковський в Київі (с. 54—55).

1578 року показало правительство більше енерґії: справа козацька була дискутована на соймі (про се в розвідцї лиш принагідні згадки — с. 98—118), а король візвав (4 цьвітня) Константина Острожського і українських старост, щоб козаків не підпирали, а противно виступали проти них як найгострійше (с. 54—55), козакам же зборонив спомагати нового претендента, Петра (с. 68). Проте козаки йдуть лїтом в Молдавію з тим Петром (с. 68—69). Король посилає до переведеня слїдства над винними Яна Тарла (с. 53, 63), але на суд королївського висланця ставив ся лиш один бідака (с. 69—70)! Рівночасно за порадою Татар (с. 56—57) а за посередництвом Янчи Баґера удало ся королеви звербувати на правительственну службу понад 500 козаків; гетьманом був іменований Вишневецький, його помічником Оришовський, писарем Янча Баґер (с. 63, 69—74, 80—81). Се зовсїм не перешкодило козакови Лукіянови зараз в падолистї пограбувати Молдавію і Очаків (с. 81—2); в грудню знов ходили козаки в Молдавію з претендентом Константином Лакустою (с. 81—2).

1579 р. весною ходили козаки другий раз з Лакустою в Молдавію;

король відповів на се універсалом і погрозами (с. 82—3). Королївські козаки сього року як і в 1580 і 1581 рр. підпомагали короля в московській війнї (с. 83—84) або стерегли границь перед Татарами (с. 86); крім сього під Полоцьком були й иньші козаки під проводом Матвія Шамоватого і Миколи (с. 84).

1580 р. ще більше козаків пішло на московську війну: Іван Новельський мав 100 товаришів, Корнило Перевальський 100, Гаврило Бируля 500, Хведір Кишевич 100, Григорій Чилуня 100, Константин Величко 100, Борис Жаба 300; були ще козаки і по панських відділах кн. Острожських, Збаражського, Кміти і ин. (с. 84—85). Проте козаки мали час задирати ся і з Татарами — король мусів видати новий універсал (с. 85)[1].

1581 р. звербована частина брала участь в московській війнї (с. 83—4), решту пробував сього мабуть року звербувати Самуїл Зборовський, також проти Москви (с. 90—93).

1582 р. весною ходили козаки на Татар (с. 93—5); в осени пограбили татарських послів, що вертали ся з Москви (с. 97). Сього року сойм відібрав королеви власть карати козаків (с. 98).

1583 р. лїтом вибрались козаки з претендентом Емануїлом на Молдавію, але були розбиті браславським старостою (с. 100); пізнїйше під проводом братів Зборовских і Янчі Баґера пішли на Ягорлик (100—1, 105), і з сеї причини 30 козаків і їх гетьман (мб. Янча) були покарані смертю (с. 106). На приказ короля Ян Ожельский звербував відділ 600 козаків (с. 109—10); сей відділ істнував і дальший рік —

1584 р. Проте лїтом ходили козаки на Очаків (с. 111—12).

1585 р. в справі набігів на Татар був висланий на Україну Юрій Ґлембоцкий, та козаки його убили; винуватих арештував і віддав правительству гетьман Мих. Ружинський (с. 112—13). Сього року виправляли ся козаки два рази під проводом Оришовського па Крим (с. 114—15).

1586 р. під Богданом Микошинським побили козаки Татар на Днїпрі (с. 115—16); як гетьман запорожський згадуєть ся також Оришовський (с. 117).

Вже з сього перегляду фактів з історії козаччини 1576—86 рр., які подає д. Стороженко, а памятаймо, що він не обовязаний був давати нам всї факти, лиш ті, що так чи инакше належать до зносин короля з козаками — видно, який слабенький вплив мав король на козацтво і яке широке й буйне житє розвивало воно поза рамками режіму

[1] Д. Стороженко запевняє вправдї, що козаки не ходили на Татар і що універсал був непотрібний — але, думаю, король без причини не видав універсалів.

Річипосполитої. Навіть найбільш енерґічний крок правительства — звербоване частини козаків на королївську службу 1578 р., зовсїм не вплинув на заспокоєнє козаків і зараз по уложеню умови з козаками маємо три козацькі походи, один на Татар, два в Молдавію. Стримала козаків від таких походів аж московська війна 1579—81 рр., що дала їм можність обернути свої сили в иньший бік. Але скоро тільки настав мир, козаки знов кинулись до давного житя і від сього не могли їх здержати анї універсали анї репресії. Неміч правительства показала ся ясно — і се автор признає (с. 111, 119). Але чому ж в такім разї він, маючи намір написати історію козачини, не зробив вихідною точкою самої козачини, що показала ся стільки самостійною, лиш висунув на перший плян короля, що не міг собі дати раду з сею козачиною? Мусимо се піднести як закид і навіть сильно підкреслити, бо, здаєть ся нам, і дальшу історію козачини задумує автор розслїджувати також sub specie правительства (якого небудь), особливо, коли ходить о „могуче крило Росії", що зволило осїнити „козацьку річпосполиту" (див. передне слово).

Та на жаль не можемо змінити сього, що дав нам автор і мусимо розглянути розвідку, яка вона є.

Наперед треба зазначити, що автор був дуже сумлїнний в стяґненю фактів, які дотикають історії козачини за Баторія; цінне особливо те, що крім актового матеріалу були використані і книжки, друковані сучасно з подіями (Красїньского Polonia 1574 р., Броньовского Tartariae descriptio 1595 р., Герберштайна Rerum moscoviticarum commentarii 1556 р., Міллєра Septentrionalische Historien 1596 р., Epicedion 1584 р. — передруковане в книжцї). Та при тім розвідка і не без хиб. Автор повтаряє по два рази ті самі гадки (нпр. с. 52 і 60 — смерть Олександра, с. 111 і 119 — загальні замітки) або знов не збирає в одно згадок, що належать до одного факту (похід Ружинського с. 34—5, 39); дуже педантично додає замітки до кождої подробиці (особливо видно се на словарці „рідких слів" при Epicedion-ї с. 221—34, де пояснені таки рідкі слова як fortel, orszak, oszczep, proporzec, sprośny, surma, szwank) і дуже радо подає in crudo жерела — хоч вони навіть не дають характеристичних подробиць — замісь дати їх критику. В кінци се можна б дарувати авторови, бо се, мовляв, ще не викінчена праця.

Одного за те зовсїм дарувати не можна, а се того, що автор детальнїйше не прослїдив самого характеру „реформи" чи орґанїзації козацтва за Баторія: се ж так довго виславлявляли лїтописцї і нинї ще се питанє має інтерес, отже треба було його конечно близше роздивити в працї, що обговорює відносини короля до козаків. „Реформували" козачину вже Жиґимонт 1524 р. і Жиґимонт Август 1572 р.

(с. 78 - 80, про проєкт старости Дашковича з 1533 р. і Жиґимонта з 1541 р. автор не згадує): чи орґанїзація Баторія була продовженєм тамтих проб, чи була переведена на иньшій основі? Д. Стороженко бачить ріжницю від попередного у тім, 1) що давнїйше давали на козака 10 зол., а Баторій давав 15 зол. й 2) що давнїйше відділи не мали спеціяльної військової орґанїзації, а Баторій на угорській взорець утворив відділ з 500 людей і дав йому старшого, штаб і прапор (с. 80 81). Чи иньших ріжниць вже не було? Чи нпр. присуд, котрому підпадали козаки, тепер не змінив ся? Питанє лишаєть ся без відповіди. З свого боку додамо замітку, що орґанїзація Баторія була безпосереднім продовженєм Жиґимонта Августа: вказує на се стилїзація королївського письма з 16 вересна 1578, де Мих. Вишневецький дає ся козакам за „najwyższego sprawcę... na miejsce nieboszczyka Jerzego Jazłowieckiego“, що був начальником козаків за Жиґимонта Августа (с. 72, пор. с. 79).

Неясно представляєть ся в книжцї д. Стороженка й дальша історія відділу звербованого 1578 р.: знаємо лиш, що він істнував ще 1581 р. (с. 86). Що ж було далї? Знаємо знов, що 1583 р. поручив король Янови Ожельскому звербувати на службу 600 козаків (с. 109) і що сей відділ істнував й 1584 р. (с. 110). Чи відділ Ожельского був утворений на місце відділу з 1578—81 рр., чи стояв побіч нього? Автор на се не відповідає, але можна б думати, що тамта орґанїзація заснїтила ся і треба було зробити нову. За тим, що се продовженє тамтої орґанїзації, промовляло б число звербованих (600), рівне давнїйшому (500 чи 530). Тимчасом, дивна річ, й далї находимо на Вкраїнї на чолї якихсь відділів начальників відділу з 1578 р. Ще що до Янчи, котрий ходив 1583 р. на Ягорлик і за те був покараний смертю (с. 100—1, 105—6), можна сумнївати ся, чи се ідентична особа з Янчою Баґером, писарем відділу з 1576 р.; за те нема сумнївів що до Оришевського. Він був іменований 1578 р. заступником Мих. Вишневецького; 1585 р. він іде два рази з козаками на Очаків (с. 114—15), а 1585 р. виступає як „гетьман запорожський“ і заразом „слуга його королївської милости“ (с. 117). Виринає питанє, чи Оришовський робив походи 1585 р. за волею чи проти волї правительства, чи був на чолї королївського відділу, чи самозванчої ватаги? Коли припустити, що не був під королем, то як пояснити се, що він зараз потім зветь ся королївським слугою? Коли знов приняти, що був начальником королївського відділу, то як собі пояснити істнованє відділу Ожельского? Сумно вражає се, що д. Стороженко, хоч два рази мав до дїла з тим питанєм (раз в головній розвідцї, другий раз в біоґрафії Оришевського), не знайшов тут нїяких трудностий: він уважає (в біоґрафії с. 259) мабуть відділ Оришевського

з. 1585 р. ідентичнии з відділом з 1578 р., а самого Оришевського в 1585 р. таким самим старшим чи гетьманом, яким був Вишневецький 1578 р.; істнованє відділу Ожельского 1583 р. він поминає мовчанкою. Ще одно. Побіч Оришевського 1585 р. згадує ся гетьман Мих. Ружинський (с. 114), а 1586 знов другий гетьман Богдан Микошинський (с. 115); таке сучасне істнованє двох гетьманів толкує автор загально, тим, що козаки рівночасно мусїли робити кілька походів чи чого (с. 118); забуває одначе, що оден з тих гетьманів, Оришевський, по його думцї був якраз начальником того королївського відділу (с. 259), яке ж становище займав супроти нього другий гетьман Ружинський чи Микошинський? Чи були собі рівнозначні, чи оден був залежний від другого, чи не знали себе зовсім, чи може лиш толєрували? Автор каже, що одного і другого вибирали козаки, як треба було взяти ся до кількох ріжних справ (с. 118): чи обох їх, Оришевського і того другого, вибирали ті самі козаки, і саме: чи се були козаки з королївського відділу чи от просто „козаки“? — Взагалї, не можна сказати, щоб історія козаків за Баторія представляла ся „въ совершенно ясныхъ и опредѣленныхъ очертаніяхъ“ (с. 120).

Я ставив би справу гіпотетично так, що відділ сформований 1578 р. вже в найблизших роках розплив ся в масї козацтва. Причиною сього могло бути з одного боку нпр. те, що правительство не давало звербованим платнї (як се пізнїйше частенько бувало), з другого боку спричинити упадок відділу могло й те, що підчас московської кампанїї ставали побіч нього иньші відділи козаків і таким чином робили ся йому нїби рівнозначними: ріжниця між королївським і не-королївськими відділами затирала ся все більше — відділ королївський вертав до звичайного козацького житя. Правительство пробувало тому опирати ся: звідси виплив вербунок Ожельского 1583 р. Але загальна течія була вже за сильна і відразу певно зачала рвати з собою тих 600 людий. Яка вона була сильна, сьвідчить се, що потягла за собою й начальника колишнього відділу Оришевського. Він очевидно з сформованєм відділу Ожельського перестав вже й de iure бути начальником королївського відділу, як може вже від 1581 р. не був ним de facto. Але все таки не перестав бути ватажком якогось відділу, може й того самого, що перше був королївським, а тепер уважав користнїйшою річею промишляти инакше на житє (походи в Крим за татарськими вівцями). Та попри се не забувано, що Оришевський колись був іменований королем, за ним лишила ся хоч тїнь урядовости: до нього „запорожського гетьмана“ як до „королївського слуги“ звертають ся з просьбами, вставити ся до короля (с. 117) і він дїйсно 1587 р. як козацький заступник являєть ся на соймі до Варшави. Характеричне, що Оришевський вже не гладкий панок, як

iшов з королiвського двора на Вкраїну 1578 р.: вiн убраний по грецьки, сiдає на землї по турецьки (с. 259)! Так само як вiддiл Оришевського потонув певно в козацькiй масї i вiддiл Ожельского, а старший сього вiддiлу (чи се був Ожельський, чи хто иньший) ставав пiвлеґальним ватажком-гетьманом. Коли було вже двох гетьманiв з признаною нiби правительством властю, то дуже легко могли почувати за собою леґальнiсть й иньшi ватажки, що колинебудь входили в службу правительства — нпр. „гетьмани“ з московської вiйни — а за ними й всї иньшi. Чи ж не виглядає на дуже леґального гетьмана Мих. Ружинський, що 1585 р. арештує убiйникiв королiвського посла i передає їх правительству? А працї вiн анї не був iменований королем, анї не вiйшов в правительственну службу — лиш от так йдучи за загальним переконанєм, уважав своє становище леґальним i супроти правительства, i навiть з сего згляду почував ся до обовязкiв чемности супроти короля. Свої думки подiлив Ружинський „и въ иншими козаками товарышми своими запорожскими“ (с. 113) — з усею козацькою масою. I так легко змогло виробити ся загальне пересьвiдченє, що правительство признає якiсь права за козаками; тут i лежить корiнь „Баторiєвої леґенди“, леґенди, що Баторий дав козакам усякi привiлеї. Навiть, колиб се вже не виглядало на парадокс, можна завважити, що леґендарне число Баторiєвого реєстру: 6000, вiдповiдає загальному числу козакiв, яке подає д. Стороженко в своїй розвiдцї (с. 119).

Iсторiю Баторiєвої леґенди д. Стороженко прослїджує детально. Ся леґенда була занотована (очевидно як iсторичний факт) аж в XVII в., i се двiчи: Пясецким 1645 р. i Ґрондским 1676 р.; оба варiанти досить рiжнять ся вiд себе. На Пясецкiм знати вплив Гайденштайна i Бєльского i загальнi його згадки про козацьке житє можна приняти з довiрєм; критика кладе своє veto лиш против висказаної ним думки, що за Баторiя була „militia Cosacorum melioribus legibus sociata“ — бо взагалї „реформи“ не було — i що Трахтемирiв дав король козакам на „consiliorum et magistratus militaris sedem, ac armentarium, receptaculumque bellicorum apparatuum“ (с. 122) — коли, мовляв, в дїйсности в Трахтемировi був лиш вiйськовий шпиталь (с. 74). Ґрондский знов користував ся оповiданями козакiв в обозї Хмельницького; у нього згадки про Трахтемирiв нема, говорить ся за те про шеститисячний реєстр (стор. 126—7). Та оповiданє Ґрондского, хоч було навiяне думками козацьких кругiв, не мало впливу на пiзнїйших лїтописцїв, бо аж до 1789 р. лежало в рукописи (с. 125); iсторикам козачини було звiснє лиш оповiданє Пясецкого. Уживав його С. Твардовский 1681 р., за тим пiшов Грабянка 1710 р., що з козацьких традицiй додав ще леґенду про „бунчукъ и булаву, и на печати гербъ, рыцарь зъ самопаломъ и на головѣ колпакъ

перекривленній“ і утворені королем козацькі уряди (с. 132). За руським перекладом Твардовського (Савицького з 1718 р. — с. 134) пішов Величко 1720 р. (с. 136), а за Грабянкою автор Краткого описанія Малороссіи 1734 р. (с. 136 - 7), Лизогубовська літопись 1742 р. (с. 137). Симоновський в Краткое описаніе о козацкомъ малороссійскомъ народѣ 1765 р., Лукомський в Собраніе историческое 1770 р., автор Краткого лѣтоизобразительного описанія 1783 р. і Ріґельман в Лѣтописнім повѣствованіи о Малой Россіи 1785—6 рр. (с. 138). У двох останніх історіях найшла ся ще нова леґенда про заложенє Баторієм Батурина „для резиденціи гетманской“ (с. 138). Вкінци короною цілого сього старого літописаня а заразом майстерним оброблєнєм усіх Баторієвих леґенд стала Исторія Русовъ (с. 142—6).

Історію критичних дослідів козачини за Баторія д. Стороженко пускає досить легко. Накидає ся лиш з сильними закидами на тенденційну „київську історичну школу“ (с. 148) — та при тім не ласкав зацитувати одної праці сеї школи, назвати називско одного ученого; за те полємізує з М. Любавским, що не належить до історичної школи — і що за тим іде — має бути більш безпристрасний (с. 149). З праць про „реформу“ Баторія цитуєть ся ще, хоч не критикуєть ся, Kozaczyzna i legitymizm Яблоновского (с. 121). Примітки до історії козачини проф. Грушевського автору не звісні. *Ів. Крипякевич.*

Włodzimierz Jarosz — „Legenda Batoryańska“ krytyczny szkic z dziejów Zaporoża (Kwartalnik historyczny, 1903 р. стор. 596—616).

Aleksander Jabłonowski — Trechtymirów. Z powodu artykułu Włodzimierza Jarosza p. t.: „Legenda Batoryańska“ (ibid. 1904 р. стор. 487 - 490).

„Нарис“ д. Яроша являєть ся цілковитим протиставленєм висше обговореної праці д. Стороженка: коли там маємо саму лиш аналізу фактів, тут є і їх синтеза, загальний погляд; там веде ся річ широко і балакливо, тут усе ухоплене коротко і просто. Ми також приладимо ся до сього і як там трактували ми річ ширше, так тут діткнемо лиш найважнійшого.

Найважнійша річ і тут „реформа“. Д. Ярош завважає передовсім, що орґанізацію Жиґимонта Августа спинила смерть Язловецкого (с. 604) — гадка піднесена вже перше в Примітках проф. М. Грушевського (с. 10, Записки Н. Т. ім. Шевченка с. XXII, — своєю дорогою розвідка авторови незвісна); відновив сю орґанізацію Баторій. Автор висловляє інтересний погляд, що королївська постанова обовязувала до служби усіх козаків, а платню давано лиш за 500 людей (с. 604); так отже

реєстр королївських козаків, який маємо з 1581 р., був лиш фіктивний і не мав ніякого значіня: ті, що в нїм записані, не мали нїяких особливих прав (с. 609). Як доказ на се дає автор передовсїм стилїзацію угоди з 16 вересня 1581 р. Дїйсно там присилають послів „mołojcy zaporozcy ż pośrodka siebie“ і заявляють королеви охоту служити; король вдячно приймає їх („запорозьких молойцїв“ очевидно) заяву і становить Мих. Вишневецького старшим, „któremu hetman ich i inni sprawcy, także wszyscy mołojcy... mają być posłuszni“. Другим доказом має бути се, що дїйсно в московській війнї стають в поміч королеви всї козаки (більше як 3000). Та докази не зовсїм переконують. Наперед, чому се король мав би переводити орґанїзацію таким незвичайним, штучним способом: давати гроші і сукно на 500 чоловіка, а в дїйсности брати на службу кілька тисяч? Далї чи козаки згодили би ся на таку низеньку платню (козаків о московській війнї бачимо більш 3000, а платня не доходила 8000 зол. — на одного козака виходило б — 2 зол.!) та як дїлили б сукно, що було вимірене на 500 чоловіка (pięciset ludziom... suknie na giermak na każdą osobę)? Гроші і сукно йшли лиш для 500 людей, а не можна зовсїм припускати, щоби цїла маса йшла на службу лиш для того, що якийсь вибраний кружок діставав особливі благодати. Стилїзацію грамоти, що нїби то всї козаки обовязані служити, треба уважати лиш побожним бажанєм правительства; що се бажанє виповнило ся в мовсковській війнї, то мусїли до того бути ще иньші причини: окрема платня (Źród. dz. t. IX стор. 216), може дозвіл свобідного грабованя і т. и.

З иньших заміток д. Яроша запотую одну. Угода з козаками з 16 вересня 1576 р. була по словам короля відновленєм орґанїзації Жиґимонта Августа і при козаках лишали ся давні „вільности“: „mają mieć co mieli za świętej pamięci Zygmunta Augusta, króla i przodka naszego, tym kształtem i z tą wolnością, jako w ten czas było“. В дїйсности козаки були позбавлені одної „вольности“: за Жиґимонта Августа були вони під присудом Яна Бадовского, що був їх старшим і нїчим більше; тепер старшим ставав Мих. Вишневецький, котрий повнив рівночасно уряд старости і то на козацькій територіï в Черкасах і Каневі. Через таке змішанє двох урядів козаки дуже легко могли перейти в старостинський присуд, як всї посполиґі (с. 605).

Статя д. Яроша викликала замітку д. А. Яблоновского, котрої заголовок поданий висше. А. Яблоновский стає в оборонї оповіданя Пясецкого про Трахтемирів (ми се оповіданє зацитували в справозданю з працї Стороженка). Що в Трахтемирові було щось більше як шпиталь, се видно з оповіданя цїсарського посла Ляссоти, що 1594 р. був висланий до козаків: він задержує ся тут не як в якимсь шпитали, а приймає

його козацький атвѣтанъ (гетьман). Иньша звiстка з 1617 р. каже, що тут „скликували-ся і збирали до купи“ козаки. Таким чином звістки Пясецкого, хоч і переборщені, не зовсїм безпідставні.

Iв. Крипякевич.

✓ Ор. Фотинскiй — Волынскiй религiозный вольнодумецъ XVII в. (Чтенiя въ историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца, кн. XVIII, стор. 71—102).

Автор отсеї статї знайшов у волинськім епархіяльнім музеї екземпляр Острожської Біблії, куплений 1902 р. у житомірської міщанки Куликової, а на краях тої книги при ріжних місцях сьв. Письма інтересні приписки та уваги, писані в першій чверти XVII в. якимось неназванин властивцем сеї книги. Виписавши і впорядкувавши ті приписки разом з відповідними до них текстами автор дає характеристику релїґійних та по троха й суспільно-політичних поглядів їх автора. Він завзятий противник Риму, католицтва, папи, унії та єзуїтів, але рівночасно висловляє досить вільнодумні, протестантські погляди, що зовсїм не підходять під православні доґми. І так він радикальний противник шанованя ікон та мощів сьвятих і кількома наворотами глузує з православної Византії, Болгарії та Москви, яких їх сьвяті, чудотворні ікони та незлічені мощі не спасли від Турків, Татар та латинників. Він виступає остро против обожаня сьвятих і відкидає тайну покаяня, вважаючи проклятими всїх тих, що узурпують собі право відпускати гріхи, право, яке має лише безгрішний Бог. Він виступає завзято не лише против єзуїтів та уніятських сьвященників, але також против православних єрархів, ченців та архимандритів за їх захланність та нетерпимість. І так до тексту прем. Соломон. гл. II: „Прiидѣте убо и поживемъ въ сущихъ благихъ; ублажимся зданiемъ, яко юность скорѣ“ наш вільнодумець приписує: „Цнота єзуитская власная, безъ мала не такаяжъ руская чернъцовъ, же завше в ненависти в них побожный, а найбарзѣй тотъ, хто бы их незбожности и неправду обличал; так ѡ нем завше рядѧт, якъ жидовские архиерее ѡ пророкахъ божиихъ, и ѡ самомъ Христѣ Бозѣ такая была мова. И нынѣ род поповский, плебанский, єзуитский и черночий тож чинит и радит“. А до тексту Матв. XIII: „и блазняху ся о немъ“ наш автор додає: „Лукавые душѣ нечистого сумнѣнѧ и ѡ Христѣ блазнѧт сѧ, не толко ѡ добром человѣцѣ; а то все чинѧть чернцѣ, поки видѧт лѣпшого над себе, то причины находѧт и повѣдають: блазнимо ся! а людей простых и панов на него подводѧт, повѣдаючи на него, бы и найсвѧтѣйшое дѣло дѣял, а ѡни мовѧт: соблазнител! Им безецным и Христос соблазном, а не только человѣк добрый“.

Автор застановляєть ся над віруванями сього анонїма і виказує, що вони не підходили в повні анї до лютеранства, анї до протестантизму, анї до соцінїянства. Найблизше на думку д. Фотинського підходять ті погляди до думок тих московських вільнодумцїв, що при кінцї XVI і в початку XVII в. мусїли тїкати з Московщини на литовську Русь, як ось ігумен Артемій, Федосий Косой, Матвій Башкін і т. и. В сьому поглядї піддержує автора ще й та обставина, що наш анонїм у своїх записках дуже часто і з певною симпатією згадує Москву і наводить не мало деталїв з побуту та сучасної йому історії Московщини. Що сам він був Українець, доказує не лише мова його записок, але часті згадки про „милу Русь“, „нашу Малороссію“, про польського короля і польські порядки „у нас“ і т. и. Свій догад про вплив московських вільнодумцїв на нашого волинського анонїма подає автор статї як гіпотезу, якою буцїм то виясняв ся б „какъ особенный интересъ нашего автора къ Москвѣ и болѣе или менѣе близкое знакомство съ нею, такъ и особенности его религіозныхъ воззрѣній, характерныя именно для московскихъ религіозныхъ вольнодумцевъ. Въ противномъ случаѣ придется считать нашего автора самобытнымъ еретикомъ, незамѣтно для себя самого усвоившимъ нѣкоторыя протестантскія доктрины и своеобразно ихъ развившимъ. Послѣднее предположеніе однако едва ли не болѣе трудно допустимо, такъ какъ не находить себѣ аналогій“ (стор. 96).

Против гіпотези д. Фотинського позволю собі висловити свою власну, та поперед усього виясню, чому його гіпотеза не заспокоює мене. Найважнїйша річ: автор зупинив ся на голім твердженю, що протестантські думки волинського анонїма найблизше підходять до поглядів московських вільнодумцїв-еміґрантів. Тимчасом про погляди тих еміґрантів знаємо дуже мало, а те, що знаємо, власне зводить ся до того, що тлом їх поглядів був раціоналїзм з домішкою містицизму, якого у нашого анонїма нема анї слїду. Наш анонїм цїкавить ся Москвою, се так, але хтож тодї не цїкавив ся нею? Се ж була пора зараз по заколотах Самозванцїв; у Польщі, Литві і по українських землях скрізь ходили шляхтичі, козаки, Лїсовчики, мародери та всякі авантурники, що бували в Московщинї; хто знає, чи й сам автор, у якого чернецтво, також гіпотетично приняте д. Фотинським, менї якось не хочеть ся вірити, не був у тім краю як чура, вояк або купець? Зрештою його знанє про Московщину, як видно з наведених д. Фотинським цитатів, зовсїм не таке широке і глубоке, як би здавало ся: він знає деякі звичаї Москалїв, їх забобонність, пристрасть до ікон та сьвятих власної продукції, цитує казку (не московського, а власне польського схолястичного походженя) про Мосоха — предка Москалїв, цитує витворені в Польщі леґенди про отроєнє польським королем царів Шуйських, узятих у неволю Поляками, про жінку Бориса Годунова, що

буцім то під'юдила свого мужа на замордоване царевича Димитрія, — все те річи, які тоді кождий повторяв у Польщі.

Чи відкинувши гіпотезу про вплив московських еміґрантів на волинського анонїма його погляди православно-протестантські лишать ся без анальоґії? Менї здаєть ся, що нї. Серед українського міщанства, особливо у Львові ще в кінці XVI в. бачимо подібні появи, які для нас кристалїзують ся (задля писаних сьвідоцтв) у особі Юрка Рогатинця. Його „цидула" писана до константинопольського патріярха, його листи, ним писана частина „Братского устава" Ставропігії, його „Пересторога" і в загалї все, що знаємо про нього, характеризують його як горячого прихильника православя, але з досить замітними протестантськими домішками. Він противник ікон і аж до патріярха скаржить ся на еп. Балабана за те, що сей велїв у Рогатинї поставити в церкві ікону „Ветхого деньми". Він противник власти духовенства і остро критикує як латинських так і руських попів. Він прихильник сьвітської науки, бачить причину упадку руської держави в тім, що князї руські будували пишні церкви, наділяли їх скарбами та книгами оправленими в золото, що лише приваблювали грабівників, „а школъ посполитыхъ не фундовали". Ми знаємо, що він був центром більшого кружка людий, вільнодумців міщан, про яких іще коло 1620 року Касіян Сакович говорить з заїлостю як про „sektę Rohatyńców". Ся духова течія серед нашого міщанства в початку XVII в. доси мало прослїджена, та менї здаєть ся, що схарактеризований д. Фотинським волинський анонїм далеко краще вкладаєть ся в рамки власне сего руху, нїж під впливи московських вільнодумців. *Ів. Франко.*

Изъ прошлаго кіевской епархіи (Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости, 1904).

Під таким заголовком майже в кождім числї „Вѣдомостей" друкували ся короткі нариси з історії київської епархії при кінці 17 і на початку 18 в., в яких говорить ся про теріторію київської епархії в рр. 1685—6 (чч. 1—3), про прилучене західно-руської церкви до московського патріархата за київського митрополита Ґедеона Сьвятополк-Четвертинського в 1686 р. (чч. 4—15), про повстане заграничної частини київської епархії, яка після уложеня вічного мира між Москвою й Польщею 1686 р. остала під панованем Польщі (чч. 15—16), про повстане заграничних монастирів, їх число, управу і жите (чч. 24—30), про спір задля тих монастирів між київським митрополитом і білоруським епископом та про повільну передачу деяких із тих монастирів під юрісдікцію білоруських епископів (чч. 31—33), про заграничні протопопії та варшавські капелянії, підвластні київській митрополії (чч. 37

— 39). Окремий відділ тих нарисів становить біографія митрополіта Ґедеона Сьвятополк-Четвертинського. *Ю. С.*

С. Ѳ. Платоновъ — Лекціи по русской исторіи, вип. 4, Спб., 1904, ст. 607.

Як читаємо в заголовку, книжка повстала з лекцій, читаних проф. Платоновим в 1903 – 4 р. на петербургськім університеті, вищих жіночих курсах, в воєнно-юридичній академії й академії ґенерального штабу. „Лекції" дають повний курс „русскої" історії від найдавнійших її початків аж до епохи реформ царя Олександра II. „Лекції" видав не сам автор, а один з його слухачів, до тогож іще не цілий текст друкований з власноручних скриптів автора, лишень подекуди і з записок його слухачів. Тим то і виснює автор в вступнім слові те не рівномірне трактоване поодиноких періодів і брак суцільности та викінчености цілого курсу. Тим самим автор заслонюєть ся перед закидами — найважнійшими, які можна поробити до поодиноких місць його книжки.

Курс проф. Платонова розпадаєть ся на вступ і 3 глави. В першій обговорений період історії („русскої" очевидно) від найдавнійших часів аж до т. зв. „Смутного времени" (часи Самозванців), в другій пановане трех перших Романовів, третя вкінці присьвячена останньому періодови від епохи реформ Петра В. У вступі автор досить докладно подає розвій російськоі історіоґрафії. В тексті автор ніде не послугуєть ся відсилачами. Курс поданий як останній результат історичних дослідів.

Найбільше побіжно оброблена I глава. На початку автор коротенько згадує про несловянську кольонїзацію полудневих земель теперішньої Росії (українсько-руської території) зовсім не відріжняючи поодиноких періодів тої кольонїзації — просто збуває се лишень вичисленем імен племен, які тут були (с. 49). Так само обійшов ся автор і з словянською кольонїзацією, не порушуючи жадних спірних питань в тій справі. Взагалї ш. автор о скілько з одного боку уникає в л а с н о ї полеміки з ріжними теоріями, так що нераз дуже трудно вирозуміти його власну думку в тій або другій справі, о стільки знова сам від себе дає нїчим не умотивовані погляди зовсім суперечні иньшим. Так прим. при згадці про теорію Іловайского про словянське походжене Гунів говорить, що вони були монгольського походженя, хоч тепер вже виснено, що вони були Турками[1]). Не піднесено тут рівнож поділу Венедів на Словян і Антів, хоть сей поділ має велике значінє[2]). Про культури Словян

[1]) М. Грушевський, Історія України-Руси т. I, вид. друге, с. 127. [2]) тамже с. 154—7.

автор держить ся посередньої дороги між теорією Шлєцера про дикарство Словян, а Забєліна про високу степень тієї культури (с. 51—2). Згадавши дальше про дві найважнійші галузи господарства давних Словян: рільництво і торговлю, автор переходить до двох голосних теорій (а радше полєміки між тими поглядами) — до теорії родового побуту первісних Словян і теорію задружно-общинну, при чім очевидно прихилює ся до сеї останньої (с. 55). Переходячи до початків Київської держави автор нарушує так зв. норманське питанє і ограничуєть ся вразу лишень на поданє арґументів pro і contra норманської теорії. Одначе слідом по тім твердить, що товчок до витвореня київської держави, прийшов via Новгород, Смоленськ, і признає київську династію варяжською, хоч се питанє до тепер не рішене. Варяжські князї з своєю дружиною були на його гадку тим чинником, який дав підставу до національного з'єдиненя поодиноких племен. Обговоривши трохи ширше християнізацію Руси і викликані нею реформи в дотеперішнім побуті, автор приходить до виводу, що завдяки князям і дружині і християнству можемо вже в XI в. назвати Київське князївство політичною формою одної народности (с. 70). Подавши короткий перегляд подій Київської держави до 1169 р. (здобутє Київа Андрієм Боголюбским), автор порушує два питаня: 1) що було причиною упадку Київської держави і 2) на якім принципі опирала ся єдність „Руської землї". Присьвятивши кілька уваг внутрішним відносинам Руської держави в тім часї, автор іще раз стверджує, що „въ XII вѣкѣ окончательно опредѣлилась русская національность" (с. 85), а разом з тим подає три чинники упадку „южнорусской общественной жизни": усобиці, сторонні вороги і розтїч людности в ріжні сторони (с. 86).

Дотепер все йшло гладко; упоравши ся з історією київського періода автор переходить до кольонізації Володимирсько-суздальської землї. А що тутешні городи істнували вже на початку історії Київської держави, тож автор був змушений на ново обговорювати в відносинах до сеї нової области те саме, що перед тим робив уже дотично „київського періода". Згадавши коротко про нові для кольоністів обставини житя на півночи, відмінні від тих, які були на полудни, автор стверджує, що наслідком сих обставин і змішаня кольоністів-Словян з финськими племенами наступила відміна їх говору, фізіольоґічного типу, і „умового і морального складу осадників". На підставі сього автор доходить до несподіваного для нас висновку, що тут витворила ся осібна великоруська народність (с. 89) і, що за тим слїдує, і дальший розвій північних князївств пішов зовсім відмінними дорогами, нїж се було на полудни. Від тепер автор вийшов, так сказати, на гладку дорогу і решту

книжки присьвятив виключно історії тої осібної великоруської народности, а властиво її держави.

Та тепер сама собою насуваєть ся думка, що тут виходить велика суперечність, або що найменьше неповність історії. Прецінь же автор в горі ствердив істноване в XI в. о д н о ї народности (очевидно на всю Руську державу, а тим самим і на Володимирсько-суздальську волость), в XII в. є вже у нього одна „русска“ народність; з відки ж тепер взялась у нього нова великоруська народність, та й то зовсїм не молодша від попередньої. Значить є дві народности, бо хиба годї принустити, що попередня зовсїм затратила ся, от хоч би наслїдком того, що людність розбігла ся. В яких відносинах стоїть „русска“ народність до великоруської і яким способом навязати історію першої народности до історії другої, годї сказати, бож на підставі книжки проф. Платонова трудно навязати самому, автор знова теж про се нїчого не каже. Між тим він зовсїм не резиґнує з „русскої“ народности, а зглядно з заселеної нею території, бо згадує про неї кількома словами при історії Литви (с. 110—15), а при нагодї обговорюваня справи сполуки України з Московщиною Переяславським договором посьвячує тій території і народности навіть маленький розділ: „Главные моменты въ исторіи южной Руси въ XVI—XVII вв. (с. 336 – 46). Що правда, то з того не богато довідуємо ся. Автор посьвятив тут найбільше уваги Берестейській унії і напорови католиків на православних, що головно, по думцї автора, було причиною козацьких повстань проти Польщі (с. 342). Поява-ж знова козаків була викликана прибутєм Кримської орди. При згадцї про козаків (вольныя общины) автор повторяє стару байку про орґанізацію козацтва Стефаном Баторієм, хоч се вже давно виказано, що всї ті „реформи“ Баторія були лишень повторенем давнїйших. Про народне повстане в 1648 р. проф. Платонов сказав лишень тільки, що „войсковой писарь Богданъ Хмѣлницкій поднялъ возстаніе козачества, на его сторону стала вся Украина, поднялась вся народность“ (мабуть русска). По Зборівськім договорі, з котрого обі сторони не були вдоволені, „возстаніе поднялось снова и в о г л а в ѣ о п я т ь былъ Хмѣльницкій“ (с. 344). Переяславським договором і згадкою про невідрадні відносини на Українї (война всѣхъ противъ всѣхъ) по смерти Хмельницького вичерпав автор усе те, що мав про „Южную и Западную Русь“ сказати. Більше вже сеї справи не підносить, і до того, як бачимо з того представленя, особливо про Хмельниччину, автор має не конче ясне понятє про тодїшні відносини на Українї, а особливо про становище самого Хмельницького.

З того, що дотепер сказано, виходить, що будова книжки проф. Платонова зовсїм схиблена. Хоч він виступив і з великим науковим апаратом, хоч як силкував ся надати своему курсови одну заокруглену

орґанічну цілість — то се йому таки не удало ся, бо й не могло. Я маю тут на думці той „київський період“. Автор як і взагалї російські історики, держав ся старої схеми укладу „русскої“ історії[1]) — історії, так сказати, обєдинения, і ніяк не міг навязати того „періода“ до історії Московщини, як її продовжене. „Володимирсько-московська держава не була анї спадкоємницею, анї наступницею Київської, вона виросла на своїм корени, і відносини до неї Київської можна б скорше прирівняти нпр. до відносин Римської держави до її ґальських провінций, а не преємства двох періодів в полїтичнім і культурнім житю Франції“[2]). Через те власне „Київський період“ і всякі „Главные моменты Южной и Западной Руси“ виглядають як непотрібна прищіпка на історії Московщини. Спеціяльно, що до історії Київської держави і її початків автор не додав нїчого нового. Противно через хибне подане і замовчане деяких спірних питань, або катеґоричне рішене без очевидних доказів справ, які дотепер уважають ся не рішеними, автор вніс подекуди іще більше замішане. За те історія Московщини, а головно декотрі періоди нпр. епоха реформ Петра оброблені дуже добре — та се вже до нас не належить. *Ів. Джиджора.*

Россія — полное географическое описаніе нашего отечества (настольная и дорожная книга для русскихъ людей), подъ редакціей В. П. Семенова, том VII, Спб. 1903, ст. X + 518, том IX, 1905, ст. IV + 620.

Том VII — Малороссія і IX — Верхнее Поднѣпровье и Бѣлорусія — сеї великої, 22-томової публїкації представлять для нас особливий інтерес тому, що займають ся в цїлости або части терітоpією земель українських, тому й варто їм посьвятити кілька уваг. Том VII обіймає Україну лївобережну, ґубернії: Чернигівську, Полтавську, Харківську; том IX ґубернії: Смоленську, Витебську, Могилівську, Мінську (правобережній Українї буде присьвячений осібний том). Поодинокі глави оброблені поодинокими або кількома авторами. Оба томи поділені на відділи, що йдуть в тім самім порядку: відділ I природа, II людність, III значнїйші міста і місцевости. Знов глави йдуть в такім порядку: 1) оро- і гідроґрафія даної країни; 2) клїмат; 3) фльора і фавна; 4) історія і культурні здобутки; розміщене людности по території, її етноґрафічний склад, побут і культура; 6) промисл і занятє населеня; 7) комунїкації. Відділ III обіймає дві і три глави — опис городів і важнїйших місцевостий при них або поблизько них, а дорогоcказом тут служать желїзниці.

[1]) М. Грушевський: Звичайна схема „русскої“ історії й справа раціонального укладу історії східнього словяньства. (Отдѣльный оттискъ изъ сборника: „Статьи по славяновѣдію“ I.) [2]) також с. 2.

На зверх твір представляєть ся гарно, прикрашений численними ілюстраціями, видами городів, типів людности, хатної і господарської обстанови. Текст доповнюєть ся специяльно ad hoc зробленими картоґрамами, діяґрамами, картами в красках, ороґрафічними, ґеольоґічними, картами, що ілюструють якість ґрунту, розміщенє рослинности, населеня відповідно до народностей, віроісповіданя, густоти. Статистичні дати народности і віроісповіданя зладжені на підставі статистики з 1897, а тілько деякі з 1900 р.

Та при тій всесторонности твір не набирає наукової вартости через те, що авторів ніде не можна контролювати: вони обговорюють і відносини ґеольоґічні і кліматичні і історичні події і т. и. не покликуючи ся при тім на жадне жерело ні працю, тілько наведено виказ праць для поодиноких розділів — на кінці кождого тому: том VII ст. 464—478; том IX ст. 575—584. Піднесу кілька заміток з історичного огляду обох країн в обох томах на доказ, що з наукового становища подекуди погляди авторів цілком недокладні, а принайменче баламутні.

Автор обговорює пр. доісторичну і історичну добу лівоб. України, пакованє тут Скитів, Сарматів, Ґотів, Хазар, появу Словян (т. VII ст. 64—5) і розвій їх до IX в., коли то зі сходу появили ся Гунн. Опісля з натиском підносить діяльність і значінє варяжськнх князів і тут являєть ся безоглядним приклонником варяжської теорії: „Къ этому времени относится призваніе варяжскихъ князей, которые взяли на себя объединительную задачу“. Варяжські князї — каже автор дальше — стали поверх людности, „не смѣшиваясь съ нимъ“ (ст. 66) — та признає їм ціль (і осягненє її) — з'єдиненє славянськнх племен (ст. 67). Обговорюючи розширенє християнства, автор каже: „В землї Сіверян воно розширило ся досить легко, очевидно уже знане людности“ (ст. 67); тимчасом знаємо, що так воно легко не йшло, та що коли можна говорити про розширенє християнства за Володимира, то можна тут думати хиба про міста, та й то Володимиру приходило ся вживати всякої форси; по селах же у східних Сіверян та Вятичів ще при кінци XI в. християнство і християнські обряди були тілько річю бояр і князів, людність сама жила собі і дальше заховуючи поганські обряди та тілько помалу приймала форми голошені церквою. Описуючи напад Татар, автор статї звязує з ним цілковите винищенє всякого житя на лївобережу: „Татари розграбили і сожгли ея городи; запустѣніе нашой области завершилось“. Людність — каже він дальше — розбігла ся звідти на півн. схід (отже теорія, що Поднїпровє мало зразу людність великоруську, котра аж по нападї Татар еміґрувала на схід, лишаючи місце українській людности!) (Порівнай в сїй справі Іст. Укр. Руси проф. Грушевського т. III с. 208—10 і 580—2). Так отже автор кладе кольонїзацію Українцями Поднїпровя

на в. XV—XVI, на часи переслїдуваня некатоликів у Польщі (ст. 73), супроти чого „товпи невдоволених малорусів“ ішли на пограниче зі степом, що опустїло в часи татарського нападу“. Опісля автор характеризує козаччину і долю України по прилученю до Москви, як вона поволи тратила автономію, нїм цїлковито не була позбавлена всїх прав і привілеїв. (Цїкаво зазначити і те, що автор діяґрамами виказує ріжницю в зрості людности перед знесенем кріпацтва 47% і по знесеню — 1897 73% ст. 92). Заквестіонувати треба і деякі місця в статї, в якій малюють ся звичаї і обичаї народні на Лївобережу (63—213, Глава IV). От приміром коли возьмемо з звичаїв весільних церемонію першої брачної ночи (ст. 119) — вона цїлком виходить у автора так, як се малює Боплан в своїм Описї України з XVII в. Вже Боплан явище льокальне, а може і з оповіданя перенятє приложив яко строго захований обряд для цїлої України з XVII в.; автор статї про побут приложив ті Бопланові звістки і до теперішних Українцїв. Взагалї автор часто покликує ся на Боплана як на дуже авторітетне жерело.

В роздїлї про історичну долю горішнього Поднїпровя й Білоруси (т. IX) автор кладе правітчину руських Славян на територію, яку ограничують Висла, Карпати, Днїпро, Припеть (ст. 57), тимчасом в більшою правдоподібністю приходить ся класти її на середнє Поднїпрове, звідки дальше йшла кольонїзация на схід і північ. Історію тих земель під правлїнем литовських князів і опісля, коли вони стали складовою частю Литовсько-польської держави автор обговорює з найбільшою докладністю, так само відносини церковні, підносить шкідливий вплив роботи єзуітів, через що Біла Русь ввійшла подїлена і ослаблена в склад московської держави (с. 104). Деякі похибки радше друкарські хиба як автора. Говорячи нпр про Андрусівський договор (с. 394) автор датує його роком 1767 місто 1667, та каже, що Москві припала цїла правобережна(!) місто лївобережна Україна.

Цікаві деякі дати з глави V (Розміщенє людности); людність „Малороссіи“ числить ся на $7^1/_2$ мілїона, з того Українцїв 84·9%, а по ґуберніям: в Полтавшинї 97·6%, Чернигівщинї 85·6%, Харківщинї 69·5%. Жидів на теріторії 1—15%. В статї про промисл і занятє (глава VI) автор зазначує, що Українець зістає вірним девізї: „нема то ремесло, як леміш та чересло“, та що крім управи рілї процьвітає тут пасічництво і садівництво; з орної землї 72% автор рахує в руках дворян, 12·7% в руках селян (ст. 135), підчас коли на Білій Руси далеко більше її в руках селян, бо 36·22% (том IX ст. 228). В главі VII (Комунїкація) автор підносить колишнє значінє рік та зазначує, що тепер вони змілїли через вируб лїсів. Обговорюючи сухопутні дороги, підносить значінє і розвиток чумацтва, яке тратить своє значінє з ширенем желїзниць.

В' 1880-х рр. числило ся ще 210.000 чумаків (VII с. 223). Що до просьвіти Біла Русь не стоїть вище українських ґуберній. Процент неписьменних в ґуберніях білоруських переважає 80%—85%, одна Смоленщина 76 „ (IX ст. 125); так само і в українських: Черниґівщина 82·4%, Харківщина 86·5%, Полтавщина 87 5% (т. VII. 84). (Обчисленя роблено з результатів бранки) Ті числа дуже відбивають від цензу Лотишів, де вже в 1860 рр. не подибувано неписьменних так мужчин як і женщин (т. IX 208). Міста Білої Руси заповнені Жидами, автор подає при кождім місті їх число. Наведу кілька примірів: в Городку на всіх мешканців (6500) – жидів 4800; в Витебску на 81.000 мешк. — 40.000 жидів; Моги́лів на 46.000 м. — 24.000 жидів, Полоцк на 23.000 — 10.000 жидів. Навіть в меньших містах становлять вони 50%. *Гр. Г.*

La Serbie à l'exposition universelle de 1905 a Liége, publié par le ministère de l' agriculture, du commerce et de l' industrie, Belgrade 1905, стр. VII+246.

Мініcтер рільництва і торговлї С. Радованович видав з нагоди сербської вистави в Лієжі дуже гарну збірку статей інформаційного змісту, які придадуть ся кождому, хто схоче довідати ся про сучасний стан Сербської держави. Головну вагу кладеть ся на внутрішне положенє краю, на його політичну та економічну орґанїзацію. В девяти розділах обговорено коротко але звязко орґанїзацію політичну і адмінїстративну (III Йованович, Хрістіч), державний буджет (IV Йованович), рільництво, садівництво, управу винограду, плеканє худоби, інституції рільничі і товариства (V Люкічевич); лїсництво і мисливство (VII Васіч), торговлю мінералами (VIII Антуля) і взагалї торговлю, промисл та комунїкацію (IX Йованович, Хрістіч). Перші два розділи присьвячені ґеоґрафії історії, мові, лїтературі і просьвіті (Зрніч) та людности, народній поезії і народнїм звичаям (Троянович). Стаття д-ра С. Трояновича написана дуже гарно, хоч, розуміеть ся, не порушує богато питань і не вибігає цїлком поза рами короткої інформаційної працї. Найбільше місця відложено обговореню звичаю сьвяткованя „сляви". *З. К.*

Византійскій Временникъ издаваемый при Императорской Академіи Наукъ подъ редакціею В. Э. Регеля, томъ IX. 1902, стр. XXIII + 696 + V таблиць; томъ X, 1903, стр. XXIV + 708 + 113 + 77; томъ XI, вып. 1—2, 1904, стр. 464 + XXXII + 63.

Византийський Временник належить до найлїпше редаґованих часописий взагалї і попри Byzantinische Zeitschrift став найкращим орґаном

візантольоґії. Кождий річник складаеть ся з трьох частий: 1) з розвідок і матеріялів, 3) з критики і бібліоґрафії і 3) з дрібних заміток і з додатку, в якім друкують ся памятки. Особливо богатий віддїл критики і бібліоґрафії, що мабуть перевисшае повнотою і пляном подібний віддїл в „Byzantinische Zeitschrift" і. оріентує докладно про всї найновійші працї видані в Росії, Нїмеччинї, Франції. Італїї, Анґлїї, Греції і Турції, Голяндії, Швеції, Портуґалїї, в славянських землях і т. д. Попередні річники В. В., кінчаючи 1901, були обговорені в Наук. Хронїцї; пізнїйші через спізненне своїх книжок зістали ся без обговорення:

Рік 1902. Ю. Кулаковскій, Друнгъ и друнгарій (с. 1—30) — слово друнґ перейшло до Греків від Ґерманів в III столїтю і увійшло з кінцем VI віка в загальне уживанє на означенє одного віддїлу армії в часї битви; друнґарій був титулом офіцера при кіннотї, а крім того висшого урядника при ґвардії і фльотї. J. Pargoire, Saint Théophane le Chronographe et les rapports avec saint Théodore studite (31—102). Е. Рѣдинъ, Матеріалы къ исторіи византійскаго и древнерусскаго искуства. 1. Псалтыри собранія гр. А. С. Уварова въ с. Порѣчьѣ (с. 103—121): автор описує докладно Ґодунівську псалтир, писану в р. 1594—1600 (N 15 [564]), навязуючи до студії Тікканена „Die Psalterillustration im Mittelalter, Helsingfors 1895, в якій вправдї обговорені всї славянські редакції, але про богато рукописий, між иньшим і про Ґодунівські псалтири, зачерпнено звістки лише з других рук. Ґодунівська псалтир належить до типу монашого-богословського (по означеню Кондакова) і держить ся буквально візантийських взірцїв подібно як і київська з XIV ст. (в Общ. Любит. древней письм.). Нема в нїй нїяких історичних або церковно-історичних тем, нема також запозичень зі старих псалтирей нпр. з Козьми Індікоплава, як се приміром бачимо в київській рукописи. Усї мінїятури зроблені по вказівкам сьв. отцїв і традиції і взяті більше зі старого завіта; з нового завіта виступає дуже часто Христос — в сьвятах і в сценах моралїтичного характеру, які повторяють ся особливо часто. Ґодунівська рукопись представляє більше „русский" шабльон і тим ріжнить ся від київської. що придержує ся візантийських прототипів. Дальше подає автор коротші замітки про а) Псалтир успенського Московск. Собора (Синодальна Бібл. N. 19), б) П. Архангельського Собора (N. 4), в) Пс. Троїце-Серґієвої Лаври (Моск. Дух. Акад. N. 20 [70]), г) Пс. Москов. Архіва заграничних і приходить через порівнанє до такого результату: Усї списки одної і тої самої редакції вийшли з одної робітнї, роблені по одному шабльону і ріжнять ся тільки якістю роботи, більшою або меньшою яснїстю кольориту. Для усїх рукописий була зладжена одна передмова, в якій лишало ся місце для монастиря або

церкви Ал. Лявріот (с. 122—137) подав 5 атонських грамот. Д. Айналовъ (Синайскія иконы восковой живописи [с. 343—377]) описує 4 ікони, привезені В. Успенським з Синайського монастиря і переховувані в Церковно-Археол. музею при київській академії; добре виконані фототипії долучено до статї. Усї ікони не синайського походженя: ікону мученика і мучениці треба зачислити до сирийсько-египетського циклю, а дві иньші — Сергія і Вакха і Богородиці з дитятем до константинопольського часів Юстиніяна; ікона Івана мабуть александрийського походженя. Н. Суворинъ друкує продовжене і конець праці „Вѣроятный составъ древнѣйшаго исповѣднаго и покаяннаго устава въ восточной церкви“ (378—417), з якої нотую лиш виводи автора: „Найстаршою літературною памяткою, що містить в собі покаянно-ісповідний устав грецького Всходу, треба уважати монахійське „ученіє отців“ з тим його продовженєм, яке доховало ся в першім із славянських перекладених уставів в рум. Кормчій N. 230. Дальшу формацію представляє монахійський Василій, іще иньшу моріновський Іван, що може бути Іваном Постником патріярха Калліста. Λόγος і 'Ακολουθία, а тим більше всякі „канонарії“. „номоканони“ і т. и. то лише пізнїйші редакції і перерібки“ (стор. 414). Статя Хр. Лопарьева, Бракъ Мстиславны (1122) буде обговорена окремо. Вкінцї ще статя: L. Petit, Monodie de Nicétas Eugénianos sur Theodore Prodromes.

В відділї критики обговорені книжки Strzygowsk'ого Orient und Rom (Айналов, с. 138—152), В. Г. Бока: Matériaux pour servir à l' archéologie de l' Egypte chrétienne. Спб. 1901, і по российськи (Айналов. с. 152 - 196), Sauerland'a i Haseloff, Der Psalter Erzbischof Egberts von Trier (Рѣдинъ, с. 198—216), Thumb, Die griechische Sprache im Zeitalter des Helllenismus, 1901 (Шестаков, с. 473—497), Крумбахера, Історія візант. лїтератури (А. Кирпічнїков. с. 497—505), Тікканена, D. Psalterillustration im Mittelalter. B I. H. 3 (ib. с. 506—512), Λόγοι καί 'Ομιλίαι Φοτίου, Арістарха (С. Шестаков, с. 512—545). Відділ бібліоґрафії приносить огляд творів, що появили ся в Росії (216 - 230 і 545—564) писаний Соколовом, в Ґерманії (230—243 і 564—577, Меліоранский), у Франції (с. 243- 255 і 577—588, Васілєв), в Італїї (255—261 і 589—599, Васілєв і Пальмієрі), в Анґлії (с. 262- 5 і 599—607, Васілєв), в Греції і Турції (с. 266- 291, А. Пападопуло-Керамевс), в Голляндії, Швеції, Портуґалії (607 - 609, Васілєв) і в славянських землях (с. 609—614, Яцімірського). В відділї заміток подані справозданя з засїдань академій і наукових товариств, некрольоґи і дрібні звістки.

Рік 1903. В. Истринъ, Одинъ только переводъ Псевдокаллисфена, а древноболгарская енциклопедія X вѣка мнимая (с. 1—30) Автор роз-

бирає статю Шахматова „Древнеболгарская енциклопедія X вѣка“, уміщену в VII томі „Визант. Временника“, що доводила таке: „В X в. була зложена в Болгарії велика енциклопедія з майже цілої тодішньої перекладної літератури; в Росії появилась вона не пізнійше XI віка і викликала ряд компіляцій, званих в части під іменем Еллинского і Римського літописця, в части під иньшими назвами“. Істрін спинюєть ся над поодинокими точками статї, висловлюючи погляди, виложені вже в його працї про Александрію: декуди слїдно і малї відміни, переважно в сторону результатів Веселовського; автор відступає приміром від свого погляду про народнї перекази в Александрії і приймає, що перекази про камінне, о испытаніи морской глубины і о вознесеніи Александра на небо взяті з жерела, яке не дійшло до нас. Поробивши ряд заміток, доповнень і поправок, відкидає автор гадку Шахматова, щоб не запутуватись в „лабиринтѣ противорѣчій и недоразумѣній“ (с. 28) і доходить до виводу, який зазначений в самім заголовку. А. Суворинъ, Къ исторіи нравственнаго ученія въ восточной церкви (стр. 31—62): в рукописнім кодексї монахійської бібліотеки N. 498 знайшов він статю: „Τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου καὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου περὶ διαφόρων τρόπων σωτηρίας καὶ περὶ μετανοίας“, яку вже використав в части в статї „Къ вопросу о тайной исповѣди и о духовникахъ въ восточной церкви“ на підставі віденської рукописи. В обох рукописях подає ся десять способів спасення душі, що вказують тільки загальні моральні правди, одначе мають велику вартість, коли їх возьмемо як посередну стадію в розвою моральних поглядів грецької церкви і коли поглянемо на них в звязи з попереднїми, грецькими статями того рода, а також з окремими місцями в творах церковних письменників Сходу і порівнаємо з аскетичним ідеалом сполуки з Богом, що розвив ся в монашій літературі Сходу, з науково-богословською наукою про тайну покаянія і з західно-европейською противністю, яка витворила ся між протестантизмом і католицтвом в питаню про віру і дїла; усї ті точки порушує автор в трьох роздїлах, подаючи усюди в маркантних чертах розвій поглядів. З порівнаня усїх поглядів, почавши від Оріґена, а скінчивши на Ник. Чорногорцю виходить, що монахійська рукопись подає доволї вдучне резюме всїляких способів спасенія, які коли небудь появляли ся в грецькій церкві. Висказані в ній погляди перепяті чисто християнським духом „безъ тѣхъ искаженій и уродливостей, которыя послужили поводомъ для реформації XVI в.“ (с. 53—4). В додатку надруковано згадане Слово сьв. Атаназія і Івана „Πόθεν ἐπιγιγνώσκει ὁ ἄνθρωπος, ὅτι συνεχώρησεν αὐτῷ ὁ θεὸς τὰς ἁμαρτίας αὐτοῦ“ (с. 61—62). Ю. Кулаковскій, Византійскій лагерь конца X вѣка (с. 63 - 90) — в статї подано 8 роздїлів з анонїмного візантийського памятника „De castrametatione“ в російськім пе-

рекладї і вступ про табор взагалї, о скілько се можна було зробити на основі сього твору. Хр. Кучукъ Іоаннесовъ, Письмо Императора Іоанна Цимисхія къ армянскому царю Ашоту III (с. 91—101), переложене і пояснене з лїтописи Матвія Едеського з XII столїтя 5) Σ. Σ. Παπαδημητρίου, Ὁ πρόδρομος τοῦ Μαρκιανοῦ Κώδικος XI 22 (стор. 102—163). Статя А. Пападопуло Керамевса (с. 339—401) буде обговорена окремо. Того ж автора ще: Μάρκος Ξυλοκαράβης, вселенський патріярх, 1466—7 (с. 402—415). З великої працї М. Крашенникова О рукописномъ преданіи Константиновскихъ „извлеченій о послахъ“ (ἐκλογαὶ περὶ πρέσβεων) надруковано продовжене (розд. 2 і 3). P. Sophrone Pétridés видає „Deux canons inédits de Georges Skylitzes“ (стор. 460—494).

В відділї рецензій між иньшим критики на 1) Тураевъ, Изслѣдованія въ области агіологическихъ источниковъ исторіи Эѳіопіи, 1902, (с. 163—171, Меліоранскій), 2) H. Vopel, Die altchristlichen Goldgläser, 1899 (с. 180-184 Вульф), 3) Her. Bourier, Über die Quellen der ersten 14 Bücher des Johannes Malalas. I Teil 1809, II Teil 1900 (с. 190—193, Васильевъ), 3) Gelzer, Die Genesis d. byzant. Themenverfassung. Leip. 1899 (с. 194—203, Васильевъ), 4) G. Schneider, Der hl. Theodor von Studion. Sein Leben und Wirken, Münster 1900 (с. 495—8, Pargoire), 5) Васильевъ, Византія и Арабы, 1902 (с. 507-516, Меліоранскій), 6) Fr. Pastrnek, Dějiny slov. apostolů Cyrilla a Methoda, 1902 (с. 517—532, Лавровъ: „Явившись послѣ изслѣдованія г. Ягича, книга г. Пастрнека можетъ быть интересна главнымъ образомъ чешской публикѣ... она не исчерпиваетъ всей совокупности разнообразныхъ объясненій, высказанныхъ въ литературѣ по тѣмъ или другимъ частнымъ пунктамъ дѣятельности св К и М.), 7) G. Schlumberger, L' épopee Byzantine, 1900 (с. 632—5, Васильевъ), 8) Swarzenski, Regensburger Buchmalerei d. X u. XI Jh. 1901 (Рѣдинъ с. 538—542), 9) Holtzinger, Altchristliche u. byz. Baukunst, II Teil, 3 Bd. I H. 1899 (с. 543—6, Вульф) і 10) Dieterich, Untersuchungen zur Gesch. d. griech. Sprache von d. hellen. Zeit bis zum 10 Jhr. n Ch., 1898 (Παπαδημητρίον, с. 546—556). Бiблïоґрафiя обіймає ті самі краї, що і в попереднїм річнику. В відділї „Miscellanea“ уміщений цїлий ряд заміток, з яких згадую лише дві найважнїйші. 1) К. Р. Замѣтка по поводу статьи г. Цвѣткова „Пѣсни св. Романа Сладкопѣвца на Страстную Седмицу въ русскомъ переводѣ“ (с. 280—1), 2) An. Palmieri, Decouvertes archeol. dans les catacombes romaines (с. 655—660). В „Приложеніях“ надруковано: Actes de l' Athos. I. Actes de Xenophon, publiés p. R. Louis Petit (срт. 1—111) і II. A. du Pantocrator, того ж (с. I—XIX і 1—77).

Рік 1904, вип. 1—2 (3 і 4 до тепер не вийшов з друку): Крашенниковъ, О рукописномъ преданіи Константиновскихъ „Извлеченій

о послахъ (продовжене, с 1—44). Г. Ильинскій, Къ исторіи славянскихъ азбукъ (стр. 45—48 + табл.): автор знайшов у коментари Руперта Деуцкого до сьв. Івана з XII ст., що переховуєть ся в Адмонтськім бенедиктинськім монастири в Стирії, таблицю з азбукою Індийців, Арабів, Латинян, Славян, Греків, Халдеїв і Жидів. Азбука Індийців се грецька унціяльна азбука, а перські букви представляють грецький курсив з малими змінами; в пятім ряді йде index clauzorum, що представляє дивну злуку грецьких унціяльних і курсивних букв з незначними змінами. Таблиця Руперта не дає нам ніяких позитивних результатів, одначе „вістає ся поки що найстаршою (1113—1120) пробою представленя славянської азбуки". Ю. Кулаковскій, Къ вопросу объ имени и исторіи Өемы „Опсикій" (с. 49—62) — статя з нагоди Панченкового Памятника Славян в Бітинії. 4) Βέης. Βυζαντιναὶ ἐπιγραφαὶ Γορτυνίας Δημητσάνα (стор. 63—72). Статя С. Пападимитріу, Бракъ русской княжны Мстиславны Добродѣи съ греческимъ царевичемъ Алексѣемъ Комниномъ (стор. 73—98) буде обговорена окремо. Вл. Сахаровъ, Опытъ изслѣдованія текста Ἐκ τοῦ Σπανέα (с. 99—114). Між рецензіями занотую: 1) A. Venturi, Storia dell' arte italiana I, 1901 (с, 118—125, Рѣдинъ), 2) Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters — I т. 1901, II т. 1903, III т. 1904 (с. 131—4 Ильинскій), 3) Kałużniacki, Werke... d. Enthymius (с. 134—6, Ильинскій), 4) L. Clugnet, Bibliothèque hagiographique orientale, 1901—2 (с. 136—152, Хр. Лопарьевъ), 5) Алмазовъ, каноническіе отвѣты Іоасафа, 1903, Неиздан. отвѣты конст. патр. Луки Хризоверга и митр. Родосскаго Нила, Одесса 1903 (с. 169—180, Красноженъ). Бібліоґрафія подає огляд праць в розділах: теольоґія, фільольоґія і історія літератури, історія і ґеоґрафія (Васильевъ), право (В. Беневевичъ), штука і археольоґія (Айналовъ и Рѣдинъ), славянські землї (Ілїнський), зіставлене праць, що появили ся в Турції і Греції, Арменії і Грузії (Джаваховъ), а вкінци лїтератури про Етіопію і Коптів (Б. Тураевъ). В малих замітках більша статя S. Vailhé, L' abbaye de grottaferata et son IX centenaire (с. 396—447). В „Приложеніяхъ" друкує Louis Petit, Typikon de Grégoire Pacourianos, pour le monastére de Petritzos (Bačkovo) en Bulgarie, стор. XXXII+63.

З. Кузеля.

Видання й статї обговорені в сїм томі:

Часописи за р. 1904: Кіевская Старина
Университетскія Извѣстія (київські)
Записки имп. харьковскаго университета
Труды Кіевской Духовной Академіи

Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости
Волынскія Епархіальныя Вѣдомости
Подольскія Епархіальныя Вѣдомости
Черниговскія Епархіальныя Извѣстія
Херсонскія Епархіальныя Вѣдомости
Екатеринославскія Епархіяльныя Вѣдомости
Кишеневскія Епархіальныя Вѣдомости
Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости
Курскія Епархіальныя Вѣдомости
Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости
Холмско-Варшавскій Епархіальный Вѣстникъ
Гродненскія Епархіальныя Вѣдомости
Литовскія Епархіальныя Вѣдомости
Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости
Христіанское Чтеніе
Странникъ
Вѣстникъ Европы
Русская Мысль
Русское Богатство
Образованіе
Ежемѣсячный журналъ для всѣхъ
Русскій Вѣстникъ
Вѣстникъ Самообразованія
Вѣстникъ Воспитанія
Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія
Варшавскія Университетскія Извѣстія
Ученыя Записки Имп. Казанскаго Университета
Чтенія въ Имп. Общ. Исторіи и Древн. россійскихъ
Русскій Архивъ
Русская Старина
Историческій Вѣстникъ
Всемірный Вѣстникъ
Византійскій Временникъ
Извѣстія отд. рус. языка и слов. имп. акад. наукъ
Русскій филологическій Вѣстникъ
Этнографическое Обозрѣніе
Biblioteka Warszawska
Krytyka
Przewodnik naukowy i literacki
Przegląd polski
Przegląd powszechny

Kwartalnik historyczny
Przegląd prawa i administracyi
Pamiętnik literacki
Wisła
Lud
Századok
Törtėnelmi Tàr
Ethnographia
Archiv für slavische Philologie
Byzantinische Zeitschrift

J. Talko-Hryncewicz — O domniemanych czaszkach Krzywiczan, 1904.

-- Karaimi v. Karaici litewscy, 1904.

A. Sobolewskij — Zur Chronologie der Lautveränderungen, 1904.

K. Štrekelj — Der Ursprung des š-Lautes in einigen Casusformen des aksl. Comparativs und ъs-Particips, 1904.

A. Belić — Zur Entwickelungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplificativsuffixe. Die Adjectiva, 1904.

Н. Павловъ-Сильванскiй — Символизмъ въ древне-русскомъ правѣ, 1905.

Г. Тельбергъ — Нѣсколько замѣчанiй о междукняжескихъ снемахъ въ древней Руси, 1905.

К. Радченко — Этюды по богомильству. Къ вопросу объ отношенiи апокрифовъ къ богомильству, 1904.

— „Епистолiя о недѣлѣ" по Филипопольскому и Бѣлградскому спискамъ, 1905.

А. Шахматовъ — Толковая Палея и русская лѣтопись, 1904.

П. Заболотскiй — Къ вопросу объ иноземныхъ источникахъ „Начальной лѣтописи", 1901.

Н. Никольскiй — Къ вопросу объ источникахъ лѣтописнаго сказанiя о св. Владимiрѣ, 1902.

L. Goetz — Die Zusammensetzung der sogenannten Похвала преп. Θеодосiю печерскому, 1904.

K. Mokłowski i M. Sokołowski — Do dziejów architektury cerkiewnej na Rusi Czerwonej, 1905.

А. Яцимирскiй — Григорiй Цамблакъ, очеркъ его жизни, административной и книжной дѣятельности, 1904.

W. Abraham — Udział Polski w soborze Pizańskim 1409, 1905.

А. Стороженко — Стефанъ Баторiй и Днѣпровскiе козаки, 1904.

W. Jarosz — „Legenda Batoryańska" krytyczny szkic z dziejów Zaporoża, 1903.

A. Jabłonowski — Trechtymirów, 1904.

О. Фотинскій — Волынскій религіозный вольнодумецъ XV 1905.

Изъ прошлаго кіевской епархіи, 1904.

С. Платоновъ — Лекціи по русской исторіи, 1904.

Россія, полное географическое описаніе нашого отечества, i IX, 1905.

La Serbie à l'exposition universelle de 1905 a Liége, 1905

Византійскій Временникъ, 1902—1904.